

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Кафедра соціології і публічного управління
(назва кафедри, яка забезпечує викладання дисципліни)

**КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДИСЦИПЛІНИ**

Соціологічний супровід економічної діяльності

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої другий (магістерський)
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань 05 Соціальні й поведінкові науки
(шифр і назва)

спеціальність 054 Соціологія
(шифр і назва)

освітня програма Соціологічне забезпечення економічної діяльності
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни спеціальна (фахова) підготовка;
обов'язкова
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова/вибіркова)

форма навчання денна
(денна / заочна)

Харків – 2024 рік

Силабус освітнього компонента
Програма навчальної дисципліни

Соціологічний супровід економічної діяльності

Шифр та назва спеціальності
054 – Соціологічні науки

Інститут
Навчально-науковий інститут
соціально-гуманітарних технологій

Освітня програма
Соціологічне забезпечення
економічної діяльності

Кафедра
Соціології і публічного управління
(305)

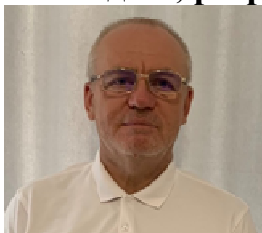
Рівень освіти
Магістр

Тип дисципліни
Спеціальна (фахова), Обов'язкова

Семестр
1

Мова викладання
Українська, англійська

Викладачі, розробники

Калагін Юрій Аркадійович

yurii.kalahin@khpі.edu.ua

Доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології і публічного управління. Досвід роботи – 25 років/

Автор 77 наукових та науково-методичних праць.
Лектор з дисциплін: «Соціологія кар'єри», «Соціологія культури та гендеру», «Соціологічний супровід економічної діяльності»

Детальніше про викладача на сайті кафедри:
<https://web.kpi.kharkov.ua/sp/profesors-ko-vikladats-kij-sklad/>

Загальна інформація

Анотація

Навчальна дисципліна «Соціологічний супровід економічної діяльності» є складовою освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності «Соціологія» та спрямована на формування у студентів здатності розуміння сучасних підходів до змісту соціологічного забезпечення економічної діяльності.

Мета та цілі дисципліни

Формування у студентів розуміння сучасних підходів до вивчення економіки як соціального інституту та загальних принципів соціологічного аналізу економічної поведінки різних соціальних груп.

Формат занять

Лекції, практичні заняття, самостійна робота, консультації. Підсумковий контроль – іспит.

Компетентності

ЗК02. Здатність працювати автономно.

ЗК03. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).

ЗК05. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ЗК07. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

СК03. Здатність проектувати і виконувати соціологічні дослідження, розробляти й обґрунтовувати їхню методологію.

СК04. Здатність збирати та аналізувати емпіричні дані з використанням сучасних методів соціологічних досліджень.

СК06. Здатність дотримуватися у своїй діяльності норм професійної етики соціолога та керуватися загальнолюдськими цінностями.

СК08. Здатність співпрацювати з європейськими та євроатлантичними інституціями.

СК09. Здатність організовувати роботу з мотивації працівників в установах економічного профілю.

Результати навчання

ПР01. Аналізувати соціальні явища і процеси, використовуючи емпіричні дані та сучасні концепції і теорії соціології.

ПР02. Здійснювати діагностику та інтерпретацію соціальних проблем українського суспільства та світової спільноти, причини їхнього виникнення та наслідки.

ПР03. Розробляти і реалізовувати соціальні та міждисциплінарні проекти з урахуванням соціальних, економічних, правових, екологічних та інших аспектів суспільного життя.

ПР04. Застосовувати наукові знання, соціологічні та статистичні методи, цифрові технології, спеціалізоване програмне забезпечення для розв'язування складних задач соціології та суміжних галузей знань.

ПР06. Вільно спілкуватись усно і письмово українською мовою та однією з іноземних мов при обговоренні професійних питань, досліджень та інновацій у сфері соціології та суміжних наук у тому числі в контексті співпраці з європейськими та євроатлантичними інституціями.

ПР09. Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері соціології, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.

ПР10. Розробляти прикладні проєкти з мотивації працівників в установах економічного профілю.

Обсяг дисципліни

Загальний обсяг дисципліни 120 год. (4 кредита ECTS): лекції – 32 год., практичні заняття – 16 год., самостійна робота – 72 год.

Передумови вивчення дисципліни (пререквізити)

Наявність ступеня «бакалавр».

Особливості дисципліни, методи та технології навчання

Лекції проводяться інтерактивно з використанням мультимедійних технологій. На практичних заняттях використовується проєктний підхід до навчання, ігрові методи, акцентується увага на застосуванні інформаційних технологій в соціології.

Програма навчальної дисципліни

Теми лекційних занять

Тема 1. Теоретичні основи соціологічного супроводу економічної діяльності

Історія розвитку економічної соціології. Сучасні тенденції розвитку економічної соціології. Соціологічні дослідження економічної діяльності. Соціально-економічний розвиток Слобожанщини як об'єкт соціологічного аналізу. Военні злочини на Харківщині.

Тема 2. Соціологічний супровід економічної діяльності: сутність, роль та основні форми.

Місце соціологічних досліджень в системі спеціальних досліджень економічної діяльності. Планування та програмування соціологічного дослідження. Методи збору первинної соціологічної інформації. Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних. Підготовка звіту за результатами соціологічного дослідження, формулювання висновків та підготовка рекомендацій.

Тема 3. Напрямки соціально-економічних досліджень.

Дослідження рівня життя населення. Якісні дослідження стилів життя певних соціальних груп. Соціальна оцінка наслідків економічних реформ. Дослідження якості соціальних послуг. Війна та ринки праці: динаміка та втрати.

Тема 4. Методи та методика соціально-економічних досліджень.

Методи вимірювання доходів та витрат населення. Метод соціальної оцінки. Методика вимірювання бідності. Використання GoogleForms у дослідженні соціально-економічних практик вимушених мігрантів та ВПО України 2014-2023 р.р.

Тема 5. Соціально-економічні ресурси праці.

Поняття, класифікація і структура трудових ресурсів. Облік трудових ресурсів. Оцінка трудових ресурсів

Тема 6. Соціальне партнерство на підприємстві.

Соціальне партнерство на підприємстві: сутність і функції. Моделі соціального партнерства. Сторони та рівні соціального діалогу. Система регулювання соціально-трудових відносин на підприємстві.

Тема 7. Соціальні наслідки й пріоритети розвитку економіки.

Соціальна економіка. Система суб'єктів соціальної економіки. Особливості соціальної економіки в перехідних умовах. Вплив війни на соціальну економіку.

Тема 8. Глобалізація економіки й соціальна мобільність населення.

Соціологічні аспекти глобалізації економіки. Сучасні глобальні проблеми. Нестабільність у суспільному житті. Проблема екологічного ризику. Концепція «мережного суспільства». Інформаційно-технологічна революція.

Тема 9. Трансформація економічної свідомості в перехідній економіці та проблеми всебічного розвитку людини.

Економічна людина (лат. Homo Economicus). Економічна свідомість у перехідній економіці

Тема 10 Мотивація конкурентоспроможної праці.

Конкурентоспроможність робочої сили. Формування мотивації конкурентоспроможної праці. Ефективність роботи персоналу. Соціальні виклики в умовах війни та їх вплив на ефективність роботи працівників.

Тема 11. Парадигма економічної поведінки в перехідній економіці.

Економічна поведінка й економічна дія. Трансформація економічної поведінки в перехідній економіці. Економічні виклики та стратегії споживання в умовах війни.

Теми практичних занять

Тема 1. Теоретичні основи соціологічного супроводу економічної діяльності

Об'єкт та предмет економічної соціології. Сучасні тенденції розвитку економічної соціології. Основні напрямки соціологічних досліджень економічної діяльності.

Тема 2. Соціологічний супровід економічної діяльності:

сутність, роль та основні форми.

Методи збору первинної соціологічної інформації. Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних. Завдання для самостійного виконання: змістовий аналіз прикладів (в історії і сучасній практиці) соціологічних досліджень в економічній діяльності.

Тема 3. Напрямки соціально-економічних досліджень.

Соціальна оцінка наслідків економічних реформ. Дослідження якості соціальних послуг. Дослідження суб'єктів економічної (підприємницької) діяльності.

Тема 4. Методи та методики соціально-економічних досліджень.

Методи вимірювання доходів та витрат населення. Метод соціальної оцінки. Методика вимірювання бідності. Використання GoogleForms у дослідженні соціально-економічних практик вимушених мігрантів та ВПО України 2014-2023 р.р.

Тема 5. Соціально-економічні ресурси праці.

Використання методики визначення чисельності окремих категорій персоналу. Використання методики визначення продуктивності праці: сутність, показники та методи її вимірювання.

Тема 6. Соціальне партнерство на підприємстві.

Аналіз сучасних стандартів соціального діалогу в економічній діяльності. Обґрунтування критерія кращих моделей національного соціального діалогу в економічній діяльності. Презентація та захисту експертного рішення щодо ключових елементів кращих моделей національного соціального діалогу в економічній діяльності. Соціальна експертиза економічного розвитку підприємства. Аналіз соціальних змін в умовах війни. Ефективність

соціальних програм в умовах війни. Стратегії відновлення економіки після війни. Методи соціологічного моніторингу в умовах конфлікту.

Тема 7. Глобалізація економіки й соціальна мобільність населення.

Роль економічної свідомості. Вивчення та обговорення критики та підтримки концепції Ното Економікус як економічної людини. Економічна свідомість в контексті перехідної економіки. Аналіз кейсів, що відображають взаємодію економічної свідомості та перехідних економічних процесів. Проведення групових дискусій щодо впливу економічної свідомості на процес всебічного розвитку.

Тема 8. Трансформація економічної свідомості в перехідній економіці та проблеми всебічного розвитку людини.

Аналіз поняття Ното Економікус Аналіз впливу соціального та культурного середовища на трансформацію економічної свідомості. Аналіз кейсів, що відображають взаємодію економічної свідомості та перехідних економічних процесів. Розробка концепцій освітніх програм для підтримки всебічного розвитку людини в умовах перехідної економіки. Проведення групових дискусій щодо впливу економічної свідомості на процес всебічного розвитку.

Теми лабораторних робіт

Не передбачено

Самостійна робота

Опрацювання лекційного матеріалу

Підготовка до практичних(семінарських) занять

Самостійне вивчення тем та питань, які не викладаються на лекційних заняттях

Виконання індивідуальних завдань, підготовка командних проектів

Література та навчальні матеріали

Основна література:

1. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiologhiia-Teorii-serednoho-rivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>
2. Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с. https://tourlib.net/books_others/lukashevych.htm

3. Матвеев С. О. Економічна соціологія : підручник / С. О. Матвеев, Л. І. Лясота. – Суми : Університетська книга, 2006. – 184 с.
https://tourlib.net/books_others/matveev.htm
4. Соціологія праці : опорний конспект лекцій / уклад. О. Б. Кіреєва. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – 44 с.
<http://www.dridu.dp.ua/institut/kafedra/fsdu/doc/doc%208.pdf>
5. Економічна соціологія: навч. посіб. / В. Є. Пилипенко, Е. А. Гансова, В. С. Козаков та ін; за ред. В. Є. Пилипенка. - К.: МАУП, 2002. - 296 с.
https://tourlib.net/books_others/pilipenko.htm

Додаткова література:

1. Біженці та внутрішньо-переміщені особи України на шляхах війни: кроки незламності [Електронний ресурс] : монографія / М. В. Бірюкова [та ін.] ; ред. М. В. Бірюкова ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2023. – 381 с.
<https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/67939>
2. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022, 6, 143-156. <https://doi.org/10.15421/172282>
3. Коваліско, Н. В., Бубняк, С. М. (2022). Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 294.
4. Перепельчук Т.В. Соціологія праці: Навчальний посібник. – Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2011. – 234 с.
5. Лібанова Е. М. Ринок праці: Навч. посіб. — К.: Центр навч. літ., 2003 – 432 с.
6. Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу; навч. посібник.- К.: КНЕУ, 2018. - 312с.
7. Крушельницька О. Управління персоналом: навчальний посібник / О. Крушельницька, Д. Мельничук,. - 2-е вид., перероб. й доп. - К.: Кондор, 2015. – 304 с.
8. Васильєв В. В., Мокряк В. Л. Соціологічний моніторинг трудової діяльності: Навч. посіб. — Дніпропетровськ, 2001.
9. Матвеев С.О., Лясота Л.І. Економічна соціологія. Підручник. - Суми: Університетська книга, 2006.
10. Менеджмент : навч. посібник / Н. С. Краснокутська [та ін.] ; дар. Н. С. Краснокутська ; НТУ “ХПІ”. – Харків : Друкарня Мадрид, 2019. – 231 с.
<http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/40291> (Примірників усього: 1)

11. Глобальна економіка. Global Economics : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; дар. Н. М. Волоснікова ; ред. С. І. Архієреєв ; НТУ «ХПІ». – Харків : Іванченко І. С., 2018. – 188 с.<http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/36793>(Примірників усього: 2)

Система оцінювання

Критерії оцінювання успішності студента та розподіл балів

Критерії оцінювання успішності студента та розподіл балів

100% підсумкової оцінки складаються з результатів оцінювання у вигляді іспиту (40%) та поточного оцінювання (60%).

Іспит: письмове завдання (2 запитання з теорії) або онлайнтест. Поточне оцінювання: 3 онлайн тести (по 20%).

Шкала оцінювання

Сума балів	Національна оцінка	ECTS
90–100	Відмінно	A
82–89	Добре	B
75–81	Добре	C
64–74	Задовільно	D
60–63	Задовільно	E
35–59	Незадовільно (потрібне додаткове вивчення)	FX
1–34	Незадовільно (потрібне повторне вивчення)	F

Норми академічної етики і політика курсу

Студент повинен дотримуватися «Кодексу етики академічних взаємовідносин та доброчесності НТУ «ХПІ»»: виявляти дисциплінованість, вихованість, доброзичливість, чесність, відповідальність. Конфліктні ситуації повинні відкрито обговорюватися в навчальних групах з викладачем, а при неможливості вирішення конфлікту – доводитися до відома співробітників дирекції інституту.

Нормативно-правове забезпечення впровадження принципів академічної доброчесності НТУ «ХПІ» розміщено на сайті:

<http://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/nv/akademichna-dobrochesnist/>

Погодження

Силабус погоджено

Дата погодження, підпис

Завідувач кафедри
Володимир МОРОЗ

30.06.2023

Дата погодження, підпис

30.06.2023

Гарант ОП
Юрій КАЛАГІН

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Соціологічний супровід економічної діяльності»

Харків 2024

Змістовий модуль № 1. Економічна соціологія як теоретична основа соціологічного супроводу економічної діяльності.

Тема 1. Теоретичні основи соціологічного супроводу економічної діяльності.

- 1. Історія розвитку економічної соціології.**
- 2. Сучасні тенденції розвитку економічної соціології.**
- 3. Соціологічні дослідження економічної діяльності.**
- 4. Соціально-економічний розвиток Слобожанщини як об'єкт соціологічного аналізу.**
- 5. Воєнні злочини на Харківщині**

1 Історія розвитку економічної соціології.

Економічна сфера життєдіяльності суспільства є однією з найважливіших, тому вона є предметом дослідження багатьох наукових напрямів. Природно, що насамперед проблемами економічного життя переймаються науки економічного профілю. Разом з цим сьогодні вивчення економічних процесів, економічних відносин тільки під кутом зору економічних наук явно недостатньо. Це пов'язано змінами, що відбулися в економічному житті загалом, появою нових процесів і тенденцій у сфері виробництва і соціальному бутті індивідів, соціальних груп, спільнот, різким зростанням ролі людини, її діяльності в реалізації механізму господарювання, досягнення ним високої ефективності. Саме необхідність осмислення цих процесів та тенденцій і створення на цій основі нової системи, яка б дозволила ефективно управляти працівниками в умовах стрімкого науково-технічного прогресу, розширення масштабів виробництва, ускладнення економічних зв'язків, зростання ролі так званого «людського фактора», загострення соціальних суперечностей призвела до появи нового міждисциплінарного наукового напрямку – економічної соціології.

Економічна соціологія є однією з наймолодших галузей соціологічної науки. Вона заявила про себе лише наприкінці 50-х років ХХ ст. у США. Важливими чинниками, що вплинули на розвиток і становлення економічної соціології, є:

- бурхливий розвиток науки і техніки, що створив умови для широкого

впровадження досягнень науково-технічного прогресу в реальне виробництво, результатом яких стало зростання технічної озброєності і спеціалізації суспільної праці, інтенсифікація виробництва, зміна ролі людини у системі «природа-суспільство» тощо. Це породило безліч проблем (організаційних, управлінських тощо), які водночас мали як економічний, так і соціальний характер;

- зростання впливу соціальної сфери на функціонування і розвиток економіки, тобто на соціально-економічні процеси;

- зростання ролі людини у розвитку суспільства, як колективного суб'єкта суспільного життя;

- зростання рівня освіти і культури економічно активного населення, що призвело до підвищення рівня соціальної активності працівників;

- розвиток соціологічного знання, зокрема структурно-функціонального підходу (Т.Парсонс, Н.Смелзер, К.Девіс), завдяки якому у дослідне поле соціології попали такі економічні елементи як ринок, бізнес, конкуренція, власність, адміністрація, наймані робітники, що досліджувалися соціологічними методами, з використанням соціологічної методології, інтерпретаційних практик, методик тощо;

- розвиток емпіричних соціологічних досліджень, зокрема досліджень промислової соціології, теорії соціальної стратифікації і мобільності, соціології організацій, управління людським фактором, мотивації економічної поведінки, трудової мобільності тощо.

Все це дозволило усвідомити, що економічне життя функціонує не тільки завдяки дії об'єктивних законів суспільного розвитку, але й багато в чому визначається суб'єктивною діяльністю людей. Отже, виникнення економічної соціології зумовлено соціальною потребою створення спеціального знання відносно нових соціальних явищ і процесів, накопичення специфічних наукових ідей, концепцій, факторів, а також вироблення нових підходів, методів дослідження зміненої соціальної реальності.

Головною метою об'єднання економічної та соціологічної наук є подолання їх теоретичної обмеженості при вивченні соціальних систем і управлінні ними. У загальному виді економічну соціологію можна визначити як

науку про взаємозв'язки економічної та неекономічної сфер суспільного життя. Інтеграція економічного й соціального підходів забезпечує визначення соціальної спрямованості в розвитку економіки. Економічний підхід означає, що цілі розвитку економіки визначаються матеріальними потребами суспільства, максимізацією суспільного продукту, національного доходу, фонду споживання. Соціологи розглядають цілі розвитку економіки як похідні від цілей суспільства, а саму економіку – як засіб, що дає можливість суспільству досягти розвинутого способу життя, соціальної справедливості. В економічному підході людина часто розглядається як елемент трудових ресурсів, носій робочої сили, яку можна використати, розподілити, формувати і не враховувати її поведінки. В соціологічному ж підході людина є суб'єктом економічних і соціальних процесів із власними цінностями, матеріальними і духовними потребами. Формування економічного й соціального підходів пов'язується з розвитком відповідних відносин. Їх поєднання визначило економічну соціологію, але внаслідок такої інтеграції вона набула якостей, яких немає в окремих підходах.

Економічна соціологія – це галузь соціологічного знання, яка, інтегруючи соціологію та економічну науку, вивчає дії економічних законів, закономірності розвитку економічних і соціальних відносин, життєдіяльність людей, досліджує закономірності економічного життя через призму соціологічних категорій.

Предмет економічної соціології охоплює закономірності взаємодії економічної і соціальної сфери суспільного життя; соціальний механізм взаємозв'язку економічного і соціального розвитку; соціально-економічні відносини, розвиток економіки як соціального інституту.

Об'єкт економічної соціології – це взаємодія економічної і соціальної сфер життєдіяльності суспільства, і, відповідно, - соціальних і економічних процесів.

Слід відзначити, що досі ще не існує в наукових колах єдиної думки щодо визначення економічної соціології, її об'єкта, оскільки процес становлення економічної соціології ще незавершений. Розширення та уточнення її предметного поля, напрямів та методів дослідження триватимуть і далі.

2 Сучасні тенденції розвитку економічної соціології.

Перший етап (початок 20-х — середина 50-х років) збігся з бурхливим розвитком емпіричних соціологічних досліджень. У становленні економічної соціології найбільш значиму роль зіграли три напрямки: індустріальна (промислова) соціологія; соціологія організації; теорія соціальної стратифікації й соціальної мобільності. Перші два напрямки зв'язувалися з пошуками шляхів ефективного управління людським фактором економіки, чому служили розроблені в той період концепції «людських відносин», формальних і неформальних груп в організаціях, теорії малих груп, міжособистісних відносин, лідерства й керівництва. Хоча промислові соціологи не ставили своєю метою спеціальний аналіз зв'язків економіки й суспільства, одержувані ними результати об'єктивно сприяли більш глибокому розумінню цих зв'язків. Саме тому, описуючи історію становлення соціології в економічному житті, її засновники в числі своїх попередників, як правило, називають американських соціологів Є. Мейо, Ф. Ротлісбергера, Д. Макгрегора, У. Уайта й інших теоретиків стимулювання трудової діяльності й трудових відносин.

Американський соціолог і психолог Є. Мейо (1880 — 1949) став одним основоположників американської індустріальної соціології й теорії людських відносин. Самий значний внесок Є. Мейо в розвиток соціології керування й індустріальної соціології — це, знамениті Хоторнські експерименти (в 1927 — 1932 рр.). Вивчаючи вплив різних факторів (умови й організація праці, заробітна плата, міжособистісні відносини й стиль керівництва) на підвищення продуктивності праці на промисловому підприємстві, Є. Мейо прийшов до відкриття ролі людського й групового факторів.

В основі концепції Є. Мейо лежать наступні положення:

людина являє собою «соціальну істоту», орієнтовану й включену в контекст групової поведінки;

тверда ієрархія підпорядкованості й бюрократична організація несумісні із природою людини і його волею;

керівники промисловості повинні орієнтуватися у більшій мірі на людей, чим на продукцію, що забезпечує соціальну стабільність суспільства задоволеність індивіда своєю роботою, раціоналізацію керування

хуванням соціальних і психологічних факторів трудової діяльності людей — основний шлях розв'язку соціальних протиріч у суспільстві.

50-х роках американський соціолог Д. Макгрегор доповнив теорію «людських відносин» вченням про стилі поведінки з підлеглими, або теорією «керування через співучасть», у якій затверджував, що при належних відносинах з людьми вони проявляють ініціативу й винахідливість і працюють краще там, де «орієнтуються на людей», а не просто «на продукцію».

Американські дослідники Л. М. Блау й О. Д. Дункан у книзі «Американська професійна структура» (1947) вивчали соціальну мобільність у контексті статусних досягнень. Модель Блау-Дункан одержала велике визнання використовувалася із широкими варіаціями: в одних дослідженнях соціальна ієрархія трактувалася як ієрархія професійного престижу, а в інших — більш широко, включаючи аспекти соціально-економічного статусу.

Визначення економічного статусу різних соціальних груп на основі коливань подушного національного доходу й багатства, обмірюваного в грошових одиницях, дозволило прийти до наступних висновків, викладеним П. А. Сорокіним (1889—1968) у роботі «Соціальна мобільність» (1927).

Другий етап (50— 70-е роки) зв'язують зі структурно-функціональним напрямком теоретичної соціології (Т. Парсонс, Р. Мертон, Н. Смелсер, К. Дэвис, Д. Мур і ін.), що намагаються співвіднести економіку з іншими підсистемами суспільного життя. На відміну від першого етапу, коли економіка розглядалася як цілісність, вона тепер підрозділяється на ряд часток «підсистем», таких, як бізнес, ринок, адміністрація; приватні процеси, такі, як конкуренція, інфляція, аналіз яких ведеться з урахуванням соціального контексту.

Головний результат цього етапу — інституціоналізація соціології економічного життя в якості одного з напрямків соціологічної науки.

Структурно-функціональний аналіз в економічній соціології представлений роботами Т. Парсонса. У контексті структурно-функціонального аналізу структура розумілася як сукупність щодо стійких стандартизованих відносин і елементів.

Внесок іншого американського соціолога Р. Мертона (р. в 1910 р.) у розробку структурно-функціонального аналізу полягав у тому, що він сформулював власну парадигму, зосередивши увагу на розширенні й поглибленні можливостей функціонального підходу до пояснення соціальних явищ. Особлива увага Р. Мертон приділяв поділу функцій на явні й латентні, для того щоб розмежувати суб'єктивні категорії мотивації й об'єктивні категорії функцій.

На початку 70-х років, коли кризові події попереднього десятиліття поставили під сумнів ідею про рівноважний стан суспільства, структурно-функціональний аналіз став втрачати свій інтелектуальний кредит.

Соціологічна система відліку застосовується до аналізу вза-ємозв'язків економічної й неекономічної сфер, громадському життю. Увага тут концентрується на тому, як соціологічні змінні проявляються в такого роду структурах у ситуаціях інтеграції й дезінтеграції.

Найбільший внесок у розвиток цього напрямку вніс відомий американський соціолог Н. Дж. Смелсер, якого, як відзначалося, вважають основоположником науки економічної соціології в її західному варіанті. По визначенню Н. Дж. Смелсера, економічна соціологія являє собою додаток загальної системи відліку соціологічних змінних і пояснювальних моделей соціології до дослідження комплексу різних видів діяльності, що стосуються виробництва, розподілу, обміну й споживання обмежених матеріальних ресурсів.

Третій етап (з кінця 70-х років по теперішній час) характеризується в літературі як етап « нової економічної соціології ». Згідно з американським соціологом Р. Сведбергу, на цьому етапі даний напрямок здобуває характер « порівняльної мікросоціології ». Її головні риси — орієнтація на порівняльні дослідження між країнами, постановка питань, що зачіпають не окремі соціальні групи, а цілісні соціальні системи, проблеми світової системи, політики країн і їх різних груп, проблеми світової екології, розвитку технології, організації економічних зв'язків, демографії.

Згідно з визначенням послідовників Н. Смелсера — Р. Сведберга й М. Грановеттера, призначення соціології економічному життю полягає в тому, щоб пояснити, як суспільство вибирає серед широкого кола альтернатив ті, які дозволяють із найбільшою вигодою використовувати обмежені виробничі ресурси. Дана концепція формує основні напрямки аналізу цієї фундаментальної проблеми.

Сьогодні економічна соціологія — це не стільки цілісна мононаука, скільки досить широкий науковий рух, спрямований на вивчення « стикових » економіко-соціальних проблем, найбільш актуальних для розвинених країн.

3 Соціологічні дослідження економічної діяльності.

Метод економічної соціології полягає у вивченні економічних відносин, що характеризується двома особливостями: междисциплінарністю й розглядом досліджуваних явищ із позицій соціального механізму розвитку економіки. Перша особливість — междисциплінарність економічної соціології — наслідок особливостей її об'єкта: взаємозв'язки економічної й соціальної

сфер суспільства. Междисциплінарність як перший принцип дослідницької діяльності в економічній соціології припускає: розгляд досліджуваних об'єктів з урахуванням їх двоїстої, економіко-соціальної природи, породжуваною їхньою приналежністю одночасно до економічної й соціальної сфер суспільства; урахування економічних і соціальних факторів, що впливають на досліджувані об'єкти; урахування двоякого роду наслідків (економічних і соціальних) динаміки об'єктів; використання економічної й соціальної інформації; використання спеціальних методів обробки й аналізу, що дозволяють з'єднати економічну й соціальну інформацію (наприклад, дані економічної й соціальної статистики й дані соціологічних опитувань про діяльність і поведінку різних соціально-демографічних і соціально-професійних груп).

Друга особливість — орієнтація на виявлення соціальних механізмів. Виявлення соціальних механізмів економічних процесів — фундаментальна риса досліджень, проведених в економічній соціології. Чим це пояснюється?

По-перше, не прибігаючи до дослідження механізму економічних процесів, не можна розібратися в закономірностях функціонування такого складного об'єкта, яким є перетинання економіки й суспільства. Категорії «механізм» відповідає вивчення складних систем, на що указують багато фахівців в області системного аналізу.

По-друге, використання категорії «механізм» орієнтує дослідників не тільки на вивчення складних систем, але й на вдосконалювання керування ними. Більше того, саме це поняття дозволяє науці, не обмежуючись описом зовнішньої сторони явищ, проникати в глиб досліджуваних процесів. У цьому змісті методологія, заснована на аналізі соціальних механізмів, сильніше, чим традиційний для соціально-економічних досліджень підхід, що обмежується вивченням зв'язків між залежною змінною й безліччю визначальних її умов. У випадку традиційного підходу питання про те, під впливом яких соціальних сил виникає той або інший процес, який його генезис, результатом якого ланцюжка подій він є, найчастіше залишається відкритим.

Місце та роль економічної соціології визначається її функціями. До них найважливіших належать:

- теоретико-пізнавальна - реалізується через дослідження соціально-економічних закономірностей економічного життя;
- прогностична - визначення тенденцій розвитку соціально-економічного життя;
- управлінська — забезпечення системи управління економічною

сферою у відповідності з розвитком соціальної сфери суспільного життя;

- соціальна – забезпечення «економічної» соціалізації індивіда, його інтеграцію у життя суспільства.

- світоглядна – формування соціально-економічного світогляду у всіх «акторів» економічного життя.

Реалізація наведених функцій дозволить економічній соціології досягти головної мети, що полягає у відтворення цілісної картини функціонування економіки в рамках соціального процесу.

Т.Парсонс і Н.Смелзер сформулювали такі методологічні висновки щодо інтеграції економічних і соціологічних ідей:

- економічна теорія – це частковий випадок теорії систем і теорії соціальної дії;

- обмін між економічною підсистемою та іншими підсистемами – це обмін діями за принципом «внесок-результат»;

- конкретний економічний процес завжди детермінований неекономічними чинниками;

- економічна теорія – це гілка поведінкових наук.

Отже, економічна соціологія як спеціальна соціологічна теорія, вивчає економічні процеси, економічні відносини, явища економічного життя суспільства, соціальні інститути, соціально-економічні процеси, взаємодію економічної та соціальної сфер. Економічна соціологія – міждисциплінарний науковий напрям, який інтегрує соціологію та економіку, вивчає дії економічних та соціальних законів.

4 Соціально-економічний розвиток слобожанщини як об'єкт соціологічного аналізу.

Розвиток – є важливою передумовою ефективності функціонування вітчизняних підприємств, суттєвою перевагою у конкурентній боротьбі і запорукою успіху, а ринкове середовище його функціонування є відображенням стану та динаміки економічних та соціальних процесів.

Реалії української економіки пріоритетним чинником ефективного господарювання визначають взаємодію господарюючого суб'єкта з його соціальним середовищем. Віддається перевага гуманістичному підходу в

управлінні, зростає роль соціальної корисності організації, що створюють перспективи розвитку окремим фірмам, галузям та суспільству в цілому.

Термін «соціально-економічний розвиток» відображає кореляційну залежність між рівнем економічного розвитку і вирішенням соціальних проблем країни і її господарюючих суб'єктів. Під даним терміном розуміють процес трансформації відносин між економічними суб'єктами та соціальними групами населення.

Соціально-економічний розвиток – складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу. Політичні і військові потрясіння, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи можуть призупинити розвиток економіки будь-якої країни, відкинути її на кілька десятиліть назад, а іноді привести і до остаточної загибелі, як це було з древніми цивілізаціями.

Воронкова А.Е. під соціально-економічним розвитком вбачає характеристику динамічного стану підприємства, обумовленого цілями його функціонування і розвитку, а також феномен життя суспільства, який визначає «систему координат», в якому воно здійснює свою життєдіяльність. Долішній М. І. та Злупко С.І. соціально-економічний розвиток тлумачить як здатність робітників підприємства пізнавати й створювати можливості, інтегруючи в просторі та часі процеси трансформації всіх видів ресурсів для виробництва матеріальних благ та послуг, єдність можливостей та процеси їх реалізації. Макмілан Г. наголошує на тому, що це здатність системи підтримувати певні темпи руху та утримувати рівновагу при зовнішніх збуреннях. Мельник В.Г. соціально-економічний розвиток трактує як сукупність усіх наявних у його межах ресурсів – матеріальних і духовних, природних і трудових; як уже залучених в процеси суспільного виробництва і соціального розвитку, так і тих ресурсів, які можуть бути реалізовані та використані для зміцнення соціально-політичної стабільності, підвищення рівня якості життя населення, зростання ефективності галузей народного господарства. Качмарик Я.Д. стверджує що соціально-економічний розвиток являє собою цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних і економічних інститутів (суб'єктів) і відносин з приводу розподілу і споживання матеріальних і нематеріальних ресурсів, виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг. Тимошук М.Р. даний термін характеризує здатністю забезпечувати довгострокове функціонування та досягнення стратегічних цілей на основі використання системи наявних ресурсів.

Отже, соціально-економічний розвиток підприємства визначають як незворотну, спрямовану і закономірну зміну системи на підставі реалізації властивих їй механізмів самоорганізації. Розвиток системи означає її здатність до перетворення при збереженні відносної стійкості і протидії змінам. Рушійною основою розвитку є його соціально-економічний потенціал, який розглядається як сукупність властивостей досліджуваного об'єкта, що являє собою динамічну систему, є результатом високоефективної, компетентної та успішної діяльності підприємства, спрямованої на отримання соціального, економічного та екологічного ефектів.

Дослідження існуючих точок зору вчених-економістів щодо визначення соціально-економічного розвитку різних систем дозволило сформулювати наступне визначення соціально-економічного розвитку підприємства.

Соціально-економічний розвиток підприємства – це необоротна, спрямована, закономірна зміна економічного становища та соціальної інфраструктури господарюючого суб'єкта в результаті якої організація переходить до принципово нового якісного стану.

Тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін:

– оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій);

– відсутність закономірності є характерним для випадкових процесів катастрофічного типу;

– при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерну для розвитку єдину, внутрішньо взаємозалежну лінію.

Складові соціально-економічного розвитку

Ознаками соціально-економічного розвитку підприємства на нашу думку слід вважати в економічній сфері:

– економічний ріст – кількісний бік розвитку економічної системи. Що характеризується розширенням її масштабів (нарощення обсягів виробництва та реалізації продукції, розширення частки ринку, підвищення рівня доходів підприємства, тощо);

– структурні зрушення – це зміни пов’язані з переходом до новітніх прогресивних технологій використанням ресурсів, що сприяє покращенню кінцевих результатів діяльності підприємства;

- оновлення асортименту продукції і послуг;
- впровадження інноваційних технологій в управлінні;
- нарощення фізичного обсягу капіталу підприємства;
- задоволення потреб споживачів;
- тощо.

В соціальній сфері: покращення організаційних і соціально-психологічних умов функціонування, покращення корпоративної культури, забезпечення умов професійного розвитку, зростання рівня освіти та професійної підготовки кадрів, тощо.

Економічний бік соціально-економічного розвитку, як правило, оцінюють за допомогою коефіцієнтів й абсолютних величин, що відображають ефективність діяльності підприємства. Для оцінки соціальної складової більш прийнятними є якісні показники, що обумовлено специфічністю об’єктів оцінки.

Соціально-економічний розвиток підприємства залежить від економічного зростання, яке викликає якісні зміни в економіці, сприяє її загальному розвитку та розвитку людського капіталу, корпоративної культури.

Соціально-економічний розвиток підприємства є незворотнім процесом, який забезпечує спонтанні чи керовані переходи від одного неповторного стану, що забезпечується неможливістю повного відтворення різноманітності, якості, кількості та сили впливу факторів, які його визначили, до іншого через процеси змін.

Першоосною і джерелом розвитку підприємства слід вважати різноманітні зміни внутрішньсистемного характеру, та зміни, що виступають результатом взаємодії соціально-економічної системи з факторами оточуючого середовища. Ключовим моментом в даному процесі слід вважати протиріччя між обмеженими економічними ресурсами та необмеженістю економічних потреб людини.

Концепція соціально-економічного розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної.

Економічна складова концепції розвитку заснована на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса-Ліндаля, який може бути здійснений за умови збереження сукупного капіталу. Концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та використання екологічних - природо-, енерго-, і матеріало - зберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знешкодження відходів.

Соціальна складова розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ та збереження культурного. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку.

З екологічної точки зору, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані.

Важливі також і механізми взаємодії цих концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як реалізація довгострокового економічного зростання працівників та підвищення їхнього добробуту.

У разі надання першочергових пріоритетів змінам у технічній та економічній сферах, підприємство, як соціально-економічна система гальмує свій соціальний розвиток, тим самим каталізуючи процеси саморуйнування в соціальному середовищі.

Ефективність соціального розвитку – характеристика соціального середовища організації, що виражає відповідність між впливом на персонал результатів соціальних заходів, у тому числі впровадження нових соціальних технологій, і витратами матеріально-фінансових й інших ресурсів на їхнє здійснення. Соціальна ефективність, її визначення й оцінка ґрунтуються на якісних показниках і визнанні пріоритетності соціальних цілей: чим більшою мірою той або інший захід сприяв рішенню конкретних соціальних проблем, тим він є більш соціально ефективний.

Слобідська Україна або Слобожанщина (рідше — Слобідщина) — історико-географічний край та етнокультурний регіон східній частині України та прикордонних областях РФ, територія якого перекривається приблизно з територією п'яти Слобідських козацьких полків 17-18 століть, автономних формацій у межах Московського царства, а згодом Російської імперії.

Слобідська Україна межувала на заході з Гетьманщиною, на півдні із Запорожжям володіннями Кримського ханства, на сході з Доном, на півночі з Московщиною. Вона обіймала частину Середньої височини й сусідню з нею Донецьку низовину, північно-східну частину Придніпровської низовини і невелику частину Донецького кряжа. У сучасних межах охоплює центральну-південну частину Сумської області, Харківську область, північну частину Луганської області та північно-східну частину Донецької області, західну, східну, південну частини Білгородської, південну частину Воронізької, та західну — Курської області.

Нині (та за часів СРСР) частини Слобожанщини, що входять до Російської Федерації, належать до Центрально-чорноземного економічного району РФ, але в часи Російської імперії вся Слобожанщина разом із північною половиною України входила до Малоросійського економічного району.

Північно-Східний економічний район складається з трьох адміністративних областей (Сумської, Харківської, Полтавської) та є одним із найбільших за площею території і середнім за кількістю населення серед районів України.

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ. Головними передумовами розвитку цього району є:

- зручне економіко-географічне положення, що визначається сусідством із розвиненими Донецьким, Придніпровським, Столичним районами та індустріально-аграрним регіоном Росії;
- рівнинний рельєф, сприятливі агрокліматичні ресурси, високий рівень забезпеченості земельними та водними ресурсами, деякими видами мінеральної сировини — нафтою, природним газом (*Єфремівське, Шебелинське, Західнохрестищенське газові родовища*), залізними рудами (*Кременчуцький район*), будівельними матеріалами;
- рівномірне розселення людей по території, наявність великих міст, у тому числі міста-мільйонника *Харкова*, зосередження у ньому значного науково-технічного потенціалу.

ГОСПОДАРСТВО. Північно-Східний район має індустріально-аграрну спеціалізацію, основні галузі господарства — машинобудування, хімічна і харчова промисловість, багатогалузеве сільське господарство.

Машинобудування району найпотужніше в Україні. *Харків* є найбільшим центром вітчизняного машинобудування. Там виготовляють турбіни для електростанцій, електродвигуни, трансформатори, трактори, велосипеди, літаки. Електротехнічне машинобудування розвинене також у *Полтаві*.

Випуск вантажних автомобілів та вагонів зосереджений у *Кременчуці*, сільськогосподарське машинобудування розвивається у *Харкові*, *Охтирці*. Верстатобудування зосереджене у *Харкові*, *Лубнах*, *Глухові*, а приладобудування — *Харкові*, *Лубнах*, *Сумах*, *Полтаві*, *Ізюмі*.

Хімічна промисловість представлена, виробництвом фосфорних добрив у *Сумах*, хімреактивів у *Шостці*, фармацевтичних препаратів у *Харкові* і *Лубнах*. Енергетика району представлена нафто- і газовидобутком, нафтопереробкою у *Кременчуці*, мережею ТЕС (найбільша з них — *Зміївська*) та *Кременчуцькою ГЕС*.

Харчова промисловість розвивається на місцевій сировині. Головні її галузі — цукрова, олійна, молочна і м'ясна — мають широку географію.

Найбільшими центрами легкої промисловості є *Харків*, *Ромни*, *Суми*, *Полтава*. У них виробляють текстильні, галантерейні, швейні, трикотажні вироби, парфумерну продукцію.

Сільське господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрового буряку, соняшника, у тваринництві переважають скотарство, свинарство і птахівництво.

Найбільше внутрішніх перевезень здійснюється в районі автомобільним транспортом, а зовнішніх — залізничним. Найбільші залізничні вузли — *Харків*, *Лозова*, *Конотоп*, *Полтава*. У річкових перевезеннях бере участь порт у *Кременчуці* на Дніпрі.

Через територію району проходить низка трубопроводів з Росії (у т. ч. нафтопровід із Самари до Кременчука) та густа мережа трубопроводів від місцевих нафто- і газопромислів до споживачів.

ПРОМИСЛОВІ ЦЕНТРИ І ВИЗНАЧНІ МІСЦЯ. Найбільшими містами Північно-Східного району є обласні центри *Харків*, *Полтава* і *Суми*, а також *Кременчук*. Харків – історична “столиця” Слобожанщини – якийсь час був політичною столицею радянської України. У даний час він претендує називатися промисловою “столицею” України загалом і машинобудівною зокрема. Водночас це один з найбільших наукових і освітніх центрів країни.

Історико-культурними центрами регіону, крім обласних міст, є *Путівль*, *Глухів*, *Ромни*. Містечко *Опішня* на Полтавщині здавна відоме гончарним промыслом (“опішнянська кераміка”), а *Кролевець* на Сумщині – художнім ткацтвом (“кролевецькі рушники”).

5 Воєнні злочини на Харківщині

24 лютого 2022 року о п'ятій ранку російські війська здійснили масовану атаку із застосуванням важкого озброєння на всі великі міста України. Російські окупаційні війська почали повномасштабний воєнний наступ на Харківському, Херсонському, Чернігівському, Сумському напрямках. Разом з Росією війну проти України фактично розпочала й

Білорусь, надав територію для розміщення ракетної техніки та бойової авіації для завдання ракетно-бомбових ударів по територій України. Намагаючись «остаточно вирішити українське питання» була розпочата війна з народом України, який поділяє європейські цінності, прагне євроінтеграції, поважає права особистості і суспільства.

Руйнування українських міст у ніч проти 24 лютого стало шоком для більшості населення нашої країни. Війна принесла біль, сльози та втрати, але водночас українці, відчували любов до своєї землі та згуртувалися заради перемоги. З перших днів війни українці зрозуміли, що вони будуть боротись та розпочали активну протидію агресору. Кожний на своєму фронті, хтось вступив до лав Збройних Сил України або Територіальної оборони, хтось почав займатися волонтерською діяльністю, а решта включилась у боротьбу на економічному фронті, підтримуючи державу донатами різної форми.

Всупереч усім перешкодам і похмурих сценаріям Україна не впала.

Воєнні злочини на Харківщині у 2022 році

Харківська обласна прокуратура здійснює процесуальне керівництво у 10 072 кримінальних провадженнях за фактами скоєння воєнних злочинів та злочинів, пов'язаних з виправдовуванням збройної агресії РФ, сказав Суспільне Харків речник прокуратури Дмитро Чубенко.

Станом на 23 грудня, це:

7164 напади на інфраструктуру Харківщини;

87 вбивств;

315 випадків незаконного позбавлення волі;

1704 факти мародерства;

7 зґвалтувань.

На 28 грудня 2022 року Нацполіція зафіксувала майже 12 тис. обстрілів, які РФ завдала по населених пунктах Харківської області.

Найбільше потерпає Харківщина, там зафіксовано більше 11700 обстрілів

На деокупованих територіях Харківщини поліція виявила 22 катівні, де російські військові утримували цивільних: по 4 катівні знайшли в Ізюмі та Куп'янську, три — у Козачій Лопані, також катівні були у Вовчанську, Великому Бурлуці та інших населених пунктах регіону.

"Це не всі катівні, які використовували окупанти. У деяких випадках вони наших людей вивозили на територію Російської Федерації, там катували, потім повертали в Україну", — казав 20 жовтня голова поліції Харківщини Володимир Тимошко.

Цивільні жертви війни на Харківщині

1682 жителі Харківської області станом на 23 грудня загинули у Харківській області внаслідок війни, повідомляє прокуратура. 2580 людей — зазнали поранень.

Внаслідок воєнної агресії Росії загинули 74 дитини, 200 — отримали поранення.

Найбільше масове поховання загиблих під час окупації поліція виявила в Ізюмі, сказав Суспільне Харків Андрій Шарнін. За даними прокуратури, зі стихійного кладовища ексгумували 451 тіло. Різні причини смерті. Мінно-вибухові травми, вогнепальне поранення. При чому вогнепальне поранення є зі слідами катування, тому що у людей були зв'язані позаду руки. Є колото-різані поранення. Є переломи кісток скелета — черепа, щелепи, ребер".

Загалом на 19 грудня у Харківській області ексгумували понад 900 загиблих під час окупації, близько 200 людей поки не ідентифікували.

Руйнування інфраструктури

14,5 тис. об'єктів Росія повністю чи частково зруйнувала на Харківщині, повідомляє прокуратура:

3291 багатоповерховий будинок;

5410 приватних житлових будинків;

356 закладів культури;

268 закладів охорони здоров'я.

За даними обладміністрації на 27 грудня, на Харківщині 1266 об'єктів зруйновані повністю, 3863 — до 50% руйнувань, 9501 — до 25% пошкоджень.

У Харківській області, за даними ОВА, зазнали руйнувань:

806 закладів освіти;

19 закладів соцзахисту;

357 закладів культури;

37 закладів спорту;

43 промислових підприємства.

Також внаслідок війни зруйновані 1058 км доріг та 30 мостів на дорогах державного значення, ще 24 мости доведеться відновлювати на дорогах місцевого значення.

Окупація

Під окупацією у Харківській області перебували 575 населених пунктів. На 27 грудня окуповані 29 сіл у Куп'янському районі, повідомила обласна адміністрація.

Тема 2. Соціологічний супровід економічної діяльності:

сутність, роль та основні форми.

- 1. Місце соціологічних досліджень в системі спеціальних досліджень економічної діяльності.**
- 2. Контроль якості соціологічної інформації як фактор забезпечення ефективності економічної діяльності.**
- 3. Планування та програмування соціологічного дослідження.**
- 4. Методи збору первинної соціологічної інформації.**
- 5. Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних. Інтерпретація результатів дослідження.**
- 6. Підготовка звіту за результатами соціологічного дослідження, формулювання висновків та підготовка рекомендацій.**

1 Місце соціологічних досліджень в системі спеціальних досліджень економічної діяльності.

Соціологічне дослідження містить у собі деякі елементи, що притаманні будь-якій науковій діяльності. По-перше, це об'єкт дослідження. У соціології об'єктом дослідження можуть, бути будь-які процеси та явища соціальної дійсності (демографічні, екологічні, економічні, соціальні, міжнаціональна, сімейно-побутові та ін.). По-друге, це суб'єкт дослідження (соціолог-дослідник або група соціологів). По-третє, як будь-яке інше дослідження, соціологічне спрямоване на досягнення певної мети і вирішення конкретних завдань. По-четверте, це засоби, що застосовуються в дослідженні (технічні й організаційні). По-п'яте, це результати дослідження, заради яких воно проводиться.

Основне завдання соціологічних досліджень - добування фактів про соціальну дійсність, її окремі явища, сторони. Соціальний факт - це певним чином фіксований, описаний фрагмент соціальної дійсності. Як же вибрати саме ті факти, які допоможуть знайти науково достовірну відповідь на запитання, що цікавлять дослідника, заохотять його до проведення дослідження? Для цього необхідно виокремити випадковий для явища, що

вивчається, факт від невідповідних, сконцентрувавши свою увагу на регулярних, масових, інакше кажучи, - типових фактах. Саме для цього соціологічна наука розробила цілу систему наукових процедур. Ці процедури - результат глибоких теоретичних і багаторазових дослідницьких проробок - є надбанням наукової корпорації соціологів.

Соціологічне дослідження складається з трьох основних етапів: підготовчого (розробка програми дослідження), основного (проведення емпіричного дослідження), завершального (обробка й аналіз даних, формування висновків і рекомендацій). Кожний етап включає в себе ряд важливих процедур.

Загальносоціологічні методи мають деяку специфіку, зумовлену особливостями економіки як специфічної сфери суспільного життя.

Методи прикладного соціологічного аналізу відображають методологію економічної соціології як міждисциплінарної науки на стику економіки і соціології.

Проблемний (діагностичний) метод. Велику роль у соціальній інженерії в сфері економіки відіграє так зване проблемне бачення реальності. Для цього, насамперед, необхідно визнати самому і довести іншим, що певне явище є проблемою.

Технологічний метод. У практиці організації та управління часто виникає необхідність визначити можливість і конкретні шляхи впливу на людину чи групу людей, тобто мається на увазі, що певні завдання, плани, програми можуть виконуватися лише за умови, що люди поводитимуться так, а не інакше. Шляхи впливу на людину чи групу людей у такому випадку - це і є технологія плану, завдання, програми.

Структурний метод. Суть методу полягає у виокремленні соціальних груп, тобто соціальних категорій і типів, значущих у певному співвідношенні.

Інституціональний метод. Суть методу полягає в аналізі впливу соціально-економічних інститутів на економічну поведінку людей та корекції взаємодії інститутів та суб'єктів соціально-економічної діяльності, і, як відомо, не існує такого соціально-економічного інституту, який був би абсолютним, однаково визнавався всіма і слугував інтересу всіх.

Генетичний метод. Будь-який об'єкт необхідно розглядати у його розвитку. І окремій людині, і колективу властиво змінюватися в процесі життєдіяльності.

Оціночний метод. Оцінка якостей людини природна і розповсюджена на всіх рівнях і у всіх сферах соціально-економічного життя, відіграє вона важливу роль і в організації та управлінні.

Соціологічне ринкове дослідження - це процес збору, обробки та аналізу соціологічної інформації.

Основні функції соціологічного дослідження:

- пізнавальна - сприяє отриманню нових знань про функціонування і розвиток суспільства та його окремих сфер, про сутність соціальних явищ і процесів, роль людини в них, дає змогу сформулювати уявлення про реальне життя соціуму, спрогнозувати його розвиток;
- методологічна - забезпечує реалізацію міждисциплінарного зв'язку соціології з іншими науками про людину і суспільство, що зумовлює нові підходи у вивченні соціальної дійсності, важливі відкриття на межі різних наукових напрямів;
- практична - полягає у виробленні практичних заходів із вдосконалення соціальної реальності, ефективного соціального контролю за соціальними процесами;
- інформаційна - сприяє отриманню соціальної інформації щодо стану і тенденцій розвитку явищ та процесів суспільного життя, функціонування соціальних спільнот, груп, окремих індивідів, їх потреб, мотивів, реальної та вербальної поведінки, громадської думки, що формує інформаційну базу пізнання соціальної реальності;
- управлінська - забезпечує соціальне управління на всіх рівнях функціонування соціуму, зворотний зв'язок між суб'єктами (владними, адміністративними структурами, керівниками підприємств, організацій) та об'єктами (населенням, окремими соціальними групами, працівниками) управління, вироблення науково обґрунтованих управлінських рішень.

2 Контроль якості соціологічної інформації як фактор забезпечення ефективності економічної діяльності.

Соціологічна інформація, яку містять документи, іноді дублює дані, одержані іншими методами (опитування, спостереження). Тоді вона стає засобом для перевірки і контролю їхньої надійності.

Під надійністю соціологічної інформації, як правило, розуміють загальну характеристику емпіричних даних, отриманих під час проведення соціологічних досліджень. Надійною називають таку інформацію, у якій, по-

перше, відсутні невраховані помилки, тобто такі, величину котрих соціолог-дослідник не в змозі оцінити; по-друге, кількість врахованих помилок не перевищує деякої заданої величини. При цьому помилки, про які соціолог-досліднику відомо, можуть бути інколи достатньо великими, однак суттєво не впливають на надійність соціологічної інформації. Так, якщо помилка репрезентативності складає 20 %, то соціолог може екстраполювати дані вибірки на всю генеральну сукупність лише за умов, коли різниця даних значуща (наприклад, перевищує 40%), і ця інформація буде вважатися надійною.

Відсутність випадкових помилок називають точністю соціологічної інформації. Оскільки випадкові помилки являють собою розпорошення вимірюваного значення навколо істинного (при повторних вимірах), то точність інформації буде вищою тоді, коли буде меншим діапазон розпорошення і коли вимірювані значення будуть ближчими між собою. Цю характеристику іменують також сталістю соціологічної інформації. Близькою до цього поняття є категорія відтворюваності, під котрою розуміється схожість результатів вимірювань, що здійснюються у різноманітних умовах, у різний час, та у різних місцях, а також за допомогою різних засобів, способів і методів.

Відсутність систематичних помилок називається правильністю соціологічної інформації. Таким чином, соціологічна інформація вважається надійною, якщо вона обґрунтована (тобто валідна), точна і правильна.

При цьому соціологічна наука для забезпечення надійності соціологічної інформації використовує цілий арсенал методів її підвищення. Методи підвищення надійності соціологічної інформації — це способи врахування помилок або контролю надійності емпіричних даних. Усю сукупність цих методів можна розподілити на дві групи: 1) методи зовнішнього контролю; 2) методи внутрішнього контролю. Перша група цих методів пов'язана із співставленням емпіричної інформації, отриманої у конкретному дослідженні з будь-якою іншою зовнішньою інформацією, а друга група безпосередньо пов'язана із вивченням розподілу ознак у даному соціологічному дослідженні.

Визначення якості вибірки включає опис низки умов, які дають змогу оцінити валідність, надійність та репрезентативність вибіркової сукупності стосовно об'єкта дослідження.

Репрезентативністю зветься властивість вибіркової сукупності відтворювати характеристики генеральної сукупності. Відхилення вибіркової

сукупності від генеральної за якимись основними характеристиками називається помилкою репрезентативності: чим більша величина цих відхилень, тим більша помилка репрезентативності. Зрозуміло, що вибірка не може буквально відтворити генеральну сукупність. Основне завдання дослідника — враховувати помилку репрезентативності під час інтерпретації та узагальнення результатів опитування, проведеного на підставі вибіркової сукупності. Тому дослідник повинен вміти кількісно визначати цю помилку, величина якої обчислюється залежно від типу вибірки.

Репрезентативність — необхідна вимога до вибірки у тих випадках, коли досліджується громадська думка. Однак під час проведення багатьох спеціальних соціологічних досліджень, спрямованих на поглиблення аналізу певних властивостей соціального об'єкта, у репрезентативній вибірці немає необхідності. Дослідникові нерідко достатньо набрати основну і контрольну групи людей і провести порівняльний аналіз. Наприклад, якщо основна мета дослідження полягає у встановленні особливостей особистісних якостей підприємців та мотиваційних спонукань до підприємницької діяльності, немає жодної необхідності у формуванні репрезентативної вибірки: достатньо набрати групу осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, а також контрольну групу — людей, що не займаються підприємництвом. Такий — аналітичний — підхід може застосовуватися у більшості випадків, коли дослідження спрямоване на вивчення соціально-професійної специфіки предмета.

При аналітичному підході до вибірки треба враховувати наступні необхідні вимоги: 1) групи повинні розрізнятися за основною диференційованою ознакою (гіпотетичним фактором); 2) за рештою параметрів (віком, статтю, рівнем освіти, характером діяльності тощо) групи мають бути максимально ідентичні. Якщо дослідникові пощастило набрати досить ідентичні групи, які розрізняються лише за однією диференційованою ознакою, то чисельність таких груп може бути невеликою (50—100 осіб).

Надійність та валідність — основні параметри визначення якості інформації, одержаної в результаті проведення емпіричного дослідження. Під надійністю розуміють певну гарантію, що одержаний результат правильно відбиває досліджувану дійсність. Валідністю (обґрунтованістю) інформації називається підтвердження (доказ), що досліджувалися (вимірювалися) саме ті явища, які соціолог передбачав дослідити.

На якість інформації (надійність та валідність даних) справляють вплив особливості різноманітних етапів емпіричного дослідження (вихідні теоретичні передумови, якість інструментарію, організація контролю роботи

інтерв'юерів і т.д.). Особливу роль у забезпеченні надійності та валідності даних відіграють особливості формування вибірки. Ми зупинимося на проблемі впливу особливостей вибіркового підходу на надійність і валідність одержаної в результаті дослідження інформації.

Надійність інформації на цьому етапі формування вибірки забезпечується врахуванням випадкових помилок.

Випадкові помилки неминучі через неоднорідність досліджуваного контингенту. Якість дослідження визначається спроможністю соціолога обчислити величину випадкової помилки і врахувати її під час поширення висновків, одержаних на підставі опитування частини певної групи людей, на всю її сукупність.

Якби усі люди за всіма своїми характеристиками були зовсім ідентичними, то достатньо було б опитати одну людину, щоб зробити висновок, що саме так вважає (чи, у крайньому разі, відповіла б) решта. Але соціолог саме тому й провадить опитування, що передбачає у обстежуваних людей різні погляди.

Менш імовірно, що до вибірки потрапляють люди, «нетипові» за якоюсь характеристикою. Статистично це означає, що їх питома вага у загальній сукупності є невисокою. Чим менша питома вага осіб із певним значенням характеристики у загальній сукупності, тим менша ймовірність того, що вони потрапляють до вибіркового обстеження.

Якщо із загальної сукупності відбирати певну її частину випадково, то, на підставі теорії ймовірності, можна визначити величину, на яку може відхилитися значення ознаки у вибірці стосовно конкретного значення сукупності в цілому. Ця величина має назву випадкова помилка, чи помилка вибірки.

Якщо дослідник бажає забезпечити у вибірці представництво людей, нетипових за своїми характеристиками (не поширені у цій сукупності), він повинен збільшити обсяг вибірки.

Основним емпіричним критерієм надійності є стабільність результатів, що характеризує властивість одержувати дані з одним і тим самим результатом у різних опитуваннях, проведених за однакових умов. Наприклад, якби дослідник повторив своє опитування за тією самою анкетною, приблизно у той самий час і за аналогічною (за принципами, процедурами і обсягом) вибіркою, але на інших людях, і одержав такі самі

дані, як і при першому опитуванні, то можна вважати, що результати його опитування досить вірогідні.

3 Планування та програмування соціологічного дослідження.

У проведенні соціологічних досліджень виділяють чотири послідовних, логічно і змістовно взаємопов'язаних етапи:

1. Підготовчий. Полягає у виробленні програми та інструментарію — анкети, бланка інтерв'ю, бланка фіксування результатів спостереження, аналізу документів тощо.

2. Збір первинної соціологічної інформації. Відбувається за допомогою опитування, спостереження, аналізу документів, експерименту.

3. Упорядкування та обробка зібраної інформації.

4. Аналіз обробленої інформації, підготовка звіту, формулювання висновків, розробка рекомендацій.

Специфіка кожного з етапів визначається конкретним видом соціологічного дослідження. Їх виділяють залежно від узятих за основу критеріїв. Найважливішими з них є мета дослідження, глибина потрібного аналізу, метод збирання первинної соціологічної інформації, об'єкт дослідження, терміни проведення, відносини між замовником і виконавцем, сфера соціальної дійсності, яку вивчають. Програма соціологічного дослідження та її компоненти. Підготовка соціологічного дослідження насичена різноманітними видами робіт, специфічними науковими процедурами, найголовнішими з яких є:

- вибір методології дослідження й інтерпретації отриманих даних;
- обґрунтування теоретичних засад, логічної послідовності дослідження;
- вироблення інструментарію (анкети, бланка інтерв'ю, кодувального бланка для проведення спостереження тощо);
- розробка методичних документів для збирання первинної інформації (поради інтерв'юєру, спостерігачу тощо);
- формування дослідницької групи відповідно до мети і завдань дослідження
- розробників програми та інструментарію, виконавців польових досліджень, спеціалістів з обробки отриманої інформації, аналітиків для підготовки підсумкового звіту;
- навчання спеціалістів польових досліджень (інтерв'юєрів, спостерігачів та ін.);
- розробка програми обробки даних.

Кожне соціологічне дослідження починається зі з'ясування намірів і мети замовника, уточнення теми дослідження, визначення термінів і витрат, пов'язаних з ними, з'ясування фінансових, матеріально-технічних аспектів справи. Після цього настає безпосередня дослідницька робота, початок якої пов'язаний зі створенням програми.

Програма соціологічного дослідження є науковим документом, що містить схему логічно обґрунтованого переходу від загальних теоретичних уявлень про досліджуване соціальне явище, до використання інструментарію і виконання дослідницьких процедур (збирання, обробки та аналізу інформації). Вона є стратегічним документом, який дає змогу зробити висновки щодо концептуальних засад, методики проведення, спрогнозувати його результативність.

Програма виконує методологічну, методичну, організаційну функції. Їх реалізація впливає на "структуру програми, яка складається з методологічної та методичної частин.

Методологічна частина програми охоплює такі компоненти: — формулювання та обґрунтування проблеми; — розробку мети і завдань дослідження;

— визначення об'єкта і предмета дослідження;
— системний аналіз об'єкта дослідження;
— формулювання робочих гіпотез дослідження;
— інтерпретацію та операціоналізацію основних понять дослідження.

Методична частина програми передбачає:

— розробку стратегічного плану дослідження;
— визначення досліджуваної сукупності, розробку вибірки дослідження;
— вибір і опис методів збирання первинної соціологічної інформації (опитування, аналіз документів, спостереження, експеримент);
— обґрунтування логіки аналізу та інтерпретацію зібраної первинної соціологічної інформації за розробленим інструментарієм;
— опис схеми аналізу отриманих даних.

Створення програми починається з окреслення проблеми дослідження, тобто з визначення предмета і мети дослідження (наприклад, дослідження громадської думки щодо майбутніх виборів, вивчення попиту населення на певні товари, тенденцій злочинності серед певного прошарку населення, з'ясування становища молоді на ринку тощо). Отже, предметом дослідження є реальні життєві протиріччя, які створюють проблемну соціальну ситуацію, для вирішення якої необхідна правдива, оперативна, науково обґрунтована інформація.

4 Методи збору первинної соціологічної інформації.

У соціології використовують різні джерела і методи збирання інформації.

А. Документальні джерела.

Розпочинаючи дослідження, соціолог мусить передусім зібрати відомості із первинних документів.

Термін «документ» у соціології трактується як матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію про факти, події, явища об'єктивної дійсності та про діяльність людини і спеціально призначений для її передачі в часі і просторі.

Цінність документальних джерел для соціологічного дослідження і необхідність їх використання зумовлюються передусім тим, що потоки документальної інформації проймають усі сфери життєдіяльності сучасного суспільства, характеризують соціальні процеси на різних рівнях дослідження (суспільному, інституційному, груповому, особистому), їх динаміку, свідомість людей, види, зміст і результати їхньої діяльності. Соціологічна інформація, яку містять документи, іноді дублює дані, отримані іншим методами (опитування, спостереження). Тоді вона стає засобом для перевірки і контролю їхньої надійності. Аналіз документів — це збирання первинної соціологічної інформації із різних документальних джерел з допомогою оцінки і аналізу їх змісту.

Документи в соціології — це друковані, рукописні та інші матеріали, створені для зберігання і передавання інформації, яка накопичується в результаті діяльності окремих людей, груп чи колективів. Це державні та урядові акти, промови політичних діячів, статистичні збірники і матеріали перепису, наукові публікації, періодична преса, листи представників усіх верств населення, художні твори, протоколи зборів і засідань, документи адміністрації та громадських організацій, матеріали соціологічних досліджень. Вони несуть інформацію про соціальні факти, явища, процеси, що відбуваються в суспільстві.

Вивчення документа — це аналіз його змісту в контексті завдань дослідження. Тому складається схема аналізу та визначаються текстові індикатори ключових понять концепції дослідження. Методи аналізу документів можна поділити на дві основні групи: неформалізовані (традиційні) та формалізовані (якісні та кількісні).

Б. Спостереження та експерименти. Соціологічне спостереження — важливий метод збирання первинної соціологічної інформації через цілеспрямоване, систематичне, безпосереднє сприйняття і пряму реєстрацію значущих (для цілей дослідження) фактів соціальної дійсності, найбільш важливих її подій, процесів, явищ.

У процесі спостереження отримують інформацію про зовнішні властивості об'єктів, що вивчаються.

У науковому спостереженні (на відміну від буденного) планується наперед його організація, визначаються методи фіксування, обробки та аналізу даних, що забезпечує певну надійність інформації.

Об'єктами спостереження в соціології є поведінка окремих індивідів, соціальних груп, умови їхньої діяльності тощо.

Цінним є те, що спостереження дає змогу фіксувати реальні поведінкові факти, проте вони здебільшого поверхові і стосуються досить вузького кола індивідів. Тому спостереження частіше використовуються спільно з іншими методами.

Спостереження в соціологічному дослідженні найчастіше використовують на його розвідувальному етапі, коли відбувається загальне ознайомлення з об'єктом дослідження і розробляються гіпотези. Крім того, його можна застосовувати для перевірки даних, зібраних іншими методами, і отримання додаткових відомостей про досліджуваний об'єкт, а також для розробки гіпотез.

Особливим видом соціологічного дослідження є самоспостереження, коли соціолог користується не тільки даними спостереження за поведінкою індивідів, а й їхніми власними судженнями й оцінками цієї поведінки. У ньому можуть використовуватися такі документи, як автобіографії, листи, щоденники, записи самоаналізу тощо. Різновидом самоспостереження є відповіді тих, кого досліджують, на питання запропонованої анкети чи інтерв'ю з ними. Проте слід зауважити, що відповіді на питання анкети треба розцінювати не як об'єктивні, а як гіпотетичні.

Основні проблеми використання методу спостереження в емпіричному соціологічному дослідженні зумовлені особливостями об'єкта дослідження, яким є людина. Реагуючи на дії дослідника, вона може змінювати характер своєї поведінки «підлаштовуватися» до того, що, на її думку, є нормою, а це спотворює реальну картину.

До спостереження умовно можна віднести експеримент — загальнонауковий метод отримання (в умовах, що контролюються і управляються) певних знань про причинно-наслідкові відносини між явищами і процесами соціальної дійсності для перевірки гіпотез щодо цих зв'язків. Дослідник створює певну ситуацію, приводить у дію гіпотетичну причину і спостерігає за змінами у природному перебігу подій, фіксує їх відповідність чи невідповідність власним передбаченням, гіпотезам.

Соціальні експерименти за характером об'єкта і предмета дослідження поділяють на соціальні, економічні (господарські), правові, педагогічні, психологічні, естетичні тощо. Особливе місце серед них займає соціальний експеримент.

Експеримент спрямовано на перевірку причинно-наслідкових зв'язків між параметрами різних сфер, видів, аспектів діяльності з метою виявлення закономірностей, що зумовлюють діяльність соціального суб'єкта в цілому.

Соціальний експеримент у соціології — метод збирання інформації про характер і специфіку змін показників соціальної діяльності та поведінки під впливом заданих і керованих чинників. Його проводять з метою перевірки дієвості запроваджуваних форм соціальної діяльності, нових засобів управління розвитком соціальних процесів, реальності здійснення та ефективності запропонованих заходів, розроблених на основі теоретичних ідей та набутого досвіду стосовно конкретних соціальних умов. Крім того, соціальний експеримент як ефективний метод вивчення соціальних явищ використовують у соціологічному дослідженні для розробки робочих гіпотез. Як дослідно-перетворювальна діяльність експеримент є формою практики і ґрунтується на розробці певної гіпотетичної моделі досліджуваного явища. Проте специфіка соціальних явищ обмежує можливості експериментального методу. Складність, багатофакторність соціальних процесів, неможливість формалізованого їх описування; ціннісно-системний характер залежностей; детермінованість дій людини її психікою — усе це ускладнює емпіричне виявлення і доказовість причинних залежностей, а отже, і побудову гіпотетичної моделі певного явища. Реальний соціальний експеримент часто не можна здійснити з економічних, політичних, етичних та інших міркувань. Більшість важливих соціальних ситуацій не можуть бути створені на бажання дослідника, оскільки до реально існуючих людей не можна застосувати причинні зв'язки, реалізація яких призвела б до негативних наслідків для цих людей.

В. Опитування. Опитування — найпоширеніший у соціології метод збирання первинної вербальної інформації, що ґрунтується на зверненні до

окремого індивіда чи групи з питаннями, спрямованими на розкриття змісту проблеми, що досліджується. За допомогою опитування отримують як подійну (фактичну) інформацію, так і відомості про думки, оцінки й потреби опитуваних. Джерелом інформації є усні чи письмові висловлювання респондентів про стан громадської думки та суспільної свідомості, об'єктивних явищ та процесів не тільки в теперішньому, а й у минулому і майбутньому часі.

Респондент — учасник конкретного соціологічного дослідження, що є джерелом усної чи письмової інформації.

Правильно організоване опитування дає змогу отримати інформацію з будь-якої проблеми.

Реципієнт має організувати спілкування так, щоб викликати у респондента цікавість до теми опитування, стимулювати його до активної участі у дослідженні, забезпечити щирість відповідей.

Реципієнт — учасник конкретного соціологічного дослідження, що отримує від респондента усну чи письмову інформацію.

У процесі опитування реципієнт за допомогою спеціальних висловлювань і питань може моделювати різні уявні ситуації, щоб отримати інформацію безпосередньо від самої людини про її реальні та гіпотетичні вчинки, плани й наміри на майбутнє, факти конкретної діяльності, її мотиви, результати, суб'єктивний стан, почуття, нахили, судження; з'ясувати її думку з різних питань, насамперед стосовно того, що не знайшло відображення в офіційних документах, у результатах спостереження та інших методах дослідження. Так, опитування дає змогу розшифрувати мотиви звільнення за власним бажанням і виявити справжні його причини, з'ясувати мотиви пасивного ставлення до праці та ступінь задоволення соціально-психологічним кліматом, що склався, стосунками з керівником, стилем діяльності колективу тощо. Іншими словами, під час опитування об'єктивний матеріал, зібраний за допомогою інших методів дослідження (спостереження, вивчення документації), доповнюється відомостями про суб'єктивне сприйняття предмета дослідження.

Специфіка опитування полягає в тому, що джерелом інформації є словесне повідомлення респондента, його думка. Реципієнт втручається в процес формулювання повідомлення, спрямовує його у відповідне русло. У зв'язку з цим виникає необхідність забезпечити надійність і вірогідність отриманої реципієнтом інформації. Надійність інформації виявляється у стійкості, незалежності її від дії випадкових чинників, вірогідність — в її

адекватності реальній дійсності. Ці якості інформації забезпечуються переважно сталістю умов збирання її та щирістю відповідей респондентів, їхньою поінформованістю про сутність досліджуваного об'єкта, про те, що цікавить дослідника.

Надійність інформації, яку збирають опитуванням, залежить від її змісту та характеру, від техніки опитування, рівня компетентності респондента. На вірогідність отримуваної реципієнтом інформації впливають особистісні характеристики респондента — захисні механізми психіки, рівень освіти й культури, властивості пам'яті, його ставлення до установи, яка проводить опитування, до теми дослідження, до самого реципієнта. Методика і техніка опитування дає змогу значною мірою нейтралізувати негативний вплив цих чинників.

Вірогідність відповіді респондента багато в чому залежить від уміння реципієнта розпочати опитування, від його професіоналізму. Потрібно так вести опитування, щоб у респондента виникло бажання брати у ньому участь, вести відверту розмову. Крім того, вірогідність залежить від якості інструменту (план інтерв'ю, анкета). Формулювання питань — найбільш складний і відповідальний етап його побудови. Йому передують, як уже було сказано, процедура емпіричного визначення основних понять дослідження і відбору необхідного мінімуму емпіричних індикаторів. Кожному індикатору відповідає одне або кілька запитань.

У вітчизняній практиці найбільш поширеною формою опитування є анкетування.

Анкетування — це письмове опитування з допомогою анкети. Його найчастіше використовують для збирання інформації про масові соціальні явища, вивчаючи, наприклад, мотиви плинності кадрів, ефективність певної форми організації праці, характер соціально-психологічного клімату, задоволення працею, адаптованість молодих робітників та інші проблеми трудових колективів. Анкетування може застосовуватися у дослідженні будь-якої соціальної проблеми, якщо для її розв'язання потрібна інформація про явища суспільної та індивідуальної свідомості: потреби, інтереси, мотиви, установки, думки, ціннісні орієнтації окремих індивідів чи соціальних груп, а також про об'єктивні соціальні факти: організацію праці та побуту, освіту і кваліфікацію, матеріальне стимулювання.

Інтерв'ю (від англ. interview — зустріч, бесіда) — різновид усного опитування, що ґрунтується на безпосередньому контакті соціально-спеціально навченого реципієнта з респондентом.

За жорсткістю спрямування інтерв'ю поділяється на неспрямоване, в якому подається максимум свободи вести спонтанну розмову з тем, вибраних респондентом і спрямоване, в якому інтерв'юер задає ретельно підготовлені завчасно питання.

Інтерв'ю набуває все більшого застосування в соціологічних дослідженнях. Воно дає змогу отримати мало доступну для інших методів дослідження інформацію. Перевага його полягає в тому, що завдяки безпосередньому контакту з респондентом є можливість змінювати запитання згідно з отриманими відповідями, ставити додаткові запитання, уточнити відповіді і забезпечувати отримання більш докладної інформації. Крім того, безпосередній контакт з респондентом уможливорює фіксування не тільки змісту відповідей, а й «підтексту» емоційного забарвлення, особливостей інтонації, жестів, зовнішніх реакцій. Це дає змогу зробити висновки про ставлення респондента до предмета розмови, про щирість його відповідей.

Проте в практиці соціологічної роботи виникають ситуації, коли треба оцінити такі сторони об'єкта, самооцінка яких може виявитися неможливою або спотвореною. Тоді джерелом інформації є компетентні особи — експерти, які мають докладні знання щодо об'єкта дослідження.

Вивчення суджень, думок експертів щодо досліджуваної проблеми називають експерт-опитуванням (експертизою), а самі судження — експертними оцінками. Експертиза — спеціальне компетентне дослідження будь-якого питання, що потребує спеціальних знань і подання мотивованих висновків. Практика останніх років свідчить, що використання експертних оцінок у соціологічному дослідженні дає можливість підвищити рівень соціального управління. Вони мають важливе значення у вирішенні завдань соціального прогнозування і проектування.

Метою такої соціальної експертизи є оцінка, аналіз і прогнозування соціальних процесів у суспільстві, у тім числі соціальних наслідків діяльності уряду, а також реалізації науково-технічних програм і проектів.

Об'єктом соціальної експертизи є будь-які програми, проекти, управлінські рішення та їх соціальні наслідки.

Суб'єктами соціальної експертизи (експертами) представники соціальних груп та інституцій, інтересів і умов життя котрих якимось торкається ситуація (у тім числі управлінське рішення або проект), що потребує оцінки.

5 Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних. Інтерпретація результатів дослідження.

Статистичні методи — сукупність методів і моделей прикладної математичної статистики використовуваних у соціології при зборі, обробці, аналізі, моделюванні й зіставленні даних різних досліджень. Розвиток статистичних методів для потреб соціології зміцнює теоретичні підстави математичної статистики, а застосування зазначених методів розширює емпіричну базу соціологічних досліджень і сферу їхнього застосування.

Найпоширенішими в соціології статистичними методами обробки первинної інформації є кореляційний аналіз, факторний аналіз, таксономічні процедури, дисперсійний аналіз, латентно-структурний, детермінаційний аналізи та ін..

Кореляційний аналіз — математичні процедури для вивчення статистичних зв'язків між ознаками соціальних об'єктів. Вихідними й найпоширенішими є процедури аналізу зв'язків між двома ознаками. Існують різноманітні коефіцієнти кореляції рівні добутку моментів, ентропійні та ін. В основі їх лежить ідея про те, що зв'язок між змінними величинами виражається у взаємній погодженості їхніх змін. Ці зміни фіксуються за допомогою або однократного виміру різних соціальних об'єктів (міжіндивідуальні, міжорганізаційні, міжнаціональні й т.п. розходження), або багаторазового виміру того самого об'єкта в різні моменти часу (розходження станів об'єкта). Чим вищий коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим повніше можна передбачати значення однієї з них за значеннями іншої.

Коефіцієнт кореляції між двома змінними не містить інформації про те, чи є даний зв'язок між ними причинно-наслідковим або супутнім зв'язком, породженим дією загальних причин. Це питання вирішується дослідником на основі змістовних уявлень про структуру й динаміку досліджуваних соціальних об'єктів і на основі аналізу кореляцій між всіма досліджуваними ознаками.

Факторний аналіз — метод багатомірної математичної статистики який застосовується для виміру взаємозв'язків між ознаками

соціальних об'єктів і класифікації ознак з урахуванням цих взаємозв'язків. У факторному аналізі на основі парних кореляцій між змінними одержують набір нових, укрупнених ознак; їх називають факторами. Число факторів завжди менше, ніж число вихідних змінних.

Величина навантаження («ваги») вихідної ознаки за будь-яким фактором може коливатися від -1 до +1; вона показує, наскільки тісно зв'язана дана ознака з фактором і який характер цього зв'язку.

Використання індивідуальних оцінок респондентів за факторами замість значень за вихідними показниками знижує надмірність опису й аналізу емпіричних даних, заощаджує працю дослідника, дозволяє більш стисло й наочно представити отримані результати.

На основі кореляції (взаємозв'язків) між факторами першого порядку можуть бути отримані ще більш укрупнені фактори другого порядку; у свою чергу, кореляції між ними дозволяють перейти до наступної сходинки укрупнення вихідних змінних — до факторів третього порядку тощо.

Таксономічні процедури — математично-статистичні методи багатомірної типологізації соціальних об'єктів. Таксономічні процедури називають також автоматичною класифікацією, кластерним аналізом, розпізнаванням образів; вони доповнюють кореляційний і факторний аналізи, які найчастіше націлені на класифікацію не самих об'єктів, а їхніх властивостей. За допомогою таксономічних процедур розглянуті соціальні, об'єкти порівнюються за виразністю деяких ознак: наприклад, різні працівники — за виразністю ділових якостей, різні підприємства — за показниками господарської діяльності, різні країни — за показниками розвитку культури. До одного типу (таксону) математична програма відносить такі об'єкти, які за результатами подібних порівнянь виявляються ближче одне до одного, ніж до інших об'єктів розглянутої сукупності.

Обробка отриманих даних (або інтерпретація результатів) безпосередньо пов'язана з процедурами перевірки робочих гіпотез. Для цього використовуються зазвичай два види процедур - описові і аналітико-експериментальні. До перших відносяться угруповання, класифікація і типологізація. До другої - встановлення зв'язків-залежностей при аналізі взаємодій соціальних факторів і соціальний експеримент .

Угруповання є впорядкування даних, що випереджають їх аналіз. Дана процедура дозволяє виявляти види соціальних явищ, їх структуру і залежності. Ознака угруповання визначається в результаті теоретичного аналізу проблеми. Розрізняють просту і складну угруповання. У простій угрупованні узагальнення проводиться за однією ознакою; в складній - за двома і більше ознаками. Угруповання може проводитися як за якісним (атрибутивному), так і кількісному ознаками.

Класифікація - це розподіл безлічі даних на класи але певного, загального для кожного класу ознакою. Отримана на етапі збору емпіричних фактів класифікація є необхідною умовою цілісного наукового опису об'єкта. Дана процедура призводить сирі масив первинних даних до виду, в якому він стає доступний теоретичному аналізу. Поширеним способом класифікації соціологічних фактів виступають статистичні угруповання. Відповідно виділяють типологічну, структурну та аналітичну угруповання.

Типологізації пов'язана з диференціацією даних за типом соціальних зв'язків. Розрізняють емпіричну і теоретичну типологізації). При емпіричній типологізації здійснюють порівняння (перебір) багатьох ознак і визначають стійкі поєднання їх, що відображають цілісність об'єкта. Однак пізнавальний сенс такої процедури досить низький. Його широке використання стало можливим лише в зв'язку з розвитком інформаційних технологій. При теоретичній типологізації узагальнення ознак проводиться па основі ідеальної теоретичної моделі або відповідно до науково обгрунтованими критеріями.

Зв'язки-залежності диференціюють на функціональні і статистичні. Під функціональною залежністю між змінними розуміється такий зв'язок, яка може бути виражена для кожного випадку з упевненістю за допомогою будь-якої формули. Тут кожному значенню однієї величини відповідають одне або кілька певних значень іншої величини (скажімо, закінчивши середню школу можуть надійти або не вступити в будь-якої інститут). Для масових соціальних явищ характерні статистичні залежності. У них зв'язок між змінними проявляється не в кожному окремому випадку, а виявляється як тенденція, яка характеризує всю сукупність аналізованих випадків (більш високий рівень освіти зазвичай дає більш високу правову культуру).

6 Підготовка звіту за результатами соціологічного дослідження, формулювання висновків та підготовка рекомендацій.

Написання звіту за результатами дослідження, який представляється зазвичай замовнику (замовив і оплатив намічені витрати). Він містить пояснення природи дослідження і обгрунтування зроблених висновків. Структура звіту найчастіше відповідає логіці наукового пошуку і знайденим результатами.

Перший розділ звіту, як правило, містить коротке обгрунтування актуальності досліджуваної соціальної проблеми, характеристики параметрів дослідження (методи, техніка, процедури, вибірка, кількість учасників, терміни проведення роботи і т.п.). У другому розділі даються описи об'єкта і

предмета дослідження за соціально-демографічними ознаками, викладаються розробки дослідницького проекту. У третьому розділі подано відомості про проведення дослідження, інтерпретації результатів і висновки щодо тих ідей, які були сформульовані в гіпотезах. Наступні розділи включають пошук відповідей на висунуті в програмі цілі і завдання.

Розділи (або глави) звіту при необхідності можуть бути розбиті на параграфи. Кожен розділ доцільно завершувати висновками. Висновок звіту найкраще давати у вигляді практичних рекомендацій, що базуються на загальних висновках. Обсяг звіту залежить від обсягу матеріалу, цілей і завдань соціологічного дослідження. Рекомендується давати до звіту різні додатки, які зазвичай містять всі методологічні та методичні документи дослідження (програму, інструментарій та ін.). А також таблиці, графіки, схеми, які не увійшли до звіту. Замовнику це додаток, як правило, не потрібно, але дослідникам воно може стати в нагоді для використання при підготовці програми нового дослідження.

Дослідницький звіт слід опублікувати у вигляді журнальної статті або книги. Вони дозволять ознайомитися з цією роботою іншим працівникам державного управління, соціологам і соціальним психологам. Більшість звітів виявляє масу питань, що залишилися без відповіді, пропонуючи тим самим проведення подальших досліджень.

Результати соціологічних досліджень можуть бути викладені в різних формах.

Дослідження може завершуватися збиранням певної соціологічної інформації, яка сама собою є багатим джерелом відомостей про соціальні явища, процеси. Використання її допомагає розібратися в багатьох соціальних проблемах.

Для розв'язування конкретних завдань можуть розроблятися практичні пропозиції, наприклад, щодо усунення стримуючих і активізації сприяючих чинників позитивних змін досліджуваного явища, запровадження певних коригуючих заходів.

У результаті проведеного дослідження соціологи можуть запропонувати також низку методичних розробок (вказівок чи заходів), метою яких є пошук шляхів цілеспрямованого вдосконалення соціальних організацій, сприяння позитивним соціологічним змінам, оптимізації соціальної структури соціальних спільнот.

На підставі матеріалів соціологічного дослідження можуть розроблятися соціальні проекти — конкретні пропозиції щодо застосування нових форм організації, управління тощо.

Методичні матеріали й соціальні проекти подаються у вигляді соціальних технологій.

Завершується соціологічне дослідження складанням пояснювальної записки і звіту за результатами дослідження. До звіту оформляються додатки. У додатках вміщують таблиці, дані яких ілюструють положення всіх розділів звіту. Тут також подають основні методичні матеріали, за якими велося дослідження.

Звіт має бути максимально коротким і концентрувати основну увагу на висновках та рекомендаціях. У ньому доцільно подати інформацію про завдання дослідження, в які строки воно було проведено, які джерела інформації були використані. Формулюючи основні результати дослідження, важливо наголосити на наявності соціальних проблем та чинників, що заважають їх розв'язанню. Найважливіші положення звіту мають бути проілюстровані переконливими статистичними даними, що не потребують особливих пояснень. До запропонованих заходів слід додати виклад очікуваного економічного і соціального ефекту від їх реалізації, зазначити способи контролю успішності нововведень і дати перелік служб, органів управління, відповідальних за їх здійснення.

Тема 3. Напрямки соціально-економічних досліджень.

- 1. Дослідження рівня життя населення.**
- 2. Якісні дослідження стилів життя певних соціальних груп.**
- 3. Соціальна оцінка наслідків економічних реформ.**
- 4. Дослідження якості соціальних послуг.**
- 5. Дослідження суб'єктів економічної (підприємницької) діяльності.**
- 6. Війна та ринки праці: динаміка та втрати.**

1 Дослідження рівня життя населення.

Під рівнем життя населення у науковій літературі розуміється соціально-економічне поняття, а також поєднання матеріального, соціального та духовного рівня благополуччя населення, яке диктується сучасними вимогами щодо розвитку людства. Суспільний добробут конкретизується в термінах «якість», «рівень» та «вартість» життя. Якість життя вимірюється як на підставі статистичних даних, так і за суб'єктивними оцінками людей, включаючи такі якості, як стабільність громадського життя, його безпека, розвиток політичних свобод, доступність і престижність професії та ін. Поняття якість життя зазвичай застосовують при широкому

розумінні рівня життя населення через включення до нього характеристик зайнятості, умов життя, стану здоров'я, довкілля, рівня освіти, соціального забезпечення тощо. Умови життя поділяються на умови праці, побуту і дозвілля (відпочинку). Умови праці включають санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, естетичні та соціально-психологічні умови. Умови побуту — забезпеченість житлом, його якість, розвиток побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування, транспорту, медичного обслуговування, освіти. Умови дозвілля пов'язані з вільним часом людей — частиною позаробочого часу, яка використовується для розвитку особистості, більш повного задоволення її інтелектуальних, духовних і соціальних потреб. Виходячи з цього розрізняють різні щаблі цієї категорії відповідно до визнаних суспільством і державою потреб, покладених в її основу: • добробут — користування благами, які забезпечують всебічний розвиток людини; • нормальний рівень — раціональне споживання за науково обґрунтованими нормативами, яке забезпечує відновлення фізичних та інтелектуальних сил людини; • бідність — споживання благ на рівні збереження працездатності як нижчої межі відтворення робочої сили; • злиденність — споживання мінімально припустимого за біологічними критеріями набору благ. Аналіз рівня життя населення охоплює три аспекти: - зіставлення соціально-економічних індикаторів у динаміці з попередніми роками; - зіставлення соціально-економічних індикаторів з науковими нормами; - зіставлення з іншими країнами. Вартість життя являє собою грошову оцінку благ і послуг, які фактично спожиті у середньому домогосподарстві упродовж певного часу і відповідають певному рівню задоволення потреб. Рівень життя є достатньо складною і багатогранною категорією. Не дивлячись на те, що багато елементів життєвого рівня взаємозв'язані між собою, вони мають значні особливості, специфіку і для їх комплексної характеристики потрібне використання відповідної системи специфічних показників.

Слід зазначити, що шляхи і методи підвищення рівня життя людей в різні періоди розвитку країни неоднакові, перш за все, через змінні економічні можливості. Крім того, рівень життя можна розглядатися за трьома категоріями: - всього населення; - за соціальними групами;

з різною величиною доходу. Останні дві категорії є особливо важливими для характеристики ступеня розшарування населення за майновим станом. Вони активно вивчаються, оскільки зближення добробуту різних груп населення і скорочення диференціації доходів сімей є пріоритетними цілями соціальної політики розвинених країн.

Різноманітність поняття «рівень життя» обумовлена різноманітністю показників. Ці показники можуть характеризувати окремий елемент рівня життя або всю сукупність. Відповідні показники містять у собі: 1) здоров'я: можливість вести здоровий спосіб життя на всіх ступенях життєвого циклу; вплив порушення здоров'я на окремих осіб; 2) індивідуальний розвиток шляхом навчання: засвоєння дітьми основних знань і навичок, а також цінностей, необхідних для їхнього індивідуального розвитку й успішної діяльності як члена суспільства; можливість продовження самоосвіти й уміння використовувати ці уміння; використання і розвиток індивідуумами своїх знань, навичок і мобільності, що вимагаються для реалізації їхнього економічного потенціалу і при бажанні дають можливість для їхньої інтеграції з економічним процесом; збереження і розвиток культурного розвитку індивідуумом для того, щоб зробити свій внесок у благополуччя членів різних соціальних груп; 3) зайнятість і якість трудового життя: наявність вигідної роботи для тих, хто прагне неї одержати; характер трудової діяльності; задоволеність індивідуума своїм трудовим життям; 4) час і дозвілля: можливість вибору свого часопроведення; 5) можливість придбання товарів і користування послугами: особиста можливість придбання товарів і користування послугами; кількість людей, що випробують матеріальні позбавлення; ступінь рівності в розподілі товарів і послуг; якість, можливості вибору і доступність товарів і послуг, вироблених у частці і суспільних секторах; захист індивідуумів і їхніх родин при виникненні економічних труднощів; 6) особиста безпека і правові органи: насильство, переслідування, і занепокоєння, заповідані індивідуумові; справедливість і гуманність правових органів; ступінь довіри індивідуумом правовим органам; 7) соціальні можливості і соціальна активність.

2 Якісні дослідження стилів життя певних соціальних груп.

Поняття “стиль життя” дуже часто можна зустріти як у науковій, так і публіцистичній літературі, що описує різні аспекти диференціації у сучасному суспільстві. Проте, варто зазначити, що стиль життя можна віднести до класичних соціологічних категорій, які вивчали в контексті соціальної структури як певну альтернативу класовому підходу. Через деякий час стиль життя став важливою частиною аналізу в рамках вивчення індивідуалізованого суспільства, з огляду на постулат, що у сучасному світі поведінка людей зумовлюється здебільшого їхніми схильностями, а не фактором соціальної нерівності. Зазначимо, що в нових реаліях українського життя, де поєднуються як зовсім нові тенденції глобальної трансформації,

так і повернення до застарілих способів виживання, стиль життя як соціологічна категорія вимагає нової інтерпретації та переосмислення багатьох вихідних постулатів.

Зауважимо, що поняття “стиль життя” розглядають з огляду на співвідношення з іншими соціологічними категоріями, наприклад, способом життя, адже ці два поняття відображають моделі організації життя. Проте спосіб життя ми розглядаємо як типові форми життєдіяльності соціальних суб’єктів, що зумовлені соціальними інститутами, соціально-політичним та економічним ладом, культурою. Спосіб життя – це категорія, що відображає системні принципи організації життя людей у суспільстві.

Стиль життя – це той бік організації життя людини, в якому особистість виявляє себе через свій світогляд, через свої ідеали, уявлення, смаки, преференції, через самоствердження [

Особистість обмежується у виборі стилів життя певними соціальними, культурними, економічними принципами організації життя, способом життя, тобто об’єктивними факторами. Натомість, до стилю життя належать прояви певної суб’єктивної реальності, самої особистості, яка містить як раціональні, так і ірраціональні компоненти. Аналізуючи спосіб життя, дослідник намагається дати вичерпний опис людської поведінки, умови в яких вона відбувається; натомість, аналізуючи стиль життя, звертають увагу лише на певну специфічну цілісність, що характерна для поведінки певних індивідів чи груп.

Аналізуючи стиль життя як соціологічну категорію, виділимо також головні підходи, які існують у зарубіжній літературі на основі критерію найважливішого фактору детермінації, що зумовлює стиль життя: 1. Особистісний фактор: 1.1. Стиль життя як результат впливу соціально-психологічних характеристик (А. Адлер). 1.2. Стиль життя як результат свідомого вибору особистості (Е. Гідденс). 2. Соціокультурні фактори: 2.1. Стиль життя як результат диференціації в культурі (О. Тоффлер). 2.2. Стиль життя як елемент системи соціальної стратифікації (М. Вебер, Г. Зіммель, Т. Веблен, П. Бурдье).

Прикладом аналітичного визначення стилю життя через виявлення його структурних компонентів, можуть служити ідеї Ханса-Пауля Мюллера. Вчений вважає, що стиль життя характеризується низкою формальних ознак: 1. Цілісність. Життєвий стиль особистості або групи, визначає більшою або меншою мірою всі їхні життєві прояви. Він дає цілісний образ (гештальт) особистості або групи, що може бути створений не тільки з цілого життя, але

навіть із дрібних його деталей. 2. Добровільність. У випадку життєвого чи культурного стилю в індивіда завжди є вибір: практикуючи якийсь стиль індивід вільний у прийнятті або відмові від нього. Стиль життя: основні підходи до визначення. 3 Характерність. Момент своєрідності, що дає життєвому стилеві свій вигляд, який можна безпомилково впізнати та легко ідентифікувати. 4. Розподіл шансів стилізації. Масштаб можливостей стилізації, що існує в конкретному суспільстві, залежить від багатьох чинників. Насамперед від його цінностей і нормативної системи (чим слабші норми та цінності, тим вища ймовірність стилізації), а також від рівня життя і матеріального добробуту громадян (чим вищий рівень життя, тим більше альтернатив вибору стилів). 5. Розподіл прагнень до стилізації. На рівні всього суспільства, прагнення до стилізації є ознакою середніх прошарків населення. Натомість, на рівні індивіда найбільш високі прагнення та шанси до стилізації в юності та в період зрілості.

3 Соціальна оцінка наслідків економічних реформ.

Зміст соціального аналізу в кожному конкретному випадку визначається

показниками, що є суттєвими для даного соціального проекту. Однак, зважаючи на ряд соціальних показників, що можуть впливати на структуру проекту і наслідки його реалізації, соціальна оцінка повинна носити вибірковий і цільовий характер. Глибина й інтенсивність оцінок різних типів проектів визначається при початковому розгляді запропонованих заходів. Звичайно, за нормальних обставин, відповідальність за проведення соціальної оцінки несе керівник проекту, що є невід'ємною частиною техніко-економічного обґрунтування і підготовчої роботи при реалізації проекту. Соціальна оцінка, як правило, допомагає керівникам проектів вирішувати такі завдання, як вибір найбільш перспективних механізмів пом'якшення соціальних наслідків проекту, прийняття раціональних рішень, а також враховувати думки громадськості при реалізації проекту в сфері розвитку. Соціальна оцінка є невід'ємною частиною цілої сукупності аналітичних досліджень (економічних, фінансових, екологічних, технічних). Така оцінка може підвищити якість на початковій стадії роботи, збільшити економічну віддачу проекту і закласти основу для наступних, більш результативних і довгострокових розробок. У процесі аналітичної роботи і підготовки структури проекту соціальна оцінка виконує три конкретні функції: • оцінка соціальних питань, що вимагають проектних інвестицій і

визначення основних соціальних учасників, а також характер їхньої взаємодії між собою; • моделювання соціального забезпечення, яке необхідне в проектному пакеті для успішного досягнення економічних, технічних і соціальних цілей і результатів; • формулювання соціальної стратегії для спільних дш у реалізації проекту.

Соціальна оцінка проектів розвитку мусить розглядатися не як метод окремого вивчення, а як тривалий процес дослідження і консультацій, в рамках якого використовується ряд методів і дослідницьких підходів. Вони включають: вибіркоче дослідження, що піддається кількісному визначенню, цільові опитування груп і окремих громадян, глибинні інтерв'ю, фокус-групи, а також використання статистично-демографічної інформації.

Крім інших чинників, вибір і поєднання методів залежить від конкретних обставин проведення дослідження на місцях, характеру теми, фінансових ресурсів і наявності часу. Залежно від дослідницької стратегії, в процесі соціальної оцінки можуть використовуватися різні методи в будь-якому поєднанні.

Зауважимо, що перший досвід соціальної оцінки великомасштабних проектів в Україні був набутий Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) за допомогою Світового Банку.

КМІС здійснив соціальну оцінку двох проектів.

Головна мета першого проекту - оцінити ефективність заходів пом'якшення негативних соціальних наслідків закриття шахт. Зокрема передбачалося: 1) оцінити шформованість працівників шахт стосовно заходів пом'якшення негативних соціальних наслідків закриття шахт і можливостей альтернативної зайнятості; 2) оцінити ступінь впровадження цих заходів і їхню ефективність на шахтах, переданих УДКР для закриття; 3) оцінити вплив закриття шахт на умови життя в шахтарських селищах і визначити, наскільки успішно й які механізми використовують жителі селищ для виживання; 4) зібрати інформацію про пропозиції населення щодо удосконалення процесу реструктуризації і передачу соціальних служб місцевим органам керування. Ці завдання вирішувалися шляхом поєднання кількісних (репрезентативне опитування шахтарів і жителів шахтарських селищ) і якісних методів дослідження (використовувалися глибинні інтерв'ю, фокусгрупи, експертне опитування, case-study, контент-аналіз текстів, а також метод, запропонований КМІС спеціально для цього проекту - моніторинг ситуації в шахтарських селищах за допомогою місцевих спостерігачів). Основна мета другого проекту - охорона біорізноманітності і

допомога в стабільному розвитку узбережжя України та континентальних районів Чорного й Азовського морів. Більш конкретною метою соціальної оцінки другого проекту було виявлення соціальних процесів і чинників, що впливають на біорізноманіття, які необхідно враховувати в першу чергу при підготовці і проведенні основного проекту. Зокрема передбачалося: 1) визначити основних учасників, їхні інтереси, а також їхню роль в охороні природних ресурсів; 2) визначити рівень негативного антропогенного впливу на біорізноманіття; 3) визначити ціннісні орієнтації й інтереси головних користувачів природними ресурсами; 4) забезпечити прийнятність цілей проекту і його окремих компонентів для всіх груп основних учасників; 5) врахувати можливі ризики для всіх учасників проекту і розробити структуру їхньої участі у використанні ресурсів; 6) дослідити соціально-економічну ситуацію; 7) накреслити план спільної участі.

4 Дослідження якості соціальних послуг.
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ПОСТАНОВА від 1 червня 2020 р. № 449

Київ Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг.

Цей Порядок визначає процедуру проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг, запроваджує єдиний підхід до збору, оброблення, узагальнення інформації про проведення зазначених моніторингу та оцінки в системі надання соціальних послуг.

Суб'єктами моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг є:

Нацсоцслужба;

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій (далі - регіональний орган соціального захисту населення);

структурний підрозділ з питань соціального захисту населення місцевої держадміністрації, виконавчий орган міської ради міста обласного значення, районної в місті (у разі її утворення) ради, сільської, селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади (далі - місцевий орган соціального захисту населення);

об'єднання надавачів соціальних послуг;

надавачі соціальних послуг незалежно від форми власності (крім надавачів соціальних послуг, що надають такі послуги на непрофесійній основі).

4. Основними завданнями моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг є:

- 1) визначення кількості осіб в адміністративно-територіальній одиниці, які потребують соціальних послуг;
- 2) визначення кількості надавачів соціальних послуг та їх потужностей;
- 3) забезпечення жителів адміністративно-територіальної одиниці якісними соціальними послугами, що відповідають їх потребам;
- 4) підготовка звітів про надання соціальних послуг;
- 5) планування роботи з розвитку системи надання соціальних послуг;
- 6) розвиток ринку соціальних послуг відповідно до реальних потреб отримувачів таких послуг;
- 7) проведення аналізу виконання норм законодавства з надання соціальних послуг, дотримання державних стандартів надання соціальних послуг;
- 8) розроблення пропозицій щодо формування державної політики у сфері надання соціальних послуг.

5. Звітність про проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг (статистичні, адміністративні, оперативні звіти) формується в електронний документ, що надсилається на електронну адресу суб'єкта моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг у строки, визначені цим Порядком.

6. Моніторинг надання соціальних послуг та оцінка їх якості проводяться за методикою, затвердженою Мінсоцполітики.

Моніторинг надання соціальних послуг передбачає збір та оброблення інформації про надання соціальних послуг, проведення аналізу узагальненої інформації та планування роботи з розвитку системи надання соціальних послуг.

Інформація про надання соціальних послуг складається із статистичних, адміністративних, оперативних даних про потреби жителів адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах, про діяльність надавачів соціальних послуг та їх кількість.

8. Збір даних моніторингу проводиться один раз на рік або щокварталу (щомісяця) відповідно до законодавства у сфері надання соціальних послуг, оперативних даних - за потреби.

9. Під час проведення моніторингу надання соціальних послуг враховуються результати оцінки якості соціальних послуг, опитувань жителів адміністративно-територіальної одиниці щодо надання соціальних послуг, національних досліджень (за наявності), контролю за додержанням вимог [Закону України](#) "Про соціальні послуги".

5 Дослідження суб'єктів економічної (підприємницької) діяльності.

В умовах ринкової економіки будь-яка економічна діяльність в кінцевому результаті скерована на отримання максимального прибутку.

Водночас висока прибутковість досягається не сама по собі, а є результатом певної активної діяльності суб'єктів ринку. Така діяльність отримала назву підприємництва. Що це таке?

У найзагальніших рисах підприємництво можна визначити як організаційно-господарське новаторство на основі використання нових можливостей. Більш конкретно зміст підприємництва розкривається в Законі України "Про підприємництво", де сказано: "Підприємництво - це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку". Неодмінним компонентом підприємництва є персональна економічна, а не колективна адміністративна відповідальність за результати роботи, при якій практично неможливо було знайти як конкретного винуватця за збитки, так і того, хто найбільше сприяв успіху. Тому підприємництво несумісне з втратами, некомпетентністю, розгільдяйством, крадіжками на робочому місці.

Підприємництво в усіх формах власності - це в сучасних умовах найефективніший шлях відходу від моновласності (державної), її роздержавлення, подолання відчуження людини від власності. Розвиток підприємницьких структур, разом із заходами державного, адміністративного регулювання, в майбутньому має послужити інструментом демонополізації нашого господарства, а саме підприємництво - стати справжнім двигуном розвитку економіки й посприяти процвітанню всіх сфер життєдіяльності суспільства в умовах ринкової економіки.

У нашій країні протягом десятиріч не визнавалася роль підприємництва, через що велика кількість людей позбавлялася можливості

знайти застосування своїм природним нахилам і здібностям, або ж спонукалася діяти незаконно (тіньова економіка, службові зловживання). У результаті не використовувався з достатньою ефективністю найважливіший з усіх ресурсів - людський потенціал. Країна все більше відставала в своєму розвитку від передових держав Заходу. За останні роки ситуація докорінно змінюється. Підприємництво починає відігравати все більшу роль в економіці.

Світовий досвід свідчить, що ринкова економіка працює менш ефективно там, де підприємницька діяльність скована або надмірним держаним регулюванням, або багаточисельними соціальними обмеженнями, а також низьким рівнем культури й освіти населення. Саме ці фактори найбільше рельєфно проявилися в нашій країні, як наслідок багаторічного панування командно-адміністративної системи. Отже, розвиток підприємництва, а відповідно й ринкових відносин, повною мірою в Україні можли-вий лише за умови нейтралізації дії цих факторів.

Відповідно до законодавства України, суб'єктами підприємницької діяльності є:

- 1) господарські організації (підприємства) - юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
- 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Існують також обмеження щодо здійснення фізичними особами права на заняття підприємницькою діяльністю. Вона обмежується законом щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. До того ж, забороняється займатися підприємницькою діяльністю військовослужбовцям, службовим особам органів внутрішніх справ, прокуратури, суду, органів державної безпеки України тощо.

Посадовими особами органів управління господарського товариства не можуть бути члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та інших органів виконавчої влади, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, а також посадові особи органів державної влади, крім випадків, коли державні службовці здійснюють функції з управління акціями

(частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в раді товариства (спостережній раді) або ревізійній комісії товариства. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути посадовими особами тих товариств, які здійснюють цей вид діяльності. Посадовими особами органів управління товариства визнаються голова та члени виконавчого органу, голова ревізійної комісії, а в товариствах, де створена рада товариства (спостережна рада), - голова та члени ради товариства (спостережної ради).

Об'єктами підприємницької діяльності є матеріальні, нематеріальні, фінансові ресурси, продукція, послуги, а також наймана праця.

Підприємці в процесі своєї діяльності реалізують господарську компетенцію, тобто сукупність господарських прав та обов'язків.

7. Війна та ринки праці: динаміка та втрати.

Від 24 лютого 2022 року триває масштабна агресія росії проти України.

Вплив війни на ринки праці є складним та багатограним процесом, що включає ряд економічних та соціальних аспектів. Під час конфліктів, структура зайнятості часто зазнає істотних змін, а це впливає на різні сектори економіки.

Найочевиднішим наслідком є велика динаміка на ринках праці. Мобілізація, призов до військової служби та потреба в персоналі для військових операцій призводять до різкого зменшення доступної робочої сили у цивільних секторах. З іншого боку, деякі галузі, пов'язані з війною (виробництво зброї, обладнання для військових потреб тощо), можуть переживати зростання попиту на робочу силу.

Втрати робочих місць виникають не лише через військові дії, але і через економічні труднощі, які виникають внаслідок війни. Знищення інфраструктури, перерви в постачанні сировини та економічні втрати призводять до скорочення виробництва та, відповідно, до зменшення кількості робочих місць.

Важливим аспектом є не лише самі втрати, але й якість зайнятості та умов праці. Військовий конфлікт може створити нестабільність, стрес та небезпечні умови для працівників.

Важливою частиною аналізу є також відновлення ринків праці після завершення військових дій. Умови для повернення людей до праці, надання

нових можливостей та стратегії економічного відновлення стають вирішальними для стабілізації суспільства.

Отже, вивчення впливу війни на ринки праці дозволяє розуміти глибокі та довгострокові виклики, які виникають у військових конфліктах і впливають на економічний розвиток та соціальну стабільність.

Наслідки війни для ринків праці визначаються не лише економічними факторами, але й соціальними та політичними. Зокрема, масова мобілізація та втрати можуть впливати на динаміку демографічної структури працездатного населення, що має важливі наслідки для трудового ринку.

Спричинені війною зміни в структурі зайнятості можуть впливати на взаємини між різними соціальними групами. Наприклад, може виникнути нерівність у доступі до робочих місць та можливостей для людей, які брали участь в військових діях порівняно з тими, хто залишався в цивільних сферах.

Питання відновлення після війни вимагає уваги до стратегій ринкового відновлення та розвитку. Зусилля для стимулювання зайнятості, підтримки підприємств та виробництва, а також забезпечення навчання та перекваліфікації робочої сили є ключовими у відновленні стійкого трудового ринку.

Вивчення впливу війни на ринки праці дозволяє не лише зрозуміти краткострокові втрати, але й проаналізувати довгострокові та глибокі трансформації, що відбуваються в соціально-економічному вимірі внаслідок військових конфліктів.

Тема 4. Методи та методики соціально-економічних досліджень.

- 1. Метод вимірювання доходів та витрат населення.**
- 2. Метод соціальної оцінки.**
- 3. Метод кореспондентів.**
- 4. Методика вимірювання бідності.**
- 5. Використання GoogleForms у дослідженні соціально-економічних практик вимушених мігрантів та ВПО України 2014-2023 р.р.**

1. Метод вимірювання доходів та витрат населення.

Загальноприйнятою є світова практика аналізу матеріального становища домогосподарств за обсягом їхніх витрат. Вважається, що саме витрати дають найбільш повну характеристику обстежуваних домогосподарств, оскільки тим самим знімається проблема необлікованих доходів.

Можливість вимірювання рівня життя потребує, перш за все, аналізу доходів і витрат населення, а також визначення шляхів їх підвищення й подолання нерівності в суспільстві. Сукупні доходи населення, що відстежуються Державною службою статистики України, включають заробітну плату найманих працівників, валовий прибуток та змішаний дохід у бізнесі, одержані доходи від власності, а також соціальні виплати й допомоги з бюджету й отримані поточні трансферти. Доходи й витрати населення є одним із найважливіших показників добробуту суспільства, рівня соціального і економічного розвитку держави.

Основним джерелом доходів населення традиційно виступає заробітна плата, аналіз якої проводиться за видами - номінальною та реальною. Аналіз номінальної заробітної плати дає змогу оцінити загальну суму коштів, що виплачується за результати трудової діяльності, а також порівняти її з іншими показниками поточного року; аналіз реальної заробітної плати дозволяє встановити купівельну спроможність грошей

Аналіз доходів і їх диференціації базується на основі структурних характеристик розподілу населення за рівнем середньодушових грошових доходів: середнє значення душевого доходу, модальний та медіанний дохід, децильний коефіцієнт диференціації доходів (К), коефіцієнт фондів (К₀) та коефіцієнт концентрації доходів Джині (КДж).

для підвищення надійності оцінювання доходів і витрат домогосподарств з 01.02.2017 р. затверджено методику коригування показників життєвого рівня з метою врахування доходів і витрат найбільш забезпеченого населення за результатами державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств. Нова Методика передбачає використання даних обстеження й адміністративних даних, а також «... реалізацію спеціальної статистичної процедури - калібрацію статистичних ваг домогосподарств та осіб, які входять до їх складу з урахуванням даних Державної фіскальної служби стосовно розподілів заробітної плати платників податків з доходів фізичних осіб за регіонами».

Доходи та витрати населення є засобом формування і розвитку різнопланових характеристик людського капіталу. Обмеження розміру

доходів та витрат у потенційних носіїв характеристик людського капіталу або невиправдана їх нерівність зумовлює неспроможність отримання ними якісної освіти, підтримки власного здоров'я, зростання трудової міграції тощо, що в сукупності унеможливорює інноваційний розвиток країни і породжує її відсталість. Сукупні доходи населення, що відстежуються Державною службою статистики України, включають заробітну плату найманих працівників, валовий прибуток та змішаний дохід у бізнесі, одержані доходи від власності, а також соціальні виплати й допомоги з бюджету й отримані поточні трансферти

Залежно від джерел формування доходи можуть бути трудові і нетрудові.

Нетрудові доходи - це надходження від діяльності, що ведеться з відхиленням від прийнятих у суспільстві державних правових норм, норм моралі та поведінки громадян.

У сучасних умовах значна частина доходів є прихованими. Вони пов'язані з тіньовою економікою, що становлять приховану економічну діяльність. До неї зараховують:

- види економічної діяльності, що не є незаконним бізнесом, проте в них приховуються або зменшуються доходи, знижується величина заробітної плати з метою ухилення від податків та інших зобов'язань;
- неформальна економічна діяльність, яка належить до законних видів діяльності або ведеться підприємствами, що належать окремим особам, домашнім господарствам, котрі не оформлюються як особи, що ведуть економічну діяльність;
- нелегальна діяльність, яка охоплює незаконні види виробництва та послуг і підпадає під кримінальну відповідальність (виробництво і продаж наркотиків, контрабанда).

Окрім того, до прихованих доходів відносять доходи осіб, які ведуть незареєстровану індивідуальну підприємницьку діяльність (доходи від виробництва продукції для продажу в особистих підсобних господарствах, продаж товарів приватними особами на ринках, від послуг з будівництва, що здійснюється неформальними бригадами, юридичних послуг, послуг з

ремонту одягу, взуття, побутової техніки, індивідуальних послуг у сфері освіти і культури тощо).

Об'єктивною характеристикою рівня грошових доходів є відповідність їх прожитковому мінімуму.

Прожитковий мінімум є показником обсягу та структури споживання основних матеріальних благ та послуг на мінімально допустимому рівні, що забезпечує підтримування активного фізичного стану різних соціально-демографічних груп. Відтак, мінімальні розміри оплати праці, а також пенсії за віком, стипендії, соціальні допомоги та інші компенсаційні виплати мають орієнтуватися на величину прожиткового мінімуму, бюджет якого є вартісною оцінкою натурального набору прожиткового мінімуму, а також включає всі витрати на податки та інші обов'язкові платежі.

Також прожитковий мінімум і величина його вартості для громадян працездатного віку є одним з інструментом соціальної політики. Зазначені категорії використовуються відповідно до поставленої мети: 1) як орієнтири під час регулювання доходів і витрат різних груп населення; 2) для обґрунтування розмірів оплати праці та регулювання міжгалузевого підвищення заробітної плати; 3) співвідношення в оплаті праці за галузями; 4) для оцінки матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для реалізації поточних і перспективних соціальних програм на рівні регіону, підприємства.

У сучасній міжнародній статистичній практиці питання доходу окремих типів домогосподарств вивчаються із застосуванням різних джерел даних: реєстрів населення, окремих вибіркового опитувань або багатоцільових обстежень домогосподарств. Крім того, показники доходів населення також досліджуються в системі національних рахунків. В Україні на сучасному етапі вивчення питань доходів здійснюється як у системі національних рахунків, так і на базі комплексного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств (далі – ОУЖД), що було запроваджене на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 02 листопада 1998 року № 1725 "Про проведення обстеження умов життя у домогосподарствах". У країнах Європейського Союзу одним з основних інформаційних джерел таких статистичних даних є обстеження доходів і умов життя населення - The EU-Statistics on Income and Living Conditions (далі – EU-SILC). Це обстеження було впроваджене відповідно до базового регламенту (Regulation

(EC) No 1177/2003 of the European Parliament and of the Council), підписаного Радою Європи та Європейським парламентом у червні 2003 року.

Для потреб національних користувачів розраховуються такі показники доходів та ресурсів домогосподарства: - грошовий дохід; - негрошовий дохід; - загальний дохід; - сукупні ресурси. До складу цих показників не включаються: податок на доходи фізичних осіб і внески на соціальне страхування; кошти, отримані одним членом домогосподарства від іншого (наприклад, дітям на кишенькові витрати), вартість товарів і послуг, наданих безкоштовно з Державного бюджету України, з місцевих бюджетів і некомерційними організаціями, що обслуговують домашні господарства, на охорону здоров'я, освіти тощо.

При розрахунках середньодушових показників використовується шкала еквівалентності, яка відображає зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу.

Відповідно до сучасної міжнародної практики до показника "дохід" мають бути включені регулярні надходження, такі як заробітна плата, дохід від індивідуальної трудової діяльності, відсотки та дивіденди, пенсії та інші виплати по соціальному страхуванню, інші отримувані трансферти. Великі та нерегулярні надходження, наприклад у вигляді спадку тощо, визначаються як трансферти капіталу, оскільки вони є одноразовими. Концептуальні рамки визначення поняття "дохід" ґрунтуються на трьох принципах: 1) щоб бути включеними до доходів, надходження мають бути очікуваними та надходити регулярно; 2) щоб бути включеними до доходів, надходження мають реально вносити вклад у поточний рівень економічного добробуту; 3) надходження, що виникли за рахунок вибуття капіталу домогосподарства, мають бути виключені з концепції доходу.

Одним з основних показників, що розраховуються, є "наявний дохід домогосподарства". Зазначений показник характеризує максимальну суму, яку домогосподарство може собі дозволити витратити на споживчі товари або послуги протягом звітного періоду без необхідності фінансування цих витрат за рахунок скорочення грошових активів, реалізації інших фінансових або нефінансових активів або за рахунок збільшення своїх зобов'язань.

2 Метод соціальної оцінки.

Будь-яка оцінка є наслідком порівняння об'єкта з певними еталонами, нормативними вимогами, загальновідомими параметрами. Не є винятком і оцінка персоналу, яка передбачає порівнювання певних характеристик людини — професійно-кваліфікаційного рівня, ділових якостей, результатів праці — з відповідними параметрами, вимогами, еталонами. Навіть такі суто індивідуальні риси людини, як краса, розум, сила, ретельність, завжди визначаються «проти чогось», а отже, підлягають оцінюванню. Отож, правомірним є твердження, що оцінювати персонал — це значить порівнювати «ідеального» працівника з тією реальною людиною, що працює в конкретній фірмі на конкретній посаді. Оцінка персоналу полягає у визначенні того, якою мірою кожний працівник досягає очікуваних результатів праці й відповідає тим вимогам, які впливають з його виробничих завдань.

Таким чином, завдання ділової оцінки працівника полягає у визначенні його трудового потенціалу, рівня використання цього потенціалу, відповідності працівника наявним вимогам до посади (професії), міри ефективності його трудової діяльності, а отже, у визначенні цінності працівника для підприємства (організації).

І в теорії, і на практиці розрізняють два види оцінки персоналу: самооцінку й зовнішню оцінку.

Стосовно самооцінки зазначимо, що в підсвідомості кожної людини існує ціла низка уявлень, еталонів, образів: ідеальний (найбільш узагальнений, важко досяжний) образ «Я»; нормативний образ «Я», тобто уявлення про те, якою має бути людина, щоб інші її сприймали й поважали; і, нарешті, реальний образ «Я», тобто відносно об'єктивна оцінка самого себе.

На рівні підсвідомості існують також уявлення про необхідне та понад необхідне, про цілі трудової діяльності, про допустимі й заборонені способи їх досягнення, про моральні поняття (обов'язок, совість, честь, кохання, вірність тощо). Ці еталони в усій їхній різноманітності формуються в процесі розвитку особистості, постійно нагромаджуються, зберігаються в нервових клітинах і є глибинними, надзвичайно сильними регуляторами поведінки, оскільки саме з ними порівнюються всі зовнішні сигнали й відчуття.

Водночас кожна людина має настійну потребу в позитивній оцінці своєї діяльності з боку колективу, керівників, безпосередніх споживачів продуктів праці. Причому зовнішня оцінка тільки в тому разі виконує свої завдання, коли вона виходить від усіх трьох названих суб'єктів. Брак одного з видів оцінки може сприяти розвиткові навіть негативних явищ. Так,

наприклад, незнання оцінки продуктів праці споживачами або нехтування цією оцінкою неминуче призводить до зниження якості самої праці. Якщо нема оцінки з боку членів колективу, то втрачається одна з рушійних сил професійного розвитку. Адже в цій оцінці акумульований колективний досвід, суспільно значущі цінності, вимоги колективу до індивіда. В оцінці працівника з боку керівника знаходить відображення соціальна важливість праці, відповідність індивідуальних результатів роботи наявним економічним вимогам.

Кожний з видів оцінки має певне соціально-економічне навантаження, проте лише разом вони здатні задовольнити потреби людини в оцінці її праці, поведінки, результатів діяльності.

Роль зовнішньої оцінки настільки велика, що відомий психолог В.Г.Ананьєв навіть стверджував, що без оцінки людина не може до кінця усвідомити свій власний вчинок у всіх його зв'язках і об'єктивних результатах. Брак оцінки, на його думку, є найгіршим її видом, оскільки дезорієнтує об'єкт, спричиняє стан депресії. За висновками визнаних спеціалістів у галузі соціальної психології брак оцінки справляє сильний вплив на процес роботи в напрямку його погіршення.

Оцінка персоналу (самооцінка та зовнішня) виконує принаймні дві основні функції: орієнтувальну і стимулювальну. Орієнтувальна функція полягає в тому, що кожна людина через оцінку з боку суспільства та з допомогою самооцінки усвідомлює себе, свій стан і поведінку, отримує можливість визначити напрями і способи дальшої діяльності. Стимулювальна функція оцінки виявляється в тому, що вона, породжуючи в людини переживання успіху або невдачі, підтверджуючи правильність або неправильність вибраної поведінки, спонукає людину до діяльності в певному напрямку.

Отже, об'єктивно проведена оцінка діяльності не тільки дає можливість працівникові мати уявлення про те, як було оцінено виконану ним роботу, а й значною мірою впливає на мотивацію його дальшої трудової діяльності.

Менеджмент персоналу передбачає широке використання результатів оцінки персоналу, адже кожна організація прагне зберегти найліпші кадри, створити їм умови для професійно-кваліфікаційного зростання і одночасно позбутися працівників інертних, малокваліфікованих, безперспективних.

Галузь використання оцінки персоналу досить широка. При цьому результати оцінки використовуються для розв'язання таких питань, як:

- підбір і розстановка нових працівників;
- висування в резерв і на нові посади;
- прогнозування просування працівників по службі і планування кар'єри;
- раціоналізація засобів і методів роботи, управлінських процедур;
- удосконалення організації праці;
- побудова ефективної системи мотивації трудової діяльності;
- посилення демократичних засад в управлінні;
- удосконалення структури управління;
- оцінка ефективності навчання працівників;
- удосконалення планів і програм підвищення кваліфікації кадрів;
- оцінка ефективності роботи трудових колективів і окремих працівників.

Як переконливо свідчить практика управління, оцінка персоналу може повноцінно виконувати притаманні їй функції за умов побудови на принципах:

- а) невідворотності (обов'язковості);
- б) загальності (оцінюють кожного);
- в) систематичності (оцінка здійснюється постійно);
- г) всебічності (оцінці підлягають усі сторони діяльності та особистості людини);
- д) об'єктивності (використання достатньо повної системи показників для характеристики працівника, його діяльності та поведінки; використання вірогідної інформаційної бази для розрахунку показників; охоплення достатньо тривалого періоду роботи і врахування динаміки результатів діяльності протягом цього періоду);
- е) гласності (широкого ознайомлення персоналу з порядком і методикою проведення оцінки, доведення її результатів до всіх зацікавлених осіб);

є) демократизму (участі громадськості, залучення до оцінки колег і підлеглих);

ж) результативності (обов'язкового й оперативного вжиття дійових заходів за результатами оцінки).

3 Метод кореспондентів.

У практиці соціологічних опитувань метод інтерв'ю використовують рідше, ніж анкетування. Це зумовлено певними причинами, але передусім недостатнім розвитком мережі постійних спеціально підготовлених інтерв'юерів.

Соціологічне інтерв'ю - метод збору соціологічної інформації, що ґрунтується на вербальній соціально-психологічній взаємодії між інтерв'юером і респондентом з метою одержання даних, які цікавлять дослідника.

Порівняно з анкетуванням інтерв'ю має свої переваги і недоліки. Головна відмінність між анкетуванням та інтерв'ю — у формі контакту дослідника та опитуваного. За анкетування їх спілкування опосередковується анкетною. Питання, вміщені в анкеті, респондент інтерпретує самостійно, формулюючи відповідь і фіксуючи її в анкеті. Під час інтерв'ю контакт між дослідником і респондентом здійснюється з допомогою інтерв'юера, який ставить запитання, передбачені дослідженням, організовує і спрямовує бесіду з кожною окремою людиною, фіксує одержані відповіді згідно з інструкцією. Для одержання одного і того самого обсягу інформації при використанні методу інтерв'ю дослідник витрачає більше часу і засобів, ніж при анкетуванні. Додаткових витрат вимагають при цьому підбір і навчання інтерв'юерів, контроль за якістю їх роботи. Водночас розширюються можливості щодо підвищення надійності зібраних даних за рахунок зменшення кількості тих, що уникли опитування, і скорочення різноманітних технічних помилок.

Участь інтерв'юера дає змогу максимально пристосовувати запитання бланка-інтерв'ю до можливостей респондента. Інтерв'юер може завжди тактовно допомогти респондентові, якщо котресь із запитань йому здасться незрозумілим.

Якість одержаної під час інтерв'ю інформації залежить від характеристик основних компонентів процесу спілкування: питальника,

інтерв'юера, респондента, обставин інтерв'ю. Інтерв'ю найчастіше проводять за місцем роботи чи занять і за місцем проживання. Перший варіант доцільніший при дослідженні виробничих чи навчальних колективів, коли предмет дослідження пов'язаний з виробничими чи навчальними справами. Інтерв'ю за місцем проживання ефективніше, якщо предмет опитування стосується таких проблем, про які зручніше вести мову в неофіційній обстановці (проблеми політики, відпочинку, побуту). Незалежно від місця проведення інтерв'ю, слід подбати про усунення або хоча б зниження впливу третіх осіб, присутність яких впливає на психологічний контекст інтерв'ю і може спричинити зміщення в змісті відповідей респондента.

За технікою проведення розрізняють вільне, формалізоване (стандартизоване) і напівстандартизоване інтерв'ю.

Основні особливості інтерв'ю як методу одержання первинної соціологічної інформації:

1. Допомогає одержати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів.
2. Дає змогу вести спостереження за психологічними реакціями респондентів.
3. Особистий контакт соціолога і респондента забезпечує більш серйозне ставлення респондента до опитування.

Специфічні труднощі, що виникають при використанні інтерв'ю як методу одержання первинної соціологічної інформації:

Пошук психологічного контакту з кожним респондентом.

Значні матеріальні й часові затрат.

Трудомісткість підготовки інтерв'юерів.

Вирішення проблеми анонімності.

Особливості інтерв'ю зумовлені використанням його в проблемних, пілотажних дослідженнях, при вивченні громадської думки, телефонних опитуваннях, контрольних і вибіркового опитуваннях, анкетних дослідженнях, опитуваннях експертів.

4 Методика вимірювання бідності.

МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ N 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 Зареєстровано в Міністерстві м. Київ юстиції України 26 квітня 2002 р. за N 401/6 Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства соціальної політики N 629/1105/1059/408/612 (з1785-12) від 08.10.2012 } Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності.

1.2. Методика розрахунку показників бідності складається з трьох етапів:

1) визначення та розрахунок показників щодо масштабів бідності в країні

2) розрахунок показників для визначення розшарування серед бідного населення;

3) порядок визначення та розрахунок показників бідності в регіонах.

1.3. До того ж для здійснення аналізу показників бідності враховуються дані поточного статистичного обліку (дані Держкомстату України):

- питома вага працівників, яким заробітна плата нарахована в розмірі, що не перевищує встановлену мінімальну заробітну плату, в загальній кількості працівників, які відпрацювали 50% і більше робочого часу;

- рівень безробіття міського населення (за методологією МОП);

- заборгованість із виплати заробітної плати та допомоги, передбаченої Законом України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" (2811-12) та Законом України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" (1768-14);

- соціальні витрати місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист);

- співвідношення середньої заробітної плати і розрахункової величини прожиткового мінімуму для працездатної особи в цілому по країні та по регіонах.

2.1. Показники визначення масштабів бідності

До показників визначення масштабів бідності належать:

- межа бідності;

- рівень бідності;

- сукупний дефіцит доходів бідного населення;

- середній дефіцит доходів бідного населення;

- глибина бідності.

2.2. Визначення та розрахунок межі бідності

Межа бідності визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) - 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. Розрахунок сукупних витрат в еквіваленті на одну умовну особу обумовлений існуванням в домогосподарстві умовно-постійних витрат (плата за житло та паливо тощо), тобто спостерігається так зване заощадження на розмірі домогосподарства. В основу розрахунку витрат на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, за якою першому

члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим - 0,7 (наприклад, домогосподарство з трьох чоловік має у своєму складі 2,4 умовної особи: $1 + 0,7 + 0,7 = 2,4$). Медіанний рівень доходів (витрат) - це рівень доходів (витрат), який знаходиться в середині упорядкованого за зростанням середньодушових показників доходів (витрат) ряду населення. Межа бідності - рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. На сучасному етапі застосування показника витрат, а не доходів, є більш доцільним. Це обумовлено поширеністю незареєстрованої діяльності, внаслідок чого доходи не віддзеркалюють фактичного рівня життя переважної більшості населення. Вартісне значення межі бідності є основою для віднесення населення до категорії бідних.

2.3. Визначення та розрахунок рівня бідності Рівень бідності - питома вага сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності.

2.4. Визначення та розрахунок сукупного дефіциту доходу бідного населення

Сукупний дефіцит доходу бідного населення - це сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності.

2.5. Визначення та розрахунок середнього дефіциту доходу бідного населення

Середній дефіцит доходу бідного населення - це сума коштів, яких в середньому не вистачає одному бідному до визначеної межі бідності. Цей показник показує наскільки одна людина є бідною по відношенню до прийнятої межі бідності.

2.6. Визначення та розрахунок коефіцієнта глибини бідності Показники дефіциту доходу свідчать про те, скільки в середньому одній бідній особі на місяць не вистачає коштів до межі бідності, але не враховують розшарування за доходами (витратами) серед бідного населення.

3.1. Показники розшарування серед бідного населення

До показників розшарування серед бідного населення відносяться:

- межа крайньої форми бідності;
- рівень крайньої форми бідності;
- питома вага вкрай бідних серед бідного населення;
- коефіцієнт диференціації бідності

3.2. Визначення та розрахунок межі крайньої форми бідності

Крайня форма бідності - бідність, яка порівняно зі стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання. Межа крайньої форми бідності - вартісний поріг доходу (витрат), нижче якого є неможливим задоволення основних потреб людини. Межа крайньої форми бідності визначається за відносним критерієм - 60% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого.

Тема 5. Соціально-економічні ресурси праці.

- 1. Праця й трудові ресурси.**
- 2. Поняття, класифікація і структура трудових ресурсів.**
- 3. Облік трудових ресурсів.**
- 4. Оцінка трудових ресурсів.**

1 Праця й трудові ресурси.

Діяльність — це форма активного відношення людини до дійсності, спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей, які пов'язані зі створенням суспільно значущих (матеріальних і духовних) цінностей та засвоєнням суспільного досвіду. Головними формами діяльності є пізнання, праця, спілкування. В онтогенетичному плані діяльність людини представлена такими видами, як гра, навчання, праця. Будь-яка діяльність є одночасно «творенням чогось» і проявом позиції, ставлення людини до інших людей, суспільства в цілому. Отже, діяльність має поведінковий аспект.

Праця є основним видом діяльності, оскільки пов'язана з виробництвом суспільно корисних продуктів — матеріальних та ідеальних. Вона є вічною необхідною умовою існування людей і розглядається як специфічна видова поведінка людини, що забезпечує її виживання.

Трудова діяльність зумовлюється певними мотивами і спрямована на досягнення певної мети.

Мотив — це те, що спонукає людину до праці, а мета — те, чого вона намагається досягти в результаті праці.

Справжньою основою мотиву є потреба, тобто об'єктивна необхідність людини в чомусь. Усвідомлена, відображена у свідомості потреба й називається мотивом.

Отже, джерелом трудової активності людини є потреби, які спонукають її діяти певним чином і в певному напрямку. Процес задоволення потреб виступає як активний цілеспрямований процес оволодіння тією чи іншою формою діяльності та її реалізації відповідно до рівня суспільного розвитку.

Особливістю праці як діяльності є те, що зміст її не визначається повністю потребою, яка її викликала. Якщо потреба як мотив спонукає людину до діяльності, стимулює її, то самі форми і зміст діяльності визначаються суспільними умовами, поділом праці. Наприклад, мотивом, який змушує верстатника працювати, можуть бути фізіологічні потреби (в їжі, одязі, житлі), проте сам процес управління верстатом, тобто зміст

діяльності, визначається не цією потребою, а метою — виготовленням конкретної деталі. Отже, спонукання, мотиви діяльності не збігаються з безпосередньою метою праці. Потреби як джерело активності спонукають людину до праці, а усвідомлювана нею мета є регулятором активності в процесі праці.

Щоб праця була успішною, людина має оволодіти способами, цілеспрямованими діями з досягнення поставленої мети. Сама діяльність, в свою чергу, повинна стимулювати й підтримувати активність працівника, яка сама собою негайно не задовольняє наявні потреби. Це означає, що праця неможлива без пізнавальних та вольових процесів. Наявність усвідомлюваної мети завжди лишається необхідною ознакою праці. Решта сторін діяльності — мотиви, способи виконання, добір і переробка інформації — можуть усвідомлюватися, не повністю усвідомлюватися, усвідомлюватися хибно або не усвідомлюватися зовсім. За відсутності усвідомлюваної мети йдеться не про трудову діяльність людини, а про імпульсивну поведінку, керовану безпосередньо потребами та емоціями.

Отже, праця — це свідомо, доцільна діяльність людини, спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ, надання різноманітних послуг.

Метою трудової діяльності можуть бути речі, які споживаються людьми, та речі, які необхідні для виробництва товарів споживання, — енергія, засоби інформації, ідеологічні продукти, управлінські рішення, послуги тощо. При цьому цілі діяльності конкретного працівника вже не визначаються його особистими потребами, а задаються суспільством. Отже, праця за своєю природою є суспільною, соціально корисною діяльністю. Так само суспільною праця є і за характером, оскільки базується на поділі та кооперуванні, співробітництві та конкуренції, власності на робочу силу, що зрештою визначається системою виробничих відносин. Останні реалізуються не лише методами поєднання робочої сили і засобів виробництва, а й способами розподілу, обміну та споживання створених матеріальних і духовних благ. Трудова поведінка працівника визначається поставленою виробничою метою і його відносинами з іншими людьми у процесі досягнення цієї мети. Це зумовлюється тим, що праця за своїм змістом є матеріальним процесом, який відбувається між людиною і природою, а за своїм характером вона є суспільним явищем, тобто процесом взаємовідносин між людьми в їх спільному впливі на природу. Праця як процес являє собою єдність трьох складників:

- самої праці як доцільної діяльності;

- предмета праці (те, на що спрямована праця);
- знарядь праці (річ або комплекс речей, за допомогою яких людина діє на предмет праці).

Виготовлення й застосування знарядь є вирішальною ознакою праці. По відношенню до речей (знарядь і предметів праці) людина виступає як суб'єкт діяльності, а стосовно інших людей — як особистість.

Трудові дії працівника, спрямовані на зміну властивостей предмета праці за допомогою знарядь праці, називаються предметними діями.

Предметні дії працівника нерозривно пов'язані з його фізіологічною активністю та психічною діяльністю, якими вони визначаються та регулюються.

Отже, трудова діяльність виступає в єдності трьох аспектів:

- предметно-дієвого;
- фізіологічного;
- психологічного.

Предметно-дієвий аспект праці пов'язаний з виконанням певної системи рухів і дій, спрямованих на зміну станів або властивостей предмета праці з метою перетворення його на продукт праці. Предметно-дієвий аспект праці виступає як її зовнішня (фізична) сторона.

Фізіологічний аспект праці виявляється в тому, що вона як соціальне за своєю суттю явище має природну передумову — використання фізіологічних функцій працівника для створення тих чи інших соціальних цінностей. Під час праці до активної діяльності залучаються всі органи й системи організму — мозок, м'язи, судини, серце, легені і т. ін., мобілізуються фізіологічні функції, витрачається нервова та м'язова енергія. Так, для забезпечення робочих рухів і дій енергією використовуються м'язові групи, скорочення яких регулюється процесом збудження, що надходить від нервових центрів. До цих м'язів спрямовується посилений потік крові, який приносить поживні речовини та кисень, забираючи продукти розпаду речовин, що слугують джерелом енергії. Для забезпечення підсиленого кровообігу та обміну речовин і енергії відповідно посилюється робота серця й органів дихання. Всі ці процеси, пов'язані з життєдіяльністю організму працівника, організуються відповідно до вимог і умов праці. За несприятливих, важких умов праці можливі перена-

пруження фізіологічних систем і патологічні зрушення, тоді як оптимальні умови є фактором підвищення працездатності людини.

Водночас фізіологічні процеси, підпорядковуючись вимогам трудової діяльності, зберігають відносну самостійність (добовий біологічний ритм, швидкість реакцій, м'язова сила, витривалість і т. ін.) та характерні константи життєдіяльності (гомеостаз).

Отже, процес праці — це фізіологічний процес витрачання людської енергії.

Психологічний аспект праці пов'язаний з тим, що предметні дії працівника визначаються й регулюються внутрішньою (психічною) діяльністю — пізнавальною, мотиваційною, емоційною. Так, під час праці в людини активізуються такі пізнавальні процеси: відчуття, сприймання, мислення, пам'ять, уява. У процесі праці їй необхідно бути уважною, виявляти вольові якості. Під час виконання роботи працівник може переживати різні психічні та емоційні стани — активність, зацікавленість, зосередженість, ентузіазм, напруження, стомленість, незадоволення, нудьгу і т. ін. У праці реалізуються й одночасно розвиваються професійні здібності, знання, трудові навички та вміння працівника, розкриваються риси його характеру, моральні якості, мотиви діяльності. У праці людина стверджує себе як особистість, реалізує та розвиває свій творчий потенціал.

Праця як колективна спільна діяльність людей неможлива без спілкування. Об'єктивні відносини й зв'язки між працівниками реалізуються як суб'єктивні міжособистісні відносини. Спілкування — це багатоплановий процес розвитку контактів між людьми, зумовлений потребами спільної діяльності. Воно включає обмін інформацією, діями й результатами діяльності, а також сприймання людини людиною.

Отже, в єдиному процесі спілкування працівників вирізняються три аспекти:

- комунікативний — обмін інформацією;
- інтерактивний — обмін знаннями, ідеями, діями;
- перцептивний — сприймання, пізнання, взаєморозуміння.

У єдності цих трьох аспектів спілкування є способом організації спільної діяльності та взаємостосунків між людьми.

Засобом спілкування є мова, тобто система словесних знаків, які мають змістовну характеристику, опосередковуючи пізнання навколишнього світу.

Отже, з психологічного боку праця являє собою психічні процеси та психологічні фактори, які спонукають, програмують, регулюють трудову активність людини. Це так звана внутрішня (психічна) діяльність. Будь-яка праця поєднує зовнішню (фізичну) та внутрішню (психічну) сторони.

Як процес активних перетворень предметів з метою пристосування їх для задоволення особистих і виробничих потреб праця з погляду фізіолого-психологічного є формою життєдіяльності людини, що виявляється у функціональних зрушеннях фізіологічних систем і органів, а також у різних формах психічного відображення об'єктивної реальності.

Неодмінні психологічні ознаки праці такі:

- свідоме передбачення результату праці у вигляді образів, моделей, знань;
- усвідомлення працівником обов'язковості досягнення соціально значущої мети внаслідок реалізації засвоєної програми дій та відповідальності за досягнення соціального результату;
- свідомий вибір, застосування, вдосконалення знарядь і методів праці, що вимагає від працівника активізації пізнавальних процесів, професійного зростання, зацікавленості в інноваціях;
- усвідомлення працівником міжособистісних виробничих відносин, які виявляються в організації виробництва, управління та праці, формальних і неформальних комунікаціях, почуттях причетності до організації, розумінні свого місця в реалізації її стратегічних цілей та залежності доходів від вкладеної праці або підприємницьких здібностей.

Отже, мета трудової діяльності реалізується в результатах праці, які можуть збігатися або не збігатися з метою, тобто образом, моделлю. Тому ефективність праці оцінюється параметрами результатів — кількісними і якісними показниками. Найважливішими з них є продуктивність, якість, надійність, які великою мірою залежать від трудового потенціалу працівника.

Трудовий потенціал людини характеризується її працездатністю, рівнем освіти й професійно-кваліфікаційної підготовки, знаннями, навичками, здібностями, ставленням до праці, ініціативністю, активністю, організованістю.

Потенціальні ресурси працівника включаються в дію не автоматично, а свідомо регулюються самою людиною. Ця регуляція здійснюється її

поглядами, переконаннями, настановами, мотивами, інтересами, які формують трудову концепцію. Саме трудові концепції є підґрунтям підвищення конкурентоздатності й мобільності працівників на ринку праці, свідомого вибору професії, сфери діяльності та форми зайнятості (за наймом, індивідуальної трудової, підприємницької, повної, часткової і т. п.).

У процесі праці функціональне напруження людини зумовлюється двома видами навантажень: м'язовими і нервовими. М'язові навантаження виявляються у вигляді динамічних рухів і статичних напружень, а нервові — у вигляді мислинневих, емоційних та сенсорних (на органи чуттів) навантажень.

Залежно від співвідношення м'язових і нервових навантажень всі конкретні види праці поділяються на три групи:

- праця з переважанням м'язових навантажень (фізична);
- праця з переважанням навантажень на кору головного мозку, пов'язаних із вищими психічними функціями — мисленням, пам'яттю, уявою (розумова);
- праця з переважанням навантаження на органи чуттів та емоційну сферу (сенсорно-напружена).

Проте з погляду фізіологічного підходу такий поділ є умовним, оскільки будь-яка праця містить усі зазначені компоненти, тобто являє собою єдиний нервово-м'язовий процес.

Співвідношення затрат м'язової та нервової енергії, виконавських і творчих функцій, механічних дій і операцій мислення у трудовому процесі характеризують зміст праці.

Зміст праці зумовлюється технікою, технологією, організацією виробництва, тобто рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. Характеристика праці за її змістом пов'язується також з оцінкою рівня розвитку працівника.

Отже, зміст праці відбиває рівень розвитку речових і особистісних елементів виробничого процесу. Так, застосування простих знарядь праці супроводжувалось приведенням їх у дію за допомогою м'язової сили людини. Це фізична праця, характерною рисою якої є безпосередній контакт людини з предметом праці за порівняно простої програми дій та великого напруження фізичних сил.

При машинному способі обробки предмета праці енергетичні витрати працівника значно зменшуються за рахунок скорочення навантажень на великі м'язові групи. При цьому зростають навантаження на дрібні м'язи, підвищується швидкість і точність рухів, ускладнюється програма дій. Суто виконавські функції доповнюються плануванням, розрахунками, використанням креслень, що висуває вищі вимоги до кваліфікації працівника.

У напівавтоматизованому виробництві функції людини обмежуються простими операціями з обслуговування верстатів, машин (наприклад, штампувальні роботи). Характерною рисою таких робіт є монотонність.

Монотонність є також наслідком конвеєрно-поточної організації виробництва, коли кожний робітник виконує окремий цикл обробки виробів.

Послідовна автоматизація виробничих процесів приводить до того, що основними функціями людини стають спостереження, контроль і регулювання на основі сприймання та переробки інформації. Під час контакту з предметом праці інформація безпосередньо надходить до органів чуттів, а управління знаряддям праці зводиться до моторних дій працівника. За дистанційних форм керування між людиною і машиною містяться пристрої, які передають інформацію про реальний стан виробничого процесу, і пристрої для відповідних дій працівника (оператора). Людина-оператор стає складовою ланкою системи «людина — техніка — середовище». Така праця характеризується великими навантаженнями на органи чуттів, вищі психічні функції — пам'ять і мислення, вимагає напруженої уваги та вольових зусиль. Оскільки працівникові доводиться регулювати й контролювати величезні потоки енергії та інформації, складні системи технологічних процесів, то значно підвищується рівень його відповідальності, що посилює нервово-емоційне напруження. Останнє часто може зумовлюватися тим, що швидкість надходження та обсяги інформації перевищують можливості оператора щодо сприймання, переробки, прийняття і реалізації рішення.

2 Поняття, класифікація і структура трудових ресурсів.

Трудові ресурси — це частина працездатного населення, яка володіє фізичними й розумовими здібностями і знаннями, необхідними для здійснення корисної діяльності.

Щоб зрозуміти сутність поняття "трудові ресурси", треба знати, що все населення залежно від віку поділяється на:

- осіб молодших працездатного віку (від народження до 16 років включно);
- осіб працездатного (робочого) віку (в Україні: жінки — від 16 до 54 років, чоловіки — від 16 до 59 років включно);
- осіб старших працездатного віку, по досягненні якого установлюється пенсія за віком (в Україні: жінки — з 55, чоловіки — з 60 років).

Залежно від здатності працювати розрізняють осіб працездатних і непрацездатних. Непрацездатні особи в працездатному віці — це інваліди 1-ї та 2-ї груп, а працездатні особи в непрацездатному віці — це підлітки і працюючі пенсіонери за віком.

До трудових ресурсів належать:

- населення в працездатному віці, крім непрацюючих інвалідів 1-ї і 2-ї груп та непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах (жінки, що народили п'ять і більше дітей і виховують їх до восьми років, а також особи, які вийшли на пенсію раніше у зв'язку з важкими й шкідливими умовами праці);
- працюючі особи пенсійного віку;
- працюючі особи віком до 16 років.

Згідно з українським законодавством на роботу можна приймати у вільний від навчання час на неповний робочий день учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів у разі досягнення ними 15-річного віку за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, за умови виконання легкої праці.

Зауважимо, що в Україні за останні роки склалася несприятлива тенденція, яка визначається скороченням частки населення молодці шого від працездатного і працездатного віку і збільшенням частки населення старшого працездатного віку.

Відповідно до рекомендацій МОП і міжнародних конференцій статистиків праці все населення поділяється на економічно активне й економічно неактивне.

Економічно активне населення — це частина населення, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг. Кількісно ця група населення складається із зайнятих із безробітних, які на даний момент не мають роботи, але бажають її одержати.

Економічно неактивне населення — це та частина населення, яка не входить до складу ресурсів праці.

До них належать:

- учні, студенти, курсанти, які навчаються в денних навчальних закладах;
- особи, які одержують пенсію за віком або на пільгових умовах;
- особи, які одержують пенсію у зв'язку з інвалідністю;
- особи, зайняті веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, хворими родичами;
- особи, які не можуть знайти роботу, припинили її пошук, вичерпавши всі можливості, проте вони можуть і готові працювати;
- інші особи, яким немає необхідності працювати незалежно від джерела доходу.

Використання робочої сили в процесі праці передбачає її відтворення, яке перебуває у взаємозв'язку із відтворенням суспільного продукту. Процес відтворення робочої сили поділяється на окремі фази. Це фаза формування, фаза розподілу й перерозподілу і фаза використання.

Фаза формування характеризується:

- природним відтворенням, тобто народженням людей та досягненням ними згодом працездатного віку;
- відновленням здатності до праці в існуючих працівників. Для цього їм необхідні продукти харчування, одяг, житло, а також вся інфраструктура сучасного існування людини (транспорт, зв'язок, тощо);
- одержання людьми освіти, спеціальності й певної трудової кваліфікації.

Фаза розподілу й перерозподілу робочої сили характеризується розподілом її за видами робіт, родом діяльності, а також по організаціях, підприємствах, районах, регіонах країни. У системі ринкової економіки ця фаза забезпечується функціонуванням ринку праці.

Перерозподіл робочої сили здійснюється у вигляді її руху відповідно до попиту і пропозиції на ринку праці.

Фаза використання полягає у використанні економічно активного населення на підприємствах, в організаціях і в економіці загалом. На цій фазі основна проблема полягає в забезпеченні зайнятості населення і в ефективному використанні працівників.

Усі фази органічно пов'язані між собою.

Розрізняють екстенсивний та інтенсивний типи відтворення робочої сили.

Екстенсивне відтворення означає збільшення чисельності трудових ресурсів в окремих регіонах та в країні загалом без зміни їхніх якісних характеристик.

Інтенсивне відтворення трудових ресурсів пов'язане зі зміною їхньої якості. Це — зростання освітнього рівня працівників, їхньої кваліфікації, фізичних та розумових здібностей тощо. Екстенсивний та інтенсивний типи відтворення взаємно доповнюють один одного.

Основним джерелом поповнення трудових ресурсів є молодь, яка вступає в працездатний вік. Чисельність цієї категорії залежить від режиму її відтворення (розширене — перевищення кількості народжень над числом смертей на 1000 осіб населення; просте відтворення — відсутність приросту чисельності населення, тобто кількість народжених дорівнює числу смертей на 1000 осіб населення; звужене відтворення — не тільки відсутній природний приріст, а й відбувається його абсолютне зменшення — депопуляція), що пов'язано зі зниженням рівня шлюбності і народжуваності в країні, а також із зростанням дитячої смертності.

Сучасній демографічній ситуації притаманна тенденція до зменшення чисельності населення України, його економічно активної частини.

Становлення ринкових відносин характеризується природним переміщенням зайнятості з виробничої сфери у сферу обслуговування, але при цьому необхідно, щоб рівень виробництва забезпечував потреби економіки й населення за рахунок зростання ефективності виробництва на основі досягнень науково-технічного прогресу, удосконалення організації виробництва та праці. В сучасних умовах в Україні цього не відбувається.

Важливе значення для раціонального формування і розподілу трудових ресурсів має розроблення системи їх балансів.

До системи балансів трудових ресурсів належать:

- зведений баланс робочих місць і трудових ресурсів (звітний і плановий);
- баланс розрахунку додаткової потреби в робітниках і службовцях та джерел їх забезпечення;
- балансовий розрахунок потреби в підготовці кваліфікованих робітників;
- балансовий розрахунок залучення молоді до навчання і розподіл її після завершення навчання;
- балансові розрахунки потреби в спеціалістах; міжгалузевий баланс затрат праці;
- баланс робочого часу.

Система балансів і балансових розрахунків розробляється по окремих регіонах і в цілому по державі. При цьому необхідно враховувати кон'юнктуру ринку праці, динаміку й структуру робочих місць у плановому періоді, зміну демографічної структури населення, напрями та масштаби міграційних процесів; динаміку чисельності й структуру зайнятості населення працездатного віку; ефективність використання трудових ресурсів; джерела і масштаби формування професійно-кваліфікаційної структури працівників; темпи зростання продуктивності праці тощо.

Баланс трудових ресурсів являє собою систему взаємозв'язаних показників, які характеризують формування та розподіл трудових ресурсів. Він складається з двох частин: ресурсної (трудові ресурси) і розподільної (розподіл трудових ресурсів).

У сучасних умовах формування ринкових відносин існує невідповідність між наявністю ресурсів та потребою в них, що визначає необхідність вироблення додаткових заходів щодо інтенсифікації суспільного виробництва, підвищення продуктивності праці тощо.

3 Облік трудових ресурсів

Чисельність робітників підприємства може бути виявлена моментними (на певну дату) та інтервальними (в середньому за період) показниками.

В залежності від мети дослідження використовують такі *категорії чисельності*:

1) *спискова кількість робітників* – ці всі робітники, прийняті на постійну, сезонну або тимчасову роботу на один день та більше;

2) *присутню кількість* – це кількість осіб із списку працюючих, що з'явилися на роботу;

3) *середньо спискову чисельність*, яку визначають наступним чином: складають спискові числа робітників за всі робочі та неробочі дні, а потім ділять на число календарних днів місяця. Тобто цей показник винаходять, як середню арифметичну просту з спискової кількості робітників на окремі дати періоду.

Процеси поповнення, переміщення і вибуття зайнятих на підприємстві визначають за допомогою **показників руху робітників**.

Оборот робітників ($O_{б.з.}$) – дорівнює загальній кількості прийнятих ($Ч_{п}$) та звільнених ($Ч_{зв}$) за певний період.

$$O_{б.з.} = Ч_{п} + Ч_{зв}$$

Кількість прийнятих утворює *оборот по прийому*; звільнених – *оборот по звільненню*.

При вивченні руху кадрів відокремлюють:

– *зовнішній оборот* (прийом нових робітників і вибуття працівників з лав підприємства);

– *внутрішній оборот* – (перехід працівників з однієї категорії в іншу в межах підприємства, забезпечуючи цілісність та незмінність чисельного складу на підприємстві).

Всі ці показники формують баланс руху кадрів.

Важливе значення для раціонального формування і розподілу трудових ресурсів має розроблення системи їх балансів.

До системи балансів трудових ресурсів належать:

1. зведений баланс робочих місць і трудових ресурсів (звітний і плановий);

2. баланс розрахунку додаткової потреби в робітниках, професіоналах, фахівцях і технічних службовцях та джерел їх забезпечення;

3. балансовий розрахунок потреби в підготовці кваліфікованих робітників;

4. балансовий розрахунок залучення молоді до навчання і розподіл її після завершення навчання;

5. балансові розрахунки потреби у професіоналах, фахівцях; міжгалузевий баланс затрат праці;

6. баланс робочого часу.

Система балансів і балансових розрахунків розробляється по окремих регіонах і в цілому по державі. При цьому необхідно враховувати:

1. кон'юнктуру ринку праці, динаміку й структуру робочих місць у плановому періоді, зміну демографічної структури населення, напрямки та масштаби міграційних процесів;

2. динаміку чисельності й структуру зайнятості працездатного населення;

3. ефективність використання трудових ресурсів;

4. джерела і масштаби формування професійно-кваліфікаційної структури працівників;

5. темпи підвищення продуктивності праці тощо.

Баланс трудових ресурсів являє собою систему взаємозв'язаних показників, які характеризують формування та розподіл трудових ресурсів. Він складається з *двох частин*: ресурсної, розподільної.

У сучасних умовах формування ринкових відносин існує невідповідність між наявністю ресурсів та потребою в них, що визначає необхідність вироблення додаткових заходів щодо інтенсифікації суспільного виробництва, підвищення продуктивності праці тощо.

4 Оцінка трудових ресурсів

Вихідним моментом для оцінювання і прийняття рішень у галузі кадрового потенціалу є аналіз забезпеченості підприємства трудовими ресурсами й ефективності їх використання. При аналізі кадрового потенціалу вирішують такі завдання:

- оцінюють трудовий потенціал підприємства і його підрозділів;

- визначають ступінь відповідності загальноосвітнього і кваліфікаційного складу кадрів та їх структури до сучасного науково-технічного рівня виробництва і його організації;
- встановлюють забезпеченість виробництва кадрами;
- визначають ступінь обґрунтованості завдань з підвищення продуктивності праці та зниження трудомісткості продукції;
- виявляють резерви підвищення продуктивності праці.

Аналіз чисельності і структури працюючих починають з оцінювання їх відповідності трудомісткості виробничої програми та встановлення відхилень фактичної чисельності проти розрахункової чи проти минулого періоду. При цьому окремо виділяють склад і структуру персоналу основної діяльності.

Важливими характеристиками зміни чисельності і структури робітничих кадрів є:

а) відносне скорочення приросту чисельності працюючих стосовно зростання обсягу виробництва та фінансових результатів господарської діяльності;

б) підвищення частки робітників у складі персоналу основної діяльності як передумова зростання продуктивності його праці.

Аналізу забезпеченості підприємства кваліфікованими кадрами та надлишку чи нестачі робітників у провідних виробничих підрозділах за професіями і спеціальностями має важливе значення для поліпшення технічного процесу. Аналіз професійного складу кадрів здійснюють способом порівняння необхідної і фактичної чисельності робітників за кожною професією. У результаті виявляють найнезабезпеченіші робочою силою ділянки виробництва та невідповідність кваліфікації робітників виконуваним роботам.

Головними напрямками досліджень при аналізі організації праці є: аналіз режиму роботи підприємства, аналіз умов праці, аналіз стану та якості нормування праці, аналіз використання робочого часу.

Аналіз і оцінювання режиму роботи підприємства проводять, виходячи з можливостей найінтенсивнішого використання виробничого устаткування, досягнення пропорційності в роботі всієї технологічної і загальновиробничої системи машин, дотримання раціонального режиму праці і відпочинку.

Аналіз умов праці проводять за оцінками ступеня її монотонності і напруженості, шкідливого впливу на здоров'я працівників, важкості фізичної праці і т. ін. Результатом таких досліджень є визначення напрямків подолання монотонності праці та скорочення застосування ручних робіт, ліквідація важкої фізичної праці, забезпечення здорових санітарно-гігієнічних умов та впровадження досконалої техніки безпеки.

Аналіз стану та якості нормування праці проводять за станом охоплення робіт нормування, обґрунтованістю і напруженістю чинних норм та оцінювання ступеня їх виконання. Стан нормування праці на підприємстві характеризує показник питомої ваги нормованих робіт у їх загальному обсязі. Цей показник аналізують як на окремих виробництвах, так і за категоріями

працюючих. Ступінь прогресивності норм визначають у загальній їх кількості та за

масштабами перегляду. Часто в аналізі використовують середній процент виконання норм з праці, що дає загальну характеристику виконання норм.

Аналіз використання робочого часу проводять у двох напрямках: виявлення втрат робочого часу і непродуктивне використання робочого часу. Аналіз проводять за даними балансу робочого часу та оперативного табельного обліку.

Наступний етап аналізу кадрового потенціалу підприємства - оцінювання якісних характеристик ефективності трудових ресурсів. Основним показником якості праці є її продуктивність. Продуктивність праці є результируючим показником роботи підприємства, що характеризує ефективність використання його трудових ресурсів.

Зростання продуктивності праці виражається в збільшенні продукції, що випускається, в одиницю робочого часу. Разом з тим збільшення випуску продукції в одиницю робочого часу може відбуватися як за рахунок зростання інтенсивності праці, так і за рахунок зростання продуктивності праці, які є двома взаємозв'язаними сторонами. Продуктивність праці на окремому підприємстві визначається як кількість живої праці, що затрачується, на виробництво одиниці продукції або як здатність будь-якої конкретної праці виробляти певну кількість продукції в одиницю робочого часу.

Продуктивність же суспільної праці визначається витратами живої і упредметненої праці на одиницю продукції. Різниця полягає в тому, що збільшення випуску продукції в одиницю часу за рахунок зростання інтенсивності праці супроводжується збільшенням фізичної і розумової праці працівника в одиницю робочого часу. При зростанні продуктивності праці також забезпечується збільшення випуску продукції в одиницю робочого часу, але без збільшення витрат фізичної і розумової праці, тобто живої праці за ту ж одиницю робочого часу. Це в основному досягається за рахунок науково-технічного прогресу (механізації, автоматизації трудовітких процесів, прогресивних методів організації праці і ін.).

Тема 6. Соціальне партнерство на підприємстві.

- 1. Соціальне партнерство на підприємстві: сутність і функції.**
- 2. Моделі соціального партнерства.**
- 3. Сторони та рівні соціального діалогу.**
- 4. Система регулювання соціально-трудоуих відносин на підприємстві.**

1 Соціальне партнерство на підприємстві: сутність і функції.

Важливим елементом у діяльності служб управління персоналом є забезпечення соціального захисту працівників підприємства, реалізація ідей соціальної справедливості у межах підприємства, задоволення більш широкого кола потреб, ніж просто матеріальне забезпечення. Соціальний захист персоналу дозволяє підприємству представити себе колективним членом співтовариства, продемонструвати розуміння соціальної відповідальності і нестатків своїх працівників, прагнення гнучко реагувати на різноманітні їхні потреби, забезпечуючи тим самим атмосферу співробітництва, взаєморозуміння, що є основою ефективної взаємодії у підприємстві. Звичайно, не у всіх і не завжди підприємство може забезпечити задоволення потреб своїх співробітників, але прагнення до цього і реалізація цього прагнення звичайно високо цінується колективом і викликає позитивне відношення до підприємства і його керівництва. Так, кадрова політика, елементом якої є соціальний захист персоналу, є показником внутрішньої етики підприємства, що складає його імідж.

Незважаючи на наявні розходження в інтересах, основу взаємин підприємства і персоналу складає партнерство у досягненні спільних цілей, співробітництво і взаєморозуміння.

Соціальне партнерство – така система відносин між найманими працівниками і власниками засобів виробництва, при якій визнаються розбіжності економічних інтересів різних соціальних груп і право кожної з них відстоювати свої інтереси через пошук компромісів, шляхів взаєморозуміння і співробітництва в умовах злагоди.

Соціальне партнерство у підприємстві – це система заходів, що забезпечує співробітництво найманих працівників з роботодавцями. Таке співробітництво здійснюється постійно на двосторонній основі, переважно в формі колективних переговорів, колективних договорів і угод, які регулюють соціально-трудова відносини. Специфічною формою партнерства у підприємстві є трипаратизм (включає три складові), тобто залучення до переговорів представників виконавчої влади. Така співпраця може бути постійною або нерегулярною (тільки у випадках загострення ситуації).

Ідеологічною і теоретичною основою соціального партнерства є визнання:

- необхідності існування в суспільстві різних соціальних груп зі своїми специфічними функціями;
- об'єктивності розходжень і конфлікту їхніх інтересів, боротьби між

соціальними групами;

- можливості ввести цю боротьбу в цивілізовані рамки і домогтися її конструктивного результату у виді взаємоприйнятого і суспільного розвитку, що відповідає перспективним задачам, компромісу.

Становлення системи соціального партнерства пройшло довгий і складний шлях. Коли працівники почали об'єднуватися у професійні організації (1867 р.), вже тоді були започатковані перші спроби соціального партнерства у вигляді переговорів і консультацій між представниками найманої робочої сили і роботодавцями. Перші колективні договори увійшли в практику в кінці XIX ст. у Франції, США і Великобританії. Проте пройшло багато років, перш ніж колективно-договірні системи набули законодавчого закріплення.

Поступово система колективно-договірних переговорів, укладання угод одержала офіційний статус і стала одним з ключових елементів соціально-трудових відносин у багатьох країнах, а з 1993 року – і в Україні, коли у липні був прийнятий Закон "Про колективні договори та угоди".

Соціальне партнерство є специфічною формою соціальних відносин між трьома суб'єктами (тріада) ринкової економіки: державою, найманими працівниками та роботодавцями. Основні положення соціального партнерства відображуються в законодавчих актах, перш за все, в Конституції. Для регулювання умов оплати праці укладаються угоди про мінімальну заробітну плату, тарифні угоди тощо.

Соціальне партнерство формується як специфічна, необхідна складова ринкових відносин. Це – відносини між найманими працівниками і власниками підприємств (роботодавцями). Наймані працівники через свої об'єднання (профспілки) та власники засобів виробництва через свої представницькі органи і є двома сторонами соціального партнерства на різних рівнях: від виробничого до загальнонаціонального. Третьою специфічною стороною є держава або місцеве самоврядування, які встановлюють правила гри для двох інших сторін соціального партнерства та для органів влади.

Система регулювання відносин між найманими працівниками і роботодавцями за участю держави називається трипартизмом.

Згідно із Законом України "Про соціальне партнерство" визначаються такі форми співробітництва:

- консультації, переговори, укладання колективних договорів і угод, спільне розв'язання колективних трудових суперечок;
- організація примирних та арбітражних процедур;
- участь у роботі органів соціального партнерства;
- розглядання та вирішення претензій і розбіжностей;
- контроль за виконанням спільних домовленостей.

2 Моделі соціального партнерства.

У світовій практиці існує декілька моделей соціального партнерства, які можна класифікувати за різними ознаками:

1. рівнем ведення колективних переговорів;
2. місцем та роллю владних структур у системі соціального партнерства;
3. характером взаємодії професійних спілок з органами законодавчої й виконавчої влади, місцевого самоуправління;
4. масштабами, формами участі найманих працівників в управлінні підприємствами (організаціями);
5. характером, специфікою взаємовідносин профспілок та об'єднань роботодавців;
6. рівнем „соціалізації” відносин між працею і капіталом.

Об'єднуючи потенціал держави, підприємців і профспілок для досягнення соціального миру, система соціального партнерства створює належні умови для економічного розвитку країни, позитивно впливає на формування та використання людських ресурсів. Отже, система соціального партнерства - важлива структурна ланка системи управління працею та соціально-трудовами відносинами. Чим ефективніше співпрацюють соціальні партнери, тим кращі умови вони створюють для всебічного розвитку трудового потенціалу й економічного зростання.

Соціальне партнерство може бути ефективним методом регулювання соціально-трудових відносин, якщо воно здійснюється у формах та функціонує на принципах, що обґрунтовані наукою і дієвість яких підтверджена практикою.

Соціальне партнерство між сторонами соціально-трудових відносин, їхніми суб'єктами та органами має здійснюватися у формах:

Ø спільних консультацій;

Ø колективних переговорів та укладення договорів і угод;

Ø погодження на вищому (національному) рівні політики доходів і соціально-економічної політики в цілому, включаючи основні критерії та показники соціальної справедливості, заходи щодо захисту національного ринку праці в умовах глобалізації економіки;

Ø спільного розв'язання колективних трудових суперечок (конфліктів), запобігання їм, організації примирних та арбітражних процедур;

Ø участі найманих працівників в управлінні виробництвом;

Ø участі представників сторін у роботі органів соціального партнерства;

Ø спільного управління представниками сторін фондами соціального страхування;

Ø участі найманих працівників у розподілі прибутку, доходів на умовах, що визначені колективним договором;

Ø розгляду претензій та розбіжностей, що виникають між сторонами соціального партнерства відповідного рівня і залагодження конфліктів шляхом компромісів, співробітництва, узгодження позицій;

Ø обміну необхідною інформацією;

Ø контролю за виконанням спільних домовленостей.

3 Сторони та рівні соціального діалогу.

Соціальне партнерство слід сприймати як форму існування різних суб'єктів суспільних відносин, які стають партнерами в процесі виробництва. Ставши зацікавленими учасниками єдиного процесу, сторонами партнерства на принципі співпраці та пошуку компромісів, узгодження дії в реалізації своїх інтересів, вони домовляються на демократичних засадах про оптимальні параметри соціально-економічного розвитку, визначають умови створення та розподілу виробленого продукту і зобов'язуються їх виконувати. По суті, соціальне партнерство—це нова система суспільних

відносин, яка повинна забезпечити принципово відмінний тип розподілу продукції на демократичних принципах, а саме – на основі домовленості про частку створеного валового продукту кожного суб'єкту.

До сторін соціального діалогу належать:

на національному рівні - профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України;

на галузевому рівні - профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є відповідні центральні органи виконавчої влади;

на територіальному рівні - профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілки відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. На території відповідної адміністративно-територіальної одиниці стороною соціального діалогу можуть бути органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством;

на локальному рівні - сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності - вільно обрані для ведення колективних переговорів представники (представник) працівників; сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця.

3. Для участі у колективних переговорах з укладення колективних договорів і угод, тристоронніх або двосторонніх органах та у міжнародних заходах склад суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців визначається за критеріями репрезентативності.

5. Система регулювання соціально-трудових відносин на підприємстві.

Трудові відносини – це стійкі зв'язки між людьми в процесі трудової діяльності. До них належать: відносини між роботодавцем і найманими працівниками, між керівниками і підлеглими, між працівниками і трудовим колективом, між адміністрацією і персоналом. Як складова частина цілісної

системи відносин, трудові відносини формуються під впливом соціального середовища, і знаходяться у залежності від дій управлінських структур, завдання яких полягає у забезпеченні дотримання принципів конструктивного партнерства, побудові і постійній підтримці трудових зв'язків на основі взаємної ділової співпраці, допомоги і відповідальності.

Правовою основою регулювання системи трудових відносин є закон України "Про колективні договори і угоди". На державному рівні управління Указом Президента України створена тристороння комісія з регулювання суспільно-трудова відносин, завданням якої є підписання генеральної угоди, розгляд галузевих тарифних угод і регулювання трудових спорів. Персональний склад комісії визначається указами Президента при дотриманні принципів паритетного представництва, уповноваженості, рівноправності і взаємної відповідальності сторін соціального партнерства – представників Уряду України, українських об'єднань профспілок і об'єднань роботодавців.

Закон встановлює правові основи розробки, заключення і виконання колективних договорів у підприємстві і різного роду угод з метою сприяння договірному регулюванню соціально-трудова відносин і узгодження соціально-економічних інтересів працівників і власників. Сторони і учасники колективного договору і угод можуть передбачити положення конкретизації і подальшого розвитку соціального партнерства та тристоронньої співпраці з питань соціально-трудова відносин.

Соціально-трудова відносини – це система взаємних погоджень, компромісів, угод і договорів між роботодавцями і найманими працівниками за участю держави. Формування соціально-трудова відносин пройшло чотири етапи свого розвитку – від ранньо капіталістичного, при повній незахищеності працівників від роботодавця, до соціального партнерства.

Соціально-трудова відносини ґрунтуються на таких принципах, як:

- добровільність і рівноправність сторін;
- взаємна повага їх позицій.

Соціальне партнерство є найприйнятнішим методом оптимізації досягнення балансу інтересів роботодавців та найманих працівників. Відносини соціального партнерства мають колективний характер, бо в їх основі полягає колективний інтерес об'єднань працівників – професій них спілок з одного боку; з іншого – об'єднань власників-акціонерів спілок підприємств.

Регулювання соціально-трудових відносин у підприємстві здійснюється на договірній та адміністративній основах.

На договірній основі – через систему колективних договорів, консультацій, переговорів та індивідуальних трудових угод або контрактів. На адміністративній основі – через систему управлінських рішень і методів управління.

Соціально-трудові відносини у підприємстві регулюються системою норм і нормативів, які впливають із Конституції України і Кодексу Законів про працю України (додаток К).

Система норм і нормативів, встановлена на основі законодавства, дає змогу встановити вертикаль, яка буде нормативно-правовим підґрунтям для переговорів соціальних партнерів і укладання ними колективних договорів і угод.

До сфери нормативно-методичного і статистичного забезпечення соціально-трудових відносин входять:

- соціальне і трудове законодавство;
- стандарти (нормативи) основних соціальних гарантій;
- договірне регулювання соціально-трудових відносин;
- правова основа регулювання індивідуальних, колективних трудових спорів і конфліктів;
- умови праці (норми безпеки та гігієни праці, граничні рівні важкості праці і шкідливості умов, нічна праця);
- стандарти безпеки праці на виробництві;
- встановлення гарантій, компенсацій і пільг;
- матеріальна відповідальність за надану шкоду роботодавцеві або працівникові.

Тема 7. Соціальні наслідки й пріоритети розвитку економіки.

- 1. Соціальна економіка.**
- 2. Система суб'єктів соціальної економіки.**
- 3. Особливості соціальної економіки в перехідних умовах**
- 4. Вплив війни на соціальну економіку.**

1 Соціальна економіка.

Термін «соціальна економіка» можна розглядати і як сферу наукового знання, і як окрему сферу економіки і як практичну економічну діяльність, орієнтовану на соціальні результати. Головною метою соціальної економіки є – особистий розвиток, і як наслідок – прогрес суспільства. Соціальна економіка, як сфера практичної діяльності націлена на домінування людських потреб над капіталом, що у свою чергу породжує демократичну і справедливу економічну діяльність.

Сучасна соціальна економіка повинна будуватись на таких принципах: єдність соціально-орієнтованої економічної політики та економічно-орієнтованої соціальної політики; забезпечення добробуту всіх прошарків населення; соціальна справедливість, соціальна захищеність та соціальна відповідальність; підтримка і розвиток форм суспільного розподілу праці, а також множинних форм і механізмів господарювання; створення і підтримка стимулів до праці, забезпечення зайнятості населення; економічна безпека;

В даний час виділяють три типи соціальної економіки. Перший тип – охлократичний орієнтований на нижчі прошарки суспільства. Другий тип – олігархічний – на противагу першому – націлений на задоволення економічних інтересів вищих прошарків суспільства. Третій тип – демократичний – має на меті підтримувати середні прошарки суспільства. При цьому, вважається що через свою численність – саме він володіє інноваційним потенціалом і впливає на соціально-економічний розвиток країни. За оцінками експертів – саме середній клас концентрує трудовий та інтелектуальний капітал суспільства

Соціальна економіка може виступати фактором соціальних інновацій на підприємствах. При цьому, під соціальними інноваціями можна розуміти нові підходи, стратегії, ідеї, технології, які націлені на вирішення соціальних проблем на підприємстві, що безперечно зміцнює корпоративну культуру, підсилює мотивацію персоналу до праці, створює сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі. При цьому, основними напрямками соціальних інновацій на сучасних підприємствах є: - вдосконалення форм і систем оплати праці; - залучення співробітників в управління підприємством; - вдосконалення методів управління; - впровадження систем безперервного навчання персоналу; - вдосконалення методики адаптації нових співробітників; - впровадження нових підходів до організації робочих місць і робочих процесів; - використання нових систем організації корпоративного дозвілля; - вдосконалення техніки безпеки на підприємстві; - охорона здоров'я та впровадження нових методів профілактики професійних

захворювань; - використання нових підходів до вирішення проблем навколишнього середовища та екології і т.д. Реалізація принципів соціальної економіки на підприємствах дозволяє ефективно використовувати соціальний потенціал колективу, створювати необхідні стимули і мотивацію до трудової діяльності, а також – зміцнює відданість персоналу своєму підприємству і підвищує продуктивність праці.

2 Система суб'єктів соціальної економіки.

Основними суб'єктами соціальної економіки є Держава, Підприємство, Ринок і Людина, а взаємодія держави, підприємства, ринку, людини реалізується в різних *моделях* соціальної економіки. Сучасним інструментом, який дозволяє вивчити соціальну структуру суспільства є теорію соціальної стратифікації. Соціальна стратифікація – це, по-перше, метод впливу прошарків на об'єкт, й, по-друге “портрет” саме цього об'єкта. Основне поняття стратифікаційного підходу передбачає, що для будь-якого людського суспільства нерівний доступ до ресурсів і винагород є фундаментальним фактом. Завдяки закріпленню в законах, нормах і звичаях, він перетворюється в соціальну нерівність між групами людей. У ході історичного розвитку останнє аж ніяк не усувається, а, навпаки, набуває все більш складні і різноманітні форми. Сукупність відносно стійких стосунків диференційованих соціальних груп утворює соціальну структуру суспільства.

Там, де структурна диференціація груп приймає ієрархічний характер, виникає соціальна стратифікація, при якій розташування різних шарів (страт), в гранично спрощеному вигляді, подібно геологічному нашаруванню в зрізі гірських порід. Становище людини або групи в тій або іншій ієрархії є загальним визначенням статусу. Статуси діляться на «приписані», або успадкованих, і «досягнутих», або придбаних. Важливо обмовити, що приписані статуси (вік, національність) цікавлять економічну соціологію тільки в тому випадку, якщо вони стають джерелом соціальних привілеїв (наприклад, якщо представники корінної національності займають кращі професійні позиції на ринку труда або якщо жінки отримують більш низьку винагороду за труд в порівнянні з чоловіками), тобто коли вони заломлюються в досягнутих статусах. Економічна стратифікація фіксується за допомогою наступних критеріїв: § розміри отриманих доходів; § досягнутий рівень життя; § масштаби накопиченої особистої власності; § масштаби виробничого капіталу, що контролюється.

Особливість економічного статусу полягає в тому, що він, як правило, може дістати кількісну (в тому числі грошову) оцінку. Нарівні з власне економічним розшаруванням важливу роль в господарському житті грають: · соціально-професійний статус (рівень утворення і кваліфікації, посадове положення і позиції на ринку труда); · трудовий статус (умови і зміст труда, міра його автономії); · владний статус (вплив, панування, авторитет).

Стратифікаційні підходи. Є як мінімум три засоби стратифікаційного аналізу. 1. За об'єктивними позиціями в суспільстві. Наприклад, групи робітників-шахтарів відрізняються від інженерно-технічного персоналу більш низьким рівнем утворення і кваліфікації, важкими умовами фізичної праці, що компенсується частково підвищеною оплатою та соціальними пільгами 2. За світоглядом та інтересами. Наприклад, шахтарі можуть усвідомлювати себе як «робітники» в протигагу «начальству» або розділяти антиурядові настрої (учора по відношенню до комуністів, сьогодні до їх наступників). 3. За діями. Наприклад, утворення робочого комітету і оголошення страйку означає спільну дію, що відрізняє шахтарів від інших, менш за солідарні або інакше орієнтовані групи.

Англійський соціолог Е. Гідденс розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства: рабство, касты, станы і класы.

Існують дев'ять основних типів стратифікаційних систем, які, можуть бути використані для опису будь-якого соціального організму.

В основі першого типу фізико-генетичної стратифікаційної системи лежить диференціація соціальних груп; Рабство Касты Станы Класы Закритий тип: існують жорсткі перепони між верствами (стратами), які обмежують переміщення Відкритий тип: можливі і бажані переміщення з одного класу в інші Страфіковане суспільство. Тут відношення до людини або групи визначається статтю, віком і наявністю певних фізичних якостей сили, краси, спритності. Відповідно, більш слабкі, що володіють фізичними недоліками, вважаються збитковими і займають понижене суспільне положення. У цьому випадку нерівність затверджується існуванням загрози фізичного насильства або його фактичним застосуванням, а потім закріплюється в звичаях і ритуалах.

Другий тип кастова система. У її основі лежать етнічні відмінності, які, в свою чергу, закріплюються релігійним порядком і релігійними ритуалами. Кожна каста являє собою замкнену, наскільки це можливе, ендогамну групу, якій відводиться суворо певне місце в суспільній ієрархії. Воно є результатом відособлення функцій кожної касты в системі розподілу праці. Існує чіткий

перелік занять, якими її члени можуть займатися: жрецькі, військові, землеробські. У зв'язку з тим, що становище в кастовій системі передається по спадщині, можливості соціальної мобільності тут надто обмежені. І чим сильніше виражена кастовість, тим більше закритим виявляється дане суспільство.

Третій тип представлений станово-корпоративною стратифікаційною системою. В ній групи розрізняються формальними (юридичними) правами, які, в свою чергу, жорстко пов'язані з їх обов'язками і знаходяться від них в прямій залежності. Останні мають на увазі зобов'язання перед державою або корпорацією, закріплені формальним (законодавчим) порядком. Одні стани зобов'язані нести ратну або чиновничю службу, інші «тягло» у вигляді податей або трудових повинностей. Важливо і те, що приналежність до стану часто передається по спадщині, сприяючи відносній закритості даної системи. Деяка схожість зі становою системою спостерігається в четвертому типі етакратичної системи. Диференціація між групами тут будується насамперед по їх становищу у владно-державних ієрархіях (політичних, військових, господарських), по можливостях мобілізації і розподілу ресурсів, а також по тих привілеях, які ці групи здатні витягувати зі своїх владних позицій. Ступінь матеріального благополуччя, стиль життя соціальних груп, як і престиж, що відчувається ними, пов'язані з формальними рангами, які ці групи займають у відповідних владних ієрархіях.

П'ятий тип соціально-професійна система, в якій групи діляться за змістом та умовами праці. Особливу роль виконують кваліфікаційні вимоги, що пред'являються до тієї або іншої професійної ролі володіння відповідним досвідом, уміннями і навичками. Твердження і підтримка ієрархічних порядків в даній системі здійснюється за допомогою фіксуючих рівень кваліфікації і здатність здійснювати певні види діяльності. Дієвість кваліфікаційних сертифікатів підтримується силою держави або якоїсь іншої досить могутньої корпорації (професійного цеху). Самі сертифікати по спадщині не передаються, хоч історія і дає приклади відступів від цієї норми.

Шостий тип класова система. У найбільш традиційному соціально-економічному трактуванні класи являють собою соціальні групи однорідних в політичному і правовому стосунках громадян. Відмінності між групами спостерігаються, передусім, в характері і розмірах власності на засоби виробництва і продукт, що проводиться, а також в рівні прибутків, що отримуються і особистого матеріального добробуту. На відміну від багатьох попередніх типів, приналежність до класів буржуа, пролетарів, самостійних фермерів і т.п. не регламентується владою, не встановлюється законодавче і не передається по спадщині (передаються майно і капітал, але не сам статус).

У чистому вигляді класова система взагалі не містить ніяких внутрішніх формальних перетинів (економічне досягнення успіху, накопичення власності автоматично переводить вас в більш високу групу).

Сьому стратифікаційну систему ми назвали культурно-символічною. У ній диференціація виникає з відмінностей доступу до соціально значущої інформації, нерівних можливостей її фільтрувати і інтерпретувати, здібностей бути носієм сакрального знання (містичного або наукового). У старовині ця роль відводилася жерцям, магам і шаманам, в середньовіччі – служителям Церкви, що складала основну масу грамотного населення, в Новий час – вченим, технократам і партійним ідеологам. Більш високе становище в даній системі займають ті, хто має кращі можливості для маніпулювання свідомістю і діями інших членів суспільства, хто краще за інших може довести свої права на істинне розуміння, володіє кращим символічним капіталом.

Восьмий тип правомірно назвати культурно-нормативною системою. У ній диференціація побудована на відмінностях поваги і престижу, виникаючих із порівняння зображень життя і норм поведінки, якою слідує дана людина або група. Відношення до фізичної та розумової праці, споживчі смаки і звички, манери спілкування і етикет, особлива мова (професійна термінологія, місцевий діалект, карний жаргон) все це лягає в основу соціального розподілу.

Нарешті, дев'ятий тип соціально-територіальна система, що формується внаслідок нерівного розподілу ресурсів між регіонами. Відмінності в доступі до робочих місць і житла, якісним продуктам і послугам, користуванню освітніми і культурними установами закріплюються адміністративними бар'єрами у вигляді паспортного режиму і прописки, державних кордонів, лімітуючого мобільність людей і потоки товарів. Згладжуванню нерівності перешкоджають і такі економічні причини, як нерозвиненість ринку житла, висока ціна транспортних послуг і т.п. Перераховані стратифікаційні системи це «ідеальні типи» і не більше за те. Будь-яке реальне суспільство є їх складним зміщенням, комбінацією. І безглуздо зводити справу до якої-небудь однієї системи.

Соціальний механізм регуляції економічної поведінки - це система взаємодії соціально-професійних груп працівників, які впливають на потреби та інтереси цих груп, а також умови їх функціонування і результати трудового процесу. Діяльність і поведінка соціальних груп є головним двигуном як соціального механізму розвитку економіки взагалі, так (і тим більше) і приватного механізму регуляції економічної поведінки. Соціальний

механізм регуляції економічної поведінки включає кілька соціальних груп, що функціонують на різних його рівнях. Умовно можна виділити два види груп: причетні до управління економічною поведінкою; рядові учасники соціального процесу регуляції економічної поведінки - працівники різних соціально-професійних груп. Таким чином, функціонування соціального механізму регуляції економічної поведінки є система зв'язків між вхідними в його склад елементами, що складається в наступному: соціальні інститути формують умови життєдіяльності соціальних груп, визначають їх характер і особливості соціального стану; умови та положення груп детермінують характер їх цілей та інтересів; цілі та інтереси груп безпосередньо впливають на їх поведінку; поведінка груп формує і характер відповідних соціальних процесів.

Соціальний механізм спирається на систему соціальних регуляторів (приватних механізмів), дія яких залежить від кількох факторів: системи планування, фінансування, матеріально-технічного постачання, стимулювання та ін. Центральне місце в ній займає економічна поведінка груп, предопределяемое їх становищем та інтересами. Опосередковують зв'язок між економічною і соціальною сферами суспільства, соціальний механізм економіки "відповідальний" за систематичне підтягування виробничих відносин до рівня продуктивних сил. Соціальний механізм економіки складний за будовою. Він складається при безлічі хоча і взаємопов'язаних, але самостійних елементарних механізмів соціально- економічного відтворення. Первинними ж елементами приватних механізмів відтворення та загального соціального механізму економіки служать зв'язку між такими парами соціально-економічних явищ, як, наприклад, положення та інтереси соціальних груп, їх інтереси і поведінку, поведінку і ефективність діяльності і т. д.

У складі соціального механізму економіки виділяються також такі приватні механізми, як соціально-демографічний, розподільчий, соціально-інфраструктурний, підприємницький, особисто-господарський, соціально-управлінський. Кожен з них забезпечує відтворення певної "проекції" соціальної і демографічної структур населення, відповідних сторін положення останнього, інтересів і форм економічної поведінки груп. Результати дії соціального механізму розвитку економіки мають як економічний, так і соціальний характер. Власне до соціальних результатами механізму відносяться зрушення в соціальній структурі суспільства, зміни системи соціально-економічних відносин і домінуючого соціального типу працівника - суб'єкта економічної діяльності.

Одним із соціальних механізмів розвитку економіки є соціальний механізм управління виробництвом, суб'єкти якого - це соціальні групи, розміщені вієрархії управління. Для позначення управлінських груп, що утворюють соціальний механізм управління виробництвом, соціології використовується категорія "стратифікація". З одного боку, в ній об'єктивно задані місце кожної групи об'єктивно існуючої ієрархії управління суспільством, ранг кожної групи, її посадове положення, яке визначає, що їй потрібно", "можна" і "не можна" робити. З іншого боку, всередині стратифікації існує область свободи, що дозволяє управлінським групам діяти у відповідності з певними ціннісними орієнтаціями, цілями, потребами, установками, інтересами.

Отже, соціальний механізм управління виробництвом - це структура, побудована з управлінських груп, здатних до саморегуляції, активності, не перебувають в об'єктивно заданих умовах, які обмежують їх "суб'єктивний потенціал". Така двоїста природа цього механізму - корінна риса, властива системі управління і породжена пристроєм суспільства, а саме: наявністю у ньому двох "проекцій" - формальної структури виробництва (організаційно-управлінської) і соціальної структури (сукупності соціальних груп, що розрізняються соціально-економічним становищем і пронизують всі формальні структури суспільства). В результаті у всіх соціальних сферах суспільства (політиці, праві, науці, освіті, культурі тощо) утворюються соціальні механізми, що виконують роль двигунів, важелів розвитку відповідних сфер.

Соціальний механізм управління виробництвом являє собою стратифікацію управлінських груп. Мова йде про те, що кожна окрема група знаходиться в системі, яка складається з кількох груп працівників, що займають різні місця в ієрархії управління. Стратифікація управлінських груп заснована на встановленому в певній політичній системі розподілу влади у сфері економіки; прийнятій політичній лінії в сфері економіки; технології вирішення конкретних соціально-економічних завдань, що виникають на різних рівнях ієрархії управління.

Управлінські взаємодії базуються на стандартизованих схемах економічної поведінки окремих суб'єктів, тобто функції, які вони повинні виконувати: організація виробництва, планування, стимулювання, облік, контроль, робота з кадрами. Здійснюючи ці функції, суб'єкти тим самим втілюють в життя одержувані команди. Названі риси управлінських взаємодій відповідають визначенню соціальних механізмів. Зазначений механізм є соціальним, так як зв'язки між різними його рівнями

забезпечуються соціальними групами, які визначають функціонування і розвиток усієї системи, надають їй цілісність і стабільність.

3 Особливості соціальної економіки в перехідних умовах.

Стратегія трансформаційних перетворень має формуватися з урахуванням тих кроків перехідної економіки, безперспективність яких у нашій країні виявилася в безпрецедентному для мирних умов рівнях деградації всіх галузей соціальної сфери. Відомо, що суб'єктивною основою ринкової економіки є стійке існування в соціальній структурі середнього класу (на Заході це близько 70 %). В Україні, де 28 % населення існує на межі бідності, а 14 % — на рівні злидарського існування, тобто 41 % всіх громадян вимушені фізично виживати, розв'язання проблеми середнього класу належить до вельми віддаленої перспективи. Адже в нас 1—2 % багатих людей отримують приблизно 25 % усіх прибутків, розрив між ними й бідними постійно зростає. Зростання соціальних гарантій, соціальне благополуччя неможливі без ринкової ефективності, але не менш важливий і зворотний зв'язок — без соціальної стійкості, забезпечення зростання упевненості членів суспільства в соціальних гарантіях неможливі реальна стабілізація і зростання економічної ефективності процесу виробництва матеріальних благ. Як свідчить досвід перехідних економік, соціалізація відбувається в два етапи. Перший (в Україні) передбачає жорстке визначення поведінки людини в соціальній сфері та охоплення соціальним захистом майже всього населення. Це так звана патерналістська модель, зорієнтована переважно на збереження масштабів соціальних послуг, що надаються державою. Водночас зусилля, спрямовані на підвищення ефективності соціальних програм, відступали на другий план. На тлі швидкого падіння ВВП відбувалося збільшення питомої ваги соціальних витрат у сукупних витратах держави. До вад цієї моделі належать: перехресна реалізація соціальних програм, що спричиняє дублювання соціальної допомоги, і невиправдано високі (звичайно, з погляду фінансових можливостей) витрати на соціальну сферу.

Застосування цієї моделі на початковому етапі трансформаційних процесів, зокрема в нашій країні, незважаючи на її відносну неефективність, зумовлене низкою об'єктивних обставин:

різким падінням життєвого рівня населення;

браком досвіду розв'язання масштабних проблем у сфері соціальної політики;

недостатньою визначеністю соціально-економічних пріоритетів держави;

несформованістю соціальної структури суспільства;

незабезпеченістю соціальних реформ;

необхідністю повного використання тих ресурсів, форм і методів роботи, які залишилися від старої системи соціального захисту.

збільшується. Усе це свідчить про те, що соціальна нестабільність перетворилася в реальну загрозу національній безпеці.

Відомо, що необхідною передумовою становлення економічно незалежної держави, її життєдіяльності є наявність проінформованої еліти, наділеної безкорисливістю й самовіддачею. У зв'язку з цим науковці звертають увагу на те, що Київська Русь загинула через егоїзм і «шкурницькі інтереси» правлячої еліти, не здатної на самопожертву заради безкорисливого патріотизму. Дуже не хотілося б, щоб історія повторювалася.

Звідси висновок — соціальні витрати й потрясіння не повинні стати ціною реформ. Більш того, у перехідний період розвитку суспільства потреба в соціальних гарантіях зростає, соціальні здобутки минулого необхідно використати як основу розвитку і вдосконалення законодавства, регульованих соціальних нормативів, що забезпечуються та встановлюються. Різке зниження уваги, об'єктивно не зумовлене, з боку держави до соціальних проблем дискредитує ідею ринкових взаємин як значно ефективнішої, ніж централізована економіка, форми господарювання. Уже в перші роки реформи соціальні виплати були зменшені значно більшою мірою, ніж був знижений обсяг виробництва товарів. Це дезорієнтує суспільну волю і цілеспрямованість, виступає чинником деградації виробництва, чий витрати здійснюються за рахунок життєвих стандартів основної маси народу, що дедалі більше знижуються.

Соціальна функція економіки — не навантаження на неї, а її органічна складова, один з найважливіших внутрішніх ресурсів і стимуляторів економічного розвитку. Без реалізації цієї функції вже в середньостроковому періоді економіка втрачає здатність не тільки до підвищення своєї ефективності, а й до простого відтворення. Застій призводить до того, що не прагнення до підвищення ефективності виробництва, а соціальні проблеми, необхідність зупинити деградацію соціальної сфери, стає чинником, передумовою і метою економічних перетворень.

Необхідність соціалізації перехідної економіки зумовлюється і станом трудового потенціалу країни. Виявилася серйозна тенденція до скорочення кількості населення країни за останні 10 років, як за рахунок дворазового перевищення смертності над народжуваністю, так і, починаючи з 1994 р., за рахунок перевищення еміграції над міграцією. За прогнозом працівників Ради з вивчення виробничих сил НАНУ, населення країни в 2075 р. становитиме 10 млн осіб. У 2000 р. на диспансерному обліку перебувало 53,4 % населення (у 1990 р. — 37,4 %). З такими темпами через 70 років у країні не залишиться здорових людей працездатного віку. Кількість пенсіонерів у загальній кількості населення збільшилася з 25,3 % в 1991 р. до 30 % у 2003 р. і досягла приблизно 15 млн осіб. Упродовж останніх років знизилася питома вага населення молодшого працездатного віку, прискорюється старіння нації. Однак, чим більше припадає на одного зайнятого в працездатному віці непрацездатних, тим ефективнішою повинна бути праця зайнятих — для підтримки хоча б на тому самому середньому рівні споживання.

Значно ефективнішою й раціональнішою вважається модель адресної соціальної допомоги, яка потребує адекватних перетворень в економіці (що формує можливість), і в політиці (що визначає прийняття рішень). Основними характеристиками адресної соціальної системи є:

визначення пріоритетів соціальної політики;

диференціація соціальної спрямованості держави стосовно різних верств населення;

коректне виокремлення категорій одержувачів соціальної допомоги;

доведення до одержувачів соціальної допомоги фінансових ресурсів у повному обсязі;

визначення й розмежування повноважень у реалізації соціальних завдань між усіма рівнями бюджетної системи.

Система як загальнонаукове поняття - це сукупність взаємопов'язаних і розміщених у належному порядку елементів певного цілісного утворення.

Кожній системі притаманні такі властивості: цілісність, упорядкованість, стійкість, саморух та загальна мета.

Економіка будь-якої країни функціонує як багатовимірна система, що складається з великої кількості різних взаємопов'язаних та взаємозалежних

компонентів, які розвиваються відповідно до спільних для всієї системи законів.

В економічній літературі існують різні підходи до визначення економічної системи, а саме:

- як сукупності відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ;
- як сукупності людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;
- як історично визначеного способу виробництва;
- як особливим чином упорядкованої системи зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;
- як сукупності всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм, тощо.

З нашого погляду, найзагальнішим є таке визначення економічної системи.

Економічна система - це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету.

Відомий американський економіст П. Самуельсон визначає будь-яку економічну систему, незалежно від її соціально-економічної форми, як таку, що має відповідати на три запитання: Що? Як? Для кого?

Економічна система має забезпечувати не лише теоретичну відповідь на ці запитання, а й реальні економічні дії, бо кожна з існуючих систем не здатна запобігти альтернативному вибору в умовах обмежених природних ресурсів і виробничих можливостей.

Важливою характеристикою економічної системи є визначення її структурних елементів. Економічна система складається з трьох основних ланок: продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання.

Продуктивні сили - це сукупність засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей. В

процесі історичного розвитку продуктивні сили як в цілому, так і окремі їх елементи, постійно оновлюються, збагачуються і перебувають у діалектичній єдності, кількісній і якісній функціональній залежності.

Продуктивні сили становлять матеріально-речовий зміст економічної системи, є найважливішим показником і критерієм досягнутого нею рівня науково-технічного прогресу і продуктивності суспільної праці.

Господарський механізм є структурним елементом економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів ринку, державних економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

Найважливіша функція господарського механізму - забезпечення процесу відтворення та ефективного розвитку суспільного виробництва на основі динамічної рівноваги між виробництвом та споживанням, попитом і пропозицією.

Типи економічних систем. Людству відомі різні економічні системи, які сформувалися в процесі тривалого історичного розвитку, їх можна класифікувати за відповідними критеріями. Найпоширенішою в економічній науці є класифікація економічних систем за двома ознаками:

- за формою власності на засоби виробництва;
- за способом управління господарською діяльністю.

На основі цих ознак розрізняють такі типи економічних систем: традиційну, ринкову, командно-адміністративну, змішану.

Традиційна економічна система панувала в минулому, і зараз деякі її риси властиві слаборозвинутим країнам. Вона характеризується багатокладністю економіки, збереженням натурально-общинних форм господарювання, відсталою технікою, широким застосуванням ручної праці, нерозвиненою інфраструктурою, найпростішими формами організації праці і виробництва, бідністю населення. На соціально-економічні процеси значний вплив справляють освячені століттями традиції та звичаї, релігійні та культові цінності, кастовий і соціальний поділ населення. У сучасних умовах країни з традиційною економікою потерпають від засилля іноземного капіталу і надмірно активного перерозподілу національного доходу державою.

Ринкова економічна система (економіка капіталізму вільної конкуренції) характеризується пануванням приватної власності на економічні ресурси, передбачає функціонування великої кількості діючих виробників і покупців товарів, свободу вибору підприємницької діяльності, особисту свободу всіх економічних суб'єктів, однаковий доступ їх до ресурсів, науково-технічних досягнень, інформації. У такій системі поведінка кожного економічного суб'єкта мотивується його особистими інтересами. Кожний з них прагне отримати максимальний дохід на основі індивідуального прийняття рішень. Але кожний економічний суб'єкт здатний реалізувати свій приватний інтерес лише в тому випадку, якщо він одночасно є носієм і суспільного інтересу. На ринку здійснюється таке поєднання приватного інтересу із суспільним, яке Адам Сміт проголосив принципом "невидимої руки" ринку. Це означає, що кожний індивід, який реалізує свій приватний інтерес через виробництво і продаж товарів на ринку, не усвідомлює того, що одночасно працює і на задоволення суспільного інтересу. Всі макро- та мікроекономічні процеси (розподіл ресурсів, ціноутворення, створення доходів тощо) регулюються ринковим механізмом на основі вільної конкуренції. Конкуренція тут є основною рушійною силою розвитку економіки.

Втручання держави в економічні процеси мінімальне і виважене. Роль держави обмежується лише захистом приватної власності та встановленням сприятливого правового поля для вільного функціонування ринку. Усі економічні рішення приймаються ринковими суб'єктами самостійно на свій страх і ризик.

Ринкова економіка вільної конкуренції проіснувала приблизно до першої третини ХХ ст.

Командно-адміністративна система - це неринкова економіка, яка базується на пануванні державної власності, одержавленні та монополізації народного господарства, жорсткому, централізованому директивному плануванні виробництва і розподілі ресурсів, відсутності реальних товарно-грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення. Її притаманні висока затратність виробництва, несприйнятливність до НТП, зрівняльний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних стимулів до ефективної праці" хронічний дефіцит (особливо товарів народного споживання) тощо. Усе це ознаки недостатньої життєздатності командної системи, які закономірно призвели її до кризи, а потім і розпаду.

Командна економіка існувала у колишньому Радянському Союзі та соціалістичних країнах Східної Європи й Азії.

Змішана економічна система є адекватною формою функціонування сучасних розвинутих країн світу і характеризується такими рисами:

- різноманітністю (плюралізмом) форм власності й рівноправним функціонуванням різних господарюючих суб'єктів (приватних, колективних, державних);

- високим рівнем розвитку продуктивних сил і наявністю розвинутої ринкової інфраструктури суспільства;

- оптимальним поєднанням ринкового механізму з державними методами регулювання економіки, які органічно переплітаються і доповнюють один одного;

- орієнтацією на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки. Збільшуються затрати на освіту, медичне обслуговування, створюються державні й приватні фонди соціального страхування та соціального забезпечення населення тощо.

В останні роки почали говорити про «слов'янську» модель економічного розвитку, маючи на увазі Україну. Характерними рисами цієї моделі є те, що зберігається високий рівень державної власності навіть і після приватизації, особливо у важливих галузях народного господарства. Малий і середній приватний бізнес дає порівняно невеликий вклад в економіку. Зберігається тісний зв'язок політичної влади і власності. Проходить постійний перерозподіл прав власності без участі економічних чинників.

Існує перевага фінансового капіталу над промисловим. Перехід до ринкових відносин в різних галузях економіки проходить нерівномірно. Якщо грошово-кредитна сфера розвивається в напрямку розвинених ринкових країн, то в сільському господарстві, в основному, зберігаються колишні, застарілі форми організації виробництва.

Характерний високий рівень криміналізації економічного життя, корумпованості, неповага до закону і недовіра до будь-якої влади. Значна частина населення схильна до державного патерналізму (визнання значної ролі держави в перерозподілі доходів населення) і суспільних форм привласнення (безкоштовних освіти, медичного обслуговування тощо).

4 Вплив війни на соціальну економіку.

У соціології вивчення війни відкриває унікальні можливості для глибокого аналізу соціально-економічних аспектів. Розглядаючи взаємодії та структури суспільства, важливо дослідити, як війна формує соціально-економічну реальність.

1. Соціальні наслідки економічних труднощів:

- Соціальний розкол: Економічні труднощі викликані війною можуть призводити до поглиблення соціального розколу, створюючи глибші розділи

в суспільстві.

- Стрес та соціальна напруга: Війна та економічні виклики спричиняють стрес та соціальну напругу, що визначають соціальні відносини.

2. Зміна соціальної мобільності:

- Обмеження можливостей: Війна обмежує можливості соціальної мобільності, що стає результатом економічних труднощів та ускладнень у сфері освіти та праці.

3. Гендерний аспект:

- Зміна ролей: Війна може призвести до переосмислення гендерних ролей, викликаючи зміни в економічній сфері та конкуренції за ресурси.

4. Масове переселення та гуманітарні виклики:

- Соціальна нестабільність: Масове переселення населення під час війни створює нові соціальні нестабільності та виклики для соціологічного аналізу.

8. Економічна вартість втрат:

- Втрати в економіці: Війна призводить до значних економічних втрат, що можуть мати далекосяжний вплив на розвиток суспільства. Соціологічний аналіз дозволяє оцінити реальні економічні втрати та їх вплив на певні групи населення.

9. Роль громадянського суспільства:

- Мобілізація ресурсів: Соціологічне дослідження визначає роль громадянського суспільства у зборі ресурсів для підтримки тих, хто постраждав від війни, а також у вирішенні соціальних проблем.

10. Інноваційність та відновлення:

- Стимулювання інновацій: Військові конфлікти можуть стимулювати інноваційні підходи в економіці, зокрема шляхом реформ та впровадження нових технологій. Соціологічний аналіз дозволяє визначити фактори, які сприяють чи гальмують інновації в умовах війни.

11. Виклики для соціальних інститутів:

- Трансформація соціальних інститутів: Військовий конфлікт викликає потребу в адаптації та трансформації соціальних інститутів, що потребує аналізу з соціологічної перспективи.

12. Прогнозування соціального відновлення:

- Стратегії відновлення: Соціологічний підхід дозволяє розробляти стратегії соціального відновлення після військових подій, визначаючи ключові напрямки та ресурси.

Висновок:

Соціологічний аналіз впливу війни на соціальну економіку поглиблює наше розуміння динаміки суспільства в умовах конфлікту. Продовження досліджень у цьому напрямі сприятиме розробці більш ефективних стратегій відновлення та забезпеченню сталого розвитку.

Тема 8. Глобалізація економіки й соціальна мобільність населення.

1. Соціологічні аспекти глобалізації економіки.

2. **Сучасні глобальні проблеми.**
3. **Нестабільність у суспільному житті.**
4. **Проблема екологічного ризику.**
5. **Концепція «мережного суспільства».**
6. **Інформаційно-технологічна революція.**

1 Соціологічні аспекти глобалізації економіки.

Становлення глобальної господарської системи, що руйнує кордони національних господарств, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними, соціальними і культурними відносинами, - найбільш значущий процес, який визначив обличчя світу на межі ХХ-ХХІ століть. Механізм глобалізації є об'єктом ґрунтовних досліджень, дискусій та суперечок серед економістів і політиків.

Термін "глобалізація". Вперше цей термін був введений американським економістом Т. Левіттом у статті, яку він опублікував у 1983 р., для означення феномену злиття ринків окремої продукції. Свій подальший розвиток поняття глобалізації дістало завдяки книзі консультанта Гарвардської школи бізнесу японця К. Оме "Мир без границ" (1990 р.). У ній автор стверджував, що тенденції розвитку світової економіки неминуче ведуть до того, що транснаціональні фінансово-промислові групи все більш рішуче витісняють зі світового ринку національні корпорації. Цей процес неминуче призведе до інтернаціоналізації і глобалізації всієї системи світової економіки та її ринків. Інакше кажучи, світ опиниться на порозі нового етапу свого цивілізаційного розвитку

Серед наукових категорій, якими оперують сучасні дослідники в галузі соціально-економічних і політичних процесів, на перше місце стрімко виходить поняття "глобалізація".

Термін "глобалізація" епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 80-х рр. він став фігурувати як базовий елемент різних концептуальних побудов. Серед багатьох визначень дефініцій цього явища найбільш вдалим, на нашу думку, є злиття трьох в одне: глобалізація - це "вища на даний момент фаза інтернаціоналізації (інтеграції) економіки і політики, а в зародковому стані - і культури" (В. Пефтєв, В. Черновська) яка першочергово проявляється в процесах гомогенізації і суверенізації (К. Ейк) а також "у зростаючій взаємозалежності різних суспільств" (Г. Ділігенський).

Висування глобалістики на передній план було пов'язане з необхідністю осмислення протиріч, що загострилися до цього часу, і інших проблем глобального масштабу. Сам термін "глобальні проблеми" уперше з'явився на Заході в 60-і роки ХХ століття, там же вперше була дана їхня сучасна інтерпретація. Західні вчені намагалися за допомогою природничо-наукових методів і комп'ютерної техніки відповісти на питання про шляхи вирішення глобальних проблем, що призвело до появи глобального моделювання. Його ініціатором став Римський клуб, до якого сходять перше, вузьке розуміння предметного поля глобалістики, що окреслює його межі вивченням глобальних проблем. Воно ґрунтувалося на застосуванні глобальних підходів до масштабних, комплексних світових проблем, що відбивають зростаючу взаємозалежність усіх країн світу, з акцентом на довгострокові наслідки цих проблем. Глобалістика представлялась в основному як актуальний напрямок наукових досліджень глобальних проблем сучасності.

Професор соціології Каліфорнійського університету (США) М. Кастельс визначив глобалізацію як «нову капіталістичну економіку», перерахувавши як основні такі її характеристики: інформація, знання і інформаційні технології є головними джерелами зростання продуктивності і конкурентоспроможності; ця нова економіка організується переважно через мережеву структуру менеджменту, виробництва і поділу, а не окремих фірм, як раніше; і вона є глобальною

Процес глобалізації охоплює різні сфери світової економіки, а саме:

– зовнішню, міжнародну, світову торгівлю товарами, послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності;

– міжнародний рух чинників виробництва (робочої сили, капіталу, інформації);

– міжнародні фінансово-кредитні і валютні операції (безвідплатне фінансування і допомога, кредити і позики суб'єктів міжнародних економічних відносин, операції з цінними паперами, спеціальні фінансові механізми і інструменти, операції з валютою);

– виробничу, науково-технічну, технологічну, інжинірингову і інформаційну співпрацю.

Базуючись на дослідженнях відомих вчених в галузі глобалізації, можна констатувати, що сучасна глобалізація світової економіки виявляється в таких процесах:

– поглиблення, перш за все, інтернаціоналізації виробництва, а не обміну, як це мало місце раніше;

– поглиблення інтернаціоналізації капіталу, що полягає у зростанні міжнародного руху капіталу між країнами, перш за все, у вигляді прямих інвестицій;

– глобалізація продуктивних сил через обмін засобами виробництва і науково-технічними, технологічними знаннями;

– формування глобальної матеріальної, інформаційної, організаційно-економічної інфраструктури, що забезпечує здійснення міжнародної співпраці;

– посилення інтернаціоналізації обміну на основі поглиблення міжнародного поділу праці, зростання масштабів і якісної зміни характеру традиційної міжнародної торгівлі;

– збільшення масштабів міжнародної міграції робочої сили. Вихідці з бідних країн знаходять застосування як некваліфікована або малокваліфікована робоча сила в розвинених країнах;

– інтернаціоналізація тиску виробництва і споживання на навколишнє середовище, що викликає зростання потреби в міжнародній співпраці, спрямованій на розв'язання глобальних проблем сучасності.

При цьому і світова економічна практика, і дослідження вчених-економістів об'єктивно доводять наявність головної системоутворюючої характеристики економічної глобалізації, що полягає у її прискоренні з розвитком людства.

Переважаюча більшість науковців пов'язують процеси глобалізації з тенденціями інтернаціоналізації процесів використання людського капіталу.

2 Сучасні глобальні проблеми.

Глобальні проблеми сучасності — це проблеми, які є загальносвітовими, такими, що зачіпають інтереси усіх держав і націй, класів, соціальних груп, політичних партій, кожної людини зокрема. Фактично, це сукупність суперечливих процесів, які становлять зміст сучасної кризи світової цивілізації. Ці проблеми створюють загрозу розвитку і навіть існуванню всіх країн світу і потребують для відвернення цих катастрофічних наслідків спільних зусиль.

Вчені виділяють два основні джерела виникнення глобальних проблем сучасності:

- 1) поглиблення суперечностей між людиною та природою, які ведуть до виникнення екологічних, продовольчих, енергетичних, природно-сировинних проблем;
- 2) розширення зони суперечностей між народами, людьми взагалі, що має наслідком виникнення проблем війни та миру, захисту і розвитку духовного середовища, демографічного розвитку, боротьби із злочинністю, міжнародним тероризмом, поширення небезпечних хвороб тощо.

Одним із перших, ще у 20-і роки ХХ століття, вказав на загрозу глобальних проблем сучасності український вчений Володимир Вернадський.

Існує дуже багато класифікацій глобальних проблем сучасності. Однією з найбільш популярних є запропонована норвезьким соціологом Й. Галтунго Му котрий визначив чотири критичні ситуації, з якими зіткнулося людство у другій половині ХХ століття:

- 1) криза насильства і загроза насильства, що тепер проявляється у загрозі міжнародного тероризму;
- 2) криза зубожіння і загроза бідності;
- 3) криза відторгнення окремих осіб та соціальних груп і загроза загального придушення прав людини;
- 4) криза навколишнього середовища і загроза локального порушення екологічного балансу.

Більш традиційною є класифікація, запропонована польським політологом Артуром Воднаром, який виділяє:

- 1) ядерну загрозу знищення цивілізації;
- 2) проблему вичерпання природних ресурсів, зокрема енергетичних;
- 3) екологічні проблеми;
- 4) продовольчу проблему, тобто проблему забезпечення продовольством населення Землі, яке постійно зростає;
- 5) демографічну проблему, тобто проблему відтворення та міграції населення, формування його освітнього потенціалу, працевлаштування;
- 6) проблему охорони здоров'я;
- 7) проблему використання космосу в мирних цілях.

Також доцільно буде навести класифікацію глобальних проблем людства за їх характером:

- 1) проблеми переважно соціально-політичного характеру (відвернення ядерної війни, припинення гонки озброєнь, мирне розв'язання конфліктів, формування ненасильницького миру);
- 2) проблеми переважно соціально-економічного характеру (подолання економічної та культурної відсталості, вирішення проблеми зубожіння, забезпечення ефективного виробництва, розв'язання світової енергетичної, сировинної і продовольчої криз, оптимізація демографічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях космосу і Світового океану);
- 3) соціально-екологічні проблеми (забруднення навколишнього середовища, необхідність раціонального використання природних ресурсів Землі);
- 4) проблеми людини (забезпечення її основних прав та свобод, подолання відчуженості від природи та політики, держави).

Цілком очевидним є факт, що вирішення глобальних проблем сучасності полягає у міждисциплінарному підході до цієї проблеми. Першим таким шлях запропонував Володимир Вернадський, котрий створив вчення про ноосферу — середовище, в якому живе людина. Суть цього підходу полягає у поєднанні філософських, політичних, природничих та техніко-економічних знань до відповідних сфер людської діяльності. Вчений вважав, що людина у сучасному світі повинна мислити планетарно; в основі цього нового мислення є теза щодо рівності людей.

Однак для досягнення такого стану необхідно, щоб всі країни змінили підхід до ведення зовнішньої політики, тобто відмовилися від політики конфліктності та конфронтації і перейшли до глобального співробітництва на засадах визнання пріоритетності загально цивілізаційних цінностей.

3 Нестабільність у суспільному житті.

Згідно сучасним уявленням, які отримують все більше поширення серед вчених різних наукових профілів, нестабільність в сенсі нестійкості є фундаментальною характеристикою всього всесвіту. Такі уявлення можна віднести і до суспільства. При цьому під нестійкістю слід розуміти не соціальний хаос, а незакінченість, незавершеність в кожен даний момент соціальної еволюції, можливість і необхідність соціальних змін в тій чи іншій точці соціального буття, навіть непередбачуваність цих змін, їх конкретної спрямованості, часу і місця виникнення.

У реальному соціальному житті нестабільність, як правило, є ознакою якихось невирішених проблем, дисфункцій і деформацій. Чинники нестабільності, як і фактори стабільності, можуть бути зовнішніми по відношенню до соціальної системи і внутрішніми. Зовнішні фактори, у свою чергу, можуть бути поділені на соціальні (антропогенні) та природні. Вплив зовнішніх соціальних факторів може істотно деформувати і навіть зруйнувати соціальну систему. Так, в період загарбницьких колонізаторських воєн було зруйновано багато суспільства в Африці, Азії, Америці, Австралії, знищені цілі народи, нерідко з високою і унікальною культурою. Істотно порушити стабільність соціальних (соціетальних) систем можуть і природні катаклізми. Під їх впливом нерідко деформуються або зовсім руйнуються деякі соціальні інститути, наприклад, економіка, система охорони здоров'я. Величезний збиток народному господарству, різним системам життєзабезпечення людей, їхнім життям наносять землетруси, повені, тайфуни, цунамі і т. д.

Внутрішні соціальні чинники нестабільності соціальних систем також вельми різноманітні. В цілому можна сказати, що нестабільність системи - це руйнування або принаймні порушення її цілісності, деформація структури і функцій. Це положення докладніше можна проілюструвати на прикладі соціальних інститутів. Нестабільність діяльності соціальних інститутів проявляється насамперед у істотному порушенні рівноваги між структурними компонентами (наприклад, дисбаланс галузей народного господарства в економіці), у функціональній расстроєності аж до невиконання необхідних суспільних функцій, деформації у взаємовідносинах між різними соціальними інститутами.

З соціологічної точки зору соціальна стабільність - не синонім незмінності, непорушності соціальних систем і відносин. У суспільстві така нерухомість є, як правило, не ознакою стабільності, а ознакою застою, рано чи пізно веде до нестійкості, соціальної напруженості, у результаті до нестабільності. У колишньому СРСР, наприклад, протягом тривалого часу, особливо в 1960-1970-і рр.. Уряд намагався тримати стабільними, т. е. нерухомими роздрібні ціни на багато товарів і послуги. Проте у результаті це призвело до того, що ціни стали абсолютно відповідати витратам праці і сирих матеріалів на виробництво цих товарів, затратам праці на надання послуг. У свою чергу така ситуація призвела до того, що виготовляти товари і надавати послуги стало економічно не вигідно. У результаті почало падати виробництво, загальмувався науково-технічний прогрес, стали розширюватися області застою. Так що незмінюваність якихось систем зовсім не означає їх стабільності.

У соціологічному сенсі соціальна стабільність - це така стійкість соціальних структур, процесів і відносин, яка при всіх їхніх змінах зберігає їх якісну визначеність і цілісність як таких.

Вона складається з трьох рівнів:

- внутрішньої стабільності соціальних систем (інститутів, організацій, спільнот і т. д.);
- стабільності їх взаємозв'язків і їх взаємодій між собою;
- стабільності всього суспільства, яку можна позначити як соціетальну стабільність.

Ця остання вже буде включати в себе стабільність політичну, економічну, ідеологічну, культурну і т. д. на рівні всього суспільства. Стабільне суспільство - це суспільство, яке розвивається і в той же час зберігає свою стійкість, суспільство, в якому налагоджений механізм змін, що зберігає його стійкість, що виключає таку боротьбу соціальних сил, яка веде до розхитування самих засад суспільства. Відповідно, нестабільність також викликана суспільством і має здатність устоювати протягом тривалого періоду, а також мати згубні наслідки для всіх верств і ладів соціуму. Щоб уникнути ситуацій різної нестабільності я введу термін «соціальна безпека», і розповім трохи більш докладно про цю тему.

4 Проблема екологічного ризику.

Ризик-поняття, що має означувати подію або якусь зміну у стані об'єкта у майбутньому, причому емоційне ставлення до цього є негативним.

Крім того, ризик ще несе інформацію про саму подію, тобто його слід класифікувати відповідно до певної класифікації події.

Таким чином, оцінка будь-якого ризику базується на вивченні досить різноманітної інформації щодо нього, потрібна відповідна процедура визначення цієї оцінки, яка не є простою на практиці.

Методологічні питання щодо поняття екологічних ризиків визначають екологічний ризик як ймовірність виникнення якоїсь події, що спричинена впливом зовнішніх чинників та діяльністю людини і призводить до негативних наслідків.

Сьогодні до екологічних ризиків можна віднести ризики підтоплення, економічний ризик регіону, ризики небезпеки, які включають три компоненти: ймовірність реалізації, величину збитків, невизначеність збитків і ймовірність випадкового процесу, ризики екологічного страхування, ризики

невизначених забруднювачів в атмосфері, ризики екологічних ситуацій як вірогідність настання екологічної небезпеки і як найбільший збиток, спричинений нею, інженерні ризики території як імовірність прояву та катастрофічної активізації природних, природно-техногенних та техногенних рельєфоутворюючих процесів, які ускладнюють, роблять неможливим проживання або спричиняють негативні наслідки для здоров'я та безпеки людей, екологічні ризики підприємницької діяльності і менеджменту першого та другого рівня як вірогідність здійснення події й масштабу наслідків цієї події-екологічних збитків, ризики надзвичайних ситуацій через забруднення довкілля, ризики як вірогідність негативної події (аварії, стихійні лиха, різка зміна соціальної чи економічної ситуації), що оцінюється як вид екологічних витрат за фінансовими обов'язками, ризики техногенного впливу двох типів: ризики від джерела небезпеки за короткий термін та від джерела постійної небезпеки.

Підсумки розглянутих означень екологічного ризику свідчать про те, що поняття екологічного ризику повинно містити такі ключові слова і словосполучення, як ймовірність, екологічна ситуація, екологічні збитки, екологічна проблема у майбутньому, наслідки сучасних екологічних проблем, рівень стану екологічної безпеки (людини, суспільства, довкілля).

Екологічні ситуації, є виразником екологічних проблем, тобто екологічна проблема-таке саме поширене поняття, як і екологічна ситуація. Немає чіткого поділу понять екологічної ситуації та екологічної проблеми, але відомості про них дають можливість дати означення.

Введемо основні типи екологічних проблем:

екологічна проблема як сукупність природних явищ та їхніх наслідків, що погіршують якість стану біосфери (довкілля);

екологічна проблема як сукупність видів екологічного тиску на довкілля техногенного та антропогенного походження;

екологічна проблема як сукупність екологічних та економічних питань щодо якості довкілля, які мають бути розглянуті у першу чергу;

екологічна проблема як сукупність заходів для ліквідації (або зниження) негативних наслідків від екологічного тиску або запобігання їм.

Усі типи екологічних проблем перебувають у взаємозв'язку, тобто зазнають взаємовпливу.

Екологічний тиск являє собою сукупність негативних впливів людини на стан довкілля, що знижує рівень життєдіяльності людини та стійкість екосистем.

Якість довкілля-це сукупність показників стану довкілля, що відповідають головним потребам людини згідно з рівнем її життєдіяльності.

5 Концепція «мережного суспільства».

Глобально стратегічний характер розуміння мережі запропонував теоретик концепції мережевого суспільства М. Кастельс, на думку якого „мережа – це колективна взаємодія, котра через волокно та ефір пов’язує в єдине ціле об’єкти живої і неживої природи, кількість яких швидко зростає. Вузлом мережі може стати все, що здатне вдаватись до обміну даними. Причому вузлу зовсім не обов’язково володіти розвинутим інтелектом, оскільки розумний результат можна отримати, правильно поєднавши не надто складні речі. Таке поєднання зовсім не змінює принцип здійснення дії і саме завдяки цьому задає нові правила поведінки”

Характерною властивістю мережі, на відміну від усіх інших форм організаційної структури, є те, що в ній не існує чітко виражених центрів і меж. Відтак саме мережа як основна форма організації сучасного світоустрою є гнучкою системою ситуаційних зв’язків, які формуються між суб’єктами глобального простору, що дозволяє зафіксувати нову соціальну структуру, котра характеризує варіативність і мобільність розвитку сучасного світу. Тобто йдеться про рівень соціальної самоорганізації, який забезпечує внутрішню цілісність і несуперечливість мережі, кожен з елементів якої є складовою мережевої системи більш загального характеру і перебуває у ній на умовах рівноправного зв’язку. З уваги на це необхідно вказати на основні критерії об’єднання в мережі. На нашу думку, ними можуть бути: 1) мотив, 2) форми взаємодії, 3) способи функціонування в мережі, 4) засоби співіснування в мережі, 5) правила. Проте, незважаючи на це, мережа як організаційна структура не має певних закономірностей свого функціонування: вона носить епізодичний та випадковий характер, а тому визначити конкретні стандарти, яких доцільно дотримуватися в межах певної мережі, принципово неможливо. Все це свідчить, що мережа як форма соціальної організації має суттєві переваги над традиційними ієрархічними зв’язками, оскільки вони найбільш рухливі та найбільш адаптивні.

О. Бузгалін, спираючись на дослідження М. Кастельса, охарактеризував мережеві структури такими ознаками, як: неієрархічність,

децентралізація, переважно горизонтальна або функціональна кооперація учасників; гнучкість, рухливість, мінливість форм і конфігурацій, легкість і швидкість створення та розпаду структур; відкритість мереж для „входу” і „виходу”, загальнодоступність ресурсів (передусім, інформаційних); рівноправність учасників мережі незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсів; вторинність форм і структур стосовно змісту діяльності; унікальність мереж.

Саме такі ознаки, що характеризують мережу як нову форму соціальної організації, цілком відповідають змісту розгортання сучасних глобалізаційних процесів. Інституціоналізацією функціонування мереж є їх поєднання у глобальну матрицю, яка і виступає у ролі мережевого суспільства. Поняття мережевого суспільства увів у науковий обіг М. Кастельс у праці „Зародження мережевого суспільства”. На його думку, „мережеве суспільство – це специфічна форма соціальної структури, яка характеризується настанням інформаційної доби”, адже тут „влада інформаційних потоків переважає над потоками влади”

Мережеве суспільство в умовах глобалізації становить принципово нову форму світоцілісності, здатну до самоорганізації, реструктурування та самовпорядкування. Як певна система, воно перебуває у стані постійного розширення, оскільки різною мірою та різними шляхами проникає у всі суспільства. Виходячи з цього, під мережевим суспільством слід розуміти структуровану об’єктивну реальність, яка може бути класифікована за двома рівнями — горизонтальним і вертикальним.

До горизонтального рівня мережі належать зв’язки між людьми та окремими організаційними структурами, які формуються в межах національної держави. Фактично йдеться про так звані медіа-структури як певні колективні об’єднання, під якими розуміємо окремо взяті особистість з її смаками, переконаннями, ідеями, поглядами, котра для реалізації своїх інтересів налагоджує індивідуальні форми зв’язку.

До вертикальних належать зв’язки, що формуються на основі взаємодії держав задля реалізації їх спільних інтересів, і можуть класифікуватися як глобальні соціальні зв’язки. Йдеться про міждержавні (транснаціональні) мережі (спільноти), які шляхом використання механізмів мережевої організації створюють умови інкорпорування різних організаційних структур у нову глобальну систему. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації забезпечує реалізацію оптимальних форм поєднання індивідуального і колективного, державного і загальнонаціонального, професійного і самобутнього шляхом побудови нової інституціональної взаємодії суб’єктів глобального простору. Отже мережеве суспільство за

свою організаційною структурою спрямовується на майбутнє, ніби зобов'язується здійснити прорив у нього.

6 Інформаційно-технологічна революція.

Втілення нових інформаційних технологій у повсякденне життя значної кількості мешканців нашої планети в усіх її регіонах відбулося, за масштабами історичного часу, миттєво – впродовж менш ніж двох десятиліть, із середини 70-х до середини 90-х рр. ХХ століття. Це привело до глобальних зрушень, які цілком виправдано порівнюють зі світовими наслідками індустріальної революції, що розпочалася в Англії в останній чверті ХVІІІ століття. Обидві ці технологічні революції здійснили всеохоплюючий вплив на життя планети. Спричинені ними зміни увійшли в життя людства не як зовнішні чинники, що на нього впливають, а стали самою тканиною, в яку вплетена життєдіяльність людей. Основою індустріальної революції було масштабне опанування нових видів енергії: спочатку парової, а потім – електричної.

Промислова революція створила не лише нові технології і нові форми організації виробництва, а й нові економічні відносини.

Для інформаційно-технологічної революції електронні інформаційні технології відіграють роль, подібну до тієї, яку в перебігу індустріальної революції відігравали нові джерела енергії. Як виробництво і розподіл енергії були провідними факторами індустріального суспільства, так виробництво, трансляція і трансформація інформації стали ядром сучасної технологічної революції, яка визначається перш за все як інформаційна, але також і як мікропроцесорна.

У 80-х рр. минулого століття північноамериканські та британські дослідники дійшли висновку, що ознакою сучасної (інформаційної) технологічної революції є не власне центральна роль знань та інформації в житті людства (перш за все, в його економічному поступі), а саме використання таких знань (інформації) для генерування нових знань та технологій. У першу чергу це стосується створення і безперервного удосконалення засобів обробки і трансляції інформації, спрямованих на дедалі більш ефективно та продуктивно використання інновацій.

В останні десятиліття ХХ ст. завдяки бурхливому розвитку інформаційних технологій як стрижня новітньої технологічної революції

інформація та знання перетворилися у безпосередню продуктивну силу, яка стала визначальною у глобальному економічному поступі.

Сьогодні інформатизація фактично пронизує всі сторони економічного та соціального розвитку і стає стратегічним ресурсом, що забезпечує конкурентні переваги. Інформатизація справляє також значний вплив на розвиток людини, розширюючи можливості її комунікації, освіти, вибору сфер діяльності.

Світовий досвід переконує, що в усіх країнах, де відбулася чи зараз здійснюється інформаційно-технологічна революція, на початковому її етапі вирішальну роль відігравали (і відіграють) державні структури.

Це спостерігаємо повсюди, де помітні успіхи в розвитку інформаційних технологій, від США і Японії до Південної Кореї і Тайваню, а останніми роками – Китаю та Індії. Вони створюють сприятливий для розвитку інформаційних технологій інвестиційний клімат і забезпечують відповідні фірми державними замовленнями, що добре відомо зі становлення інформаційного суспільства в Японії.

Інформаційно-технологічна революція визначає формування сітьової структури всіх сфер життєдіяльності, перш за все – економічного життя.

Відомий соціолог, професор Каліфорнійського університету (США) **Мануель Кастельс** говорить про зміну індустріального способу розвитку, головний двигун продуктивності якого – нові джерела енергії і здатність децентралізувати використання енергії в ході виробництва і розподілу, *інформаційним* способом розвитку, а головним джерелом продуктивності останнього він називає технологію генерування знань, обробки інформації і символічної комунікації. При цьому М. Кастельс розрізняє поняття „*інформаційне суспільство*” (*informationsociety*) та „*інформаційне суспільство*” (*informational society*), „*інформаційна економіка*” і „*інформаційна економіка*” відповідно.

Теорія інформаційного суспільства виникла і формується майже одночасно з теорією постіндустріального суспільства. Але в межах теорії інформаційного суспільства наукове знання і технологічний прогрес підкреслюються ще виразніше. Основи теорії інформаційного суспільства закладені в роботах З. Бжезинського, Д. Белла, Е. Тоффлера, Ф. Махлупа, Т. Умесао, автори, що стали широко відомі завдяки своїм дослідженням динаміки розвитку наукоємних виробництв.

В 70-і – 80-і роки ХХ ст.. найбільший внесок у розвиток цієї теорії здійснили американський економіст М. Порат, праця якого про інформаційну економіку з'явилася у 1978 р., Й. Масуда, британський економіст Т. Стоуньєр, Р. Катц і ряд інших, праці яких вийшли друком пізніше. Російський економіст В. Іноземцев відзначає особливий вплив японських вчених у дослідженні інформаційного суспільства: це згадувані вже Т. Умесао, Й. Масуда, а також пізні роботи Т. Сакаїї; при цьому теорія інформаційного суспільства розглядається ним як складова частина постіндустріальної концепції. Деякі автори безпосередньо використовують терміни „постіндустріальне суспільство” та „інформаційне суспільство” як синоніми.

Згідно теорії, інформаційне суспільство принципово відрізняється від індустріального, а саме: міняється форма організації виробництва і немає більше необхідності в настільки сильній концентрації виробництва, як це було в індустріальному суспільстві; людина може тепер повноправно брати участь у виробничих процесах, знаходячись на відстані від великих економічних центрів (ідея “високотехнологічного натурального господарства” як виробництва для власного споживання – проз’юмеризму, заснованого на суперсучасній технології, коли виробник зливається зі споживачем).

Теорію інформаційного суспільства необхідно розглядати як складову частину теорії постіндустріального суспільства. В контексті постіндустріальної методології багато конкретних положень, запропонованих в ході дослідження інформаційного суспільства, значно поглиблюють наші уявлення про сучасний світ.

Тема 9. Трансформація економічної свідомості в перехідній економіці та проблеми всебічного розвитку людини.

- 1. Економічна людина (*Homo Economicus*)**
- 2. Економічна свідомість у перехідній економіці**
- 3. Всебічний розвиток людини**
- 4. Економічна свідомість у перехідній економіці**

1. Економічна людина (*Homo Economicus*).

Проблеми економічного розвитку України сьогодні визначаються поведінкою та мотивацією її конкретних представників та економічних агентів.

Модель „людини економічної” була створена А. Смітом на підставі філософських поглядів Т. Гоббса та К. Гельвеція. Доповнення характеристик такою моделі були здійснені Дж.С. Міллем, А. Маршаллом та К. Марксом.

Людина економічна (Homo Economicus) або економічна людина – концепція людей в економічній теорії як повністю раціональних і вузько корисливих діячів, які мають здатність виносити судження стосовно своїх суб’єктивно визначених цілей.

Цей, як і багато інших варіантів визначення, відображає усереднене розуміння економічної людини, що, на думку В. В. Радаєва, може бути представлено у сукупності таких передумов:

людина незалежна. Це атомізований індивід, що приймає незалежні рішення, виходячи з власних особистісних смаків;

людина егоїстична. Вона передусім турбується про власний інтерес і прагне максимізувати власну користь;

людина раціональна. Вона послідовно прагне до поставленої мети і розраховує можливі втрати того чи іншого вибору засобів її досягнення;

людина інформована. Вона не тільки добре знає власні потреби, але й має достатню інформацію про засоби їх задоволення.

Перед нами виникає образ "компетентного егоїста", який раціонально і незалежно від інших переслідує власну користь і служить прикладом "нормальної середньої" людини. Для подібних суб'єктів будь-які політичні, соціальні і культурні фактори є не більше ніж зовнішніми рамками чи фіксованими кордонами, які тримають їх у певних шорах, не дозволяючи одним егоїстам реалізовувати свою користь за рахунок інших надто відкритими і грубими засобами. Описана "нормальна середня" людина і покладена в основу загальної моделі, що називається homo economicus ("економічна людина"). На ній, з певними відхиленнями, побудовано майже всі основні економічні теорії.

Зрозуміло, що ця модель дещо уточнювалась, змінювалась і навіть критикувалась самими економістами, в тому числі щодо необхідності визнання впливу на дії економічної людини соціальних, політичних і психологічних факторів.

У той же час домінує усереднений підхід до людини, дії якої зумовлені сіткою безособистісних відносин обміну чи контрактних. Врахуванням впливу соціальних інститутів, залежності дії економічної людини від конкретного типу суспільства належної уваги не приділяється.

Першим, хто дав визначення цьому поняттю і застосував його у своїх творах був Адам Сміт („Багатство народів”). Рушійними силами економічного розвитку вчений вважав економічну свободу та конкуренцію господарюючих суб’єктів, гармонізацію їх інтересів на основі пріоритетного розвитку особистого інтересу, механізму ринкової саморегуляції та невтручання держави в економічне життя. Цікавим є те, що зараз представники державної влади країн колишнього СРСР сприймають саме необхідність втручання держави в економічні процеси, як джерело особистих егоїстичних інтересів, тобто визначальний прояв Homo Economicus.

Концепція „економічної людини” – це пояснення поведінки особи, яка керується у своїй діяльності особистими економічними інтересами і потребами. Намагаючись з’ясувати спонукальні мотиви економічної діяльності господарюючих суб’єктів, А. Сміт виходив із того, що поведінкою людей керує егоїзм та турбота про власну вигоду, „природне прагнення” до поліпшення свого становища. Абстрагуючись від усіх інших мотивів поведінки економічних суб’єктів, він писав про те, що особистий інтерес є головним мотивом, який спонукає людей до співробітництва, оскільки не через доброзичливість м’ясника, пивовара чи булочника очікуємо ми одержати свій обід, а через дотримання ними їхніх власних інтересів. Ми звертаємося не до їхньої гуманності, а до їхнього егоїзму, і ніколи не говоримо їм про наші потреби, а лише про їхні вигоди.

Відтак учений аналізував суспільство як сукупність егоїстів, зосереджених на нагромадженні багатства. Варто зазначити, що існування егоїстичних інтересів визнавали ще англійські філософи XVII ст. (Т. Гоббс та ін.), які трактували їх як руйнівну силу, закликаючи до державного авторитаризму. А. Сміт не сприйняв ці ідеї і був солідарним з французькими раціоналістами (К. Гельвецієм та ін.), які проголосили людський егоїзм природним фактором суспільного поступу. У зв’язку з цим вчений робив особливий наголос на значенні особистого інтересу, як могутнього стимулу прогресивного розвитку людського суспільства.

Таким чином, в основі аналітичної моделі „економічної людини”, запровадженої А. Смітом, лежать припущення, що індивід як суб’єкт економічних відносин є: незалежним, здатним приймати самостійні рішення; егоїстичним, таким, що прагне максимізувати власну вигоду; раціональним,

здатним порівнювати вигоди і витрати та оцінювати наслідки своїх дій; поінформованим про свої потреби і можливості їх задоволення. Отже, вже на цій стадії, ми бачимо, що реалізація раціональної економічної поведінки безпосередньо пов'язана з певним рівнем поінформованості, в тому числі й за рахунок освіти.

Класична політична економія розглядала економічну людину як істоту раціональну і егоїстичну, господаря своїх дій. Але деякі вчені трактували це поняття на свій розсуд або взагалі відкидали. Зокрема відомий вчений Карл Маркс, який вважав, що „економічна людина” – це насамперед втілення певної соціальної або класової функції; моральна поведінка такого суб'єкта в переважній більшості випадків не має серйозного значення. В одному з висловів К. Маркс характеризує „економічну людину” як власника робочої сили, людину, яка продала свою власну шкіру і тому не бачить у майбутньому ніякої перспективи, крім однієї: що цю шкіру будуть вичиняти. К. Маркс виділив у своїй рецензії антропоцентричний підхід Вагнера. Він підкреслив, що людина в теорії Вагнера абстрактна, вона є не більш, як професорська людина, що відноситься до природи не тільки практично, а й теоретично. Ця „людина взагалі” не може мати конкретних потреб, оскільки потреби виникають тільки в суспільстві. У діалектичній взаємодії природної та соціальної сторін людини полягає її глибинна суть як соціобіологічної істоти.

Навіть теорія доданої вартості К. Маркса, яка найбільше піддається критиці або замовчуванню, має сучасний потенціал. Адже її загальноекономічна суть полягає в тому, що з розвитком продуктивних сил суспільства скорочується час, необхідний для відтворення робочої сили людини, тобто необхідний робочий час, і збільшується час, який вивільнюється для потреб подальшого прогресу суспільства (це додатковий час, як перетворена форма вільного часу суспільства). Таким чином людина збільшує обсяг часу, вільного від економічної діяльності – і отримує можливість розвивати свої психологічні, моральні, громадянські якості. Саме це є вихідним положенням концепції людського потенціалу – поняття, яке поєднує в собі риси „людини економічної” та „людини творчої”.

К. Маркс обґрунтував закономірність у розвитку людини, яка полягає у переході від людини економічної (*HomoEconomicus*) до людини творчої (*HomoCreativus*). Це формулювання має світоглядне значення і одночасно воно є методологічною основою дослідження розвитку людини. Завдання економічної теорії полягає в тому, щоб на кожному історичному етапі розкривати те нове, що з'являється у праці людини, у її виробничому і соціальному становищі. Це має велике теоретичне і практичне значення,

дозволяє враховувати і реалізовувати нові процеси в організації та управлінні виробництвом, у системі стимулювання праці, в удосконаленні соціальної політики.

Сутність людини економічної також передбачає з'ясування її основних суперечливих економічних сторін, органічно пов'язаних з відносинами власності, що відображають природний (біологічний) та соціально-економічний аспекти розвитку людини в різних суспільно-економічних формаціях. Кожна зі сторін соціобіологічної та економічної сутності людини має конкретні форми вияву. Найглибшою сутністю людини економічної є діалектично суперечливе поєднання колективної та індивідуальної власності, в якому індивідуальна (приватна трудова) власність відповідає її природним властивостям, відображає людську природу взагалі, розкриває належність людини до продуктивних сил і є основою економічної незалежності, свободи індивіда. Колективна власність у такій суперечності відображає соціальну форму економічної сутності людини, розкриває її належність до трудового колективу, суспільства загалом, до відносин економічної власності, її особистість з точки зору базисних відносин суспільства.

2. Економічна свідомість у перехідній економіці

Економічна свідомість – це особливий стан, властивий тільки людині, в якому їй одночасно доступний і світ, і вона сама. Економічна свідомість миттєво пов'язує, співвідносить те, що людина бачила, почула, і те, що вона відчула, подумала, пережила.

Економічна свідомість піддає дійсність емоційній оцінці, забезпечує економічну діяльність – у попередньому проектуванні дій і передбаченні їх наслідків, контролюванні економічної поведінки і керуванні нею, у здатності людини справлятися в навколишньому матеріальному світі, у власному економічному житті. Отже, економічна свідомість - не просто образ економічної дійсності, а особлива форма психічної діяльності, орієнтована на відображення і перетворення економічної дійсності.

Традиційно виділяють три форми економічної свідомості:

- масова,
- групова,
- індивідуальна.

Для кращого розуміння сутності економічної свідомості слід зупинитися на її структурних компонентах, серед яких виділяють:

– економічні емоції і відчуття, що забарвлюючи) процес придбання, колекціонування, заготівлі, які в свою чергу можна поділити на: практичні емоції (задоволення результатами і процесом праці); гностичні емоції (пов'язані з пізнанням); глоричні емоції (прагнення визнання і шани); пугнічні емоції (бажання подолати небезпеку, відчуті азарт, ризик); альтруїстичні або егоїстичні емоції при обміні і розподілі і т. д.;

– перцептивна сфера економічної поведінки (дослідження сприйняття грошей, ставлення до речей, товарів, послуг, неусвідомлювана перцепція в рамках маркетингової гілки економічної психології – психологія споживача, реклами, методів продажу товарів);

– економічні уявлення і економічне мислення;

– вольові компоненти економічної свідомості.

Основними функціональними формами актуалізованої економічної свідомості можна вважати знання, оцінки і переконання.

Економічне мислення, у свою чергу, є системою поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів і причини їх виникнення. Таке мислення є структурним елементом людського мислення в цілому. Визначальним фактором змісту економічного мислення є характер існуючих відносин власності, місце людини в суспільному розподілі праці, рівень її освіти.

Формування сучасного економічного мислення неминуче супроводжується подоланням сформованих стереотипів. У цьому процесі чимало перешкод, і головне серед них відстала сила інерції. Збереження старих, відживаючих поглядів і уявлень в змінених умовах економічного і соціального розвитку багато в чому спирається на досвід минулого. Проте значною мірою подібні стереотипи спираються на налагоджені структури управління та процедури прийняття рішень. Соціально-економічні труднощі і втрати, практично неминучі при вирішенні протиріч між вимогами зміненої економічної ситуації і старими поглядами, – ціна, яку платить суспільство за живучість стереотипів економічного мислення та поведінки.

Основними функціональними формами актуалізованої економічної свідомості можна вважати знання, оцінку й переконання.

Знання – це суто когнітивний продукт економічної свідомості, засвоєна суб'єктом отримана ззовні або самостійно вироблена їм економічна інформація. Економічні знання передбачають збереження в пам'яті засвоєного матеріалу для того, щоб застосовувати його на практиці в реальних економічних ситуаціях, а також для отримання нових економічних знань.

Економічні оцінки – це результат співвідношення поточної економічної інформації з попереднім економічним досвідом, збагачений емоційним ставленням згідно вагомості для суб'єкта інформації.

Економічні переконання – це стійка, упорядкована система поглядів, виступає в якості економічного світогляду суб'єкта. Формування таких переконань спирається на глибокі знання та оцінки економічних явищ, але вони не переходять у переконання автоматично, а виробляються на основі особистого економічного досвіду людини в результаті економічної діяльності. Економічні переконання, що стали мотивом поведінки людини, визначають її ставлення до економічної сфери діяльності.

Економічна свідомість – це внутрішньо суперечливе, багато-рівневе утворення, яке в узагальненому вигляді відображає ступінь знайомства суб'єкта з економікою і раціональне до неї ставлення.

Економічна свідомість це системна складова свідомості, вищий рівень психічного відображення людиною економічних феноменів.

3. Всебічний розвиток людини

Взаємодія суспільства та особистості як системи та її складової зумовлює нерозривний зв'язок, взаємозалежність між ними, оскільки соціальне середовище формує людину, а люди в сукупності формують середовище. При цьому, розвиваючись, соціалізуючись, людина отримує здатність впливати на суспільні процеси у різних сферах – економічній, культурній, духовній – та з різним масштабом цього впливу. У будь-якому разі особистість, перебуваючи в суспільстві, робить свій внесок у формування соціального середовища, і від ступеню її інтелектуального, фізичного та духовного розвитку, від особистісних якостей залежить, яким буде цей внесок, до яких змін в середовищі він призведе. Всебічно, гармонійно розвинена особистість як одиниця соціальної групи в ідеалі формує відповідно гармонійні відносини в цій групі, має можливість позитивно впливати на найближче оточення та суспільство в цілому. Виходячи з цього, всебічний розвиток особистості виглядає як одна з ключових засад позитивних змін, передумова сталого розвитку суспільства.

При зміні суспільно-економічної формації (як це відбувається в сучасній Україні) виникає конфлікт між людиною і суспільством; суспільство стає все більше неоднорідним, індивід спостерігає прояви різних

соціальних норм, цінностей, моделей поведінки. Їх протилежна спрямованість містить загрозу внутрішньоособового конфлікту для людини. Так, К. Хорні, Е. Фром вважають, що відносини конкуренції в ринковому суспільстві негативно впливають на психологічний стан та розвиток особистості. Конкуренція супроводжує людину з самого дитинства, і людина в таких умовах постає перед вибором: мати багато або «бути одним з багатьох». Нав'язливою стає орієнтація на успіх за будь яку ціну, перш за все іде боротьба за набуття успішного статусу, людина зневажає слабих и заздрить сильним.

Саме тому нагальною потребою сьогодення є формування в сучасній Україні повноцінної особистості, розвинутої фізично, інтелектуально та духовно, яка має стати необхідною рушійною силою змін в суспільстві, вищою потребою якої, за Маслоу, стане потреба в самореалізації – прагненні до максимальної реалізації своїх здібностей, а оскільки реалізація власних здібностей є одним з джерел гармонійного самовдосконалення особистості, дуже важливим для людини є така робота, де вона може досягти значних успіхів.

Е. Дюркгейм в роботі «Про розподіл суспільної праці» стверджує, що силою, яка створює суспільне ціле, є розподіл праці, або розподіл соціальних ролей. Люди, що об'єднані трудовими функціями в системі суспільних відносин, стають не тільки носіями професійних ролей, але й соціально зрілими особистостями.

На початку минулого сторіччя надзвичайно популярною була концепція «людських стосунків» в сфері праці та управління, якою передбачалося встановлення дружніх стосунків між адміністрацією і працівниками, виховання у робітників зацікавленості у справах виробництва та відчуття співучасті, належності до організації. Ця теорія була своєрідним засобом ліквідації соціальних проблем у виробництві, що сприяло досягненню єдності цілей особистості та суспільства, а це також впливає на процес формування високих духовних та моральних рис людини.

Проблема формування всебічно розвинутої особистості визначається К. Роджерсом через поняття «хороше життя», що в його розумінні означає процес розвитку шляхом, добровільно обраним людським організмом. Цей процес пов'язаний з прагненням людини повсякденно жити повноцінним життям. Крім того, К. Роджерс наголошує, що людина, яка живе таким «хорошим життям» - творча людина, у якої завдяки відкритості до світу та здатності формувати нові стосунки з оточуючими з'являються творчі здобутки.

Всебічний розвиток особистості передбачає єдність та взаємодію розумового, фізичного, трудового, морального й естетичного виховання. Розумове виховання, спрямоване на розвиток пізнавальних мотивів, культури мислення, раціональної організації навчальної праці, приводить до формування наукового світогляду – теоретичної засади, яка передбачає розуміння природних явищ, суспільного життя, пояснення їх, уміння свідомо підходити до побудови власного життя, працювати, поєднуючи ідеї з практичними справами. Фізичне виховання необхідне зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, виховання наполегливості, дисциплінованості, відповідальності, досягнення гармонії духовного та тілесного. Виховання трудове сприяє свідомому та творчому ставленню до праці як життєвої потреби та вищої цінності людини і суспільства. Продуктивна праця має особистісну і соціальну спрямованість, матеріальний результат, організацію, включення до системи трудових відносин у суспільстві, що сприяє подоланню однобічності особистісного розвитку. Моральне виховання формує у людини моральні поняття, судження, почуття і переконання, навички і звички, що відповідають суспільним нормам. В основі його лежать цінності, вироблені в процесі історичного розвитку суспільства – справедливість, чесність, порядність, гуманізм, толерантність, відповідальність. Естетичне виховання розвиває художньоестетичну освіченість і уміння творити прекрасне у повсякденному житті. Завдяки йому формуються естетичні знання, погляди, смаки, почуття, засновані на кращих надбаннях цивілізації, крім того, кожна людина може брати активну участь у творенні прекрасного своїми руками. Естетичне виховання є важливою умовою розвитку багатьох психічних якостей людини, і перш за все її емоційної сфери, фантазії, уяви, образного мислення, а також виступає як засіб пробудження в людині творчих сил та здібностей, розвитку творчого мислення, яке є важливим для будь-якої професійної діяльності. Всебічно розвинену особистість характеризує можливість її самовизначення. Це означає, що особистість проходить відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення цілі та сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, що висувають перед ним суспільство та оточуючі.

Основне протиріччя, яке містить питання про фактори розвитку особистості, пов'язане з ідеалістично-преформістським та науково-матеріалістичним підходами. Згідно з першим, джерела розвитку особистості знаходяться всередині особистості та закладені у певній «внутрішній програмі», тоді як виховання відіграє другорядну роль. Другий підхід стверджує, що тільки в суспільстві, засвоюючи його наукові та духовні

досягнення, людина стає соціальною істотою, особистістю, і тільки виховання зумовлює рівень та якість її розвитку. Звісно, абстрагуватися від біологічної природи людини неможливо, адже як природна істота людина наділена певними якостями, які не можуть не впливати на її формування – наприклад, фізіологічні особливості, тип нервової системи і т. ін. Але те, що соціальні властивості розвиваються виключно завдяки вихованню, було доведено зокрема у експерименті з виховання сліпоглухих дітей, описаного Е. Ільєнковим. Маючи дуже обмежені можливості для контакту із зовнішнім світом, завдяки зусиллям вихователів діти змогли соціалізуватися і стати повноцінними членами суспільства, і у ході експерименту було доведено, що жодні природні задатки не розвиваються самі по собі, і тільки залучення до специфічної, людської діяльності дозволяє людині стати особистістю.

Відповідно до вищесказаного, слід виділити такі основні фактори розвитку особистості як взаємодія з соціальним середовищем та початок самостійної діяльності у світі суспільної культури. Соціальне середовище складають такі соціальні інститути як держава, в якій народжується людина, зі своїми економічними, географічними, етнічними особливостями; сім'я, навчально-виховні та культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації. Соціальне середовище забезпечує виховання людини – як спрямовану діяльність батьків, педагогів, так і вільне засвоєння людиною інформації з різноманітних джерел. Сукупність усіх факторів охопити неможливо, як і простежити повністю їхній вплив на формування особистості. Але маємо звернути увагу на фактор, присутній певною мірою у кожній свідомій особистості – це фактор самовиховання, встановлення власних цілей і задач, прагнення досягати їх виконання, виробляти у себе якості, необхідні для їх досягнення. Найбільша активність особистості при цьому спостерігається, коли людина починає серйозно замислюватись над самовихованням, розробляючи програму свого самовдосконалення, мобілізує свою волю та витрачає спеціальні зусилля з виконання цієї програми, сама активно формує свою особистість. Саме цей фактор вважається нами вирішальним для всебічного розвитку особистості, і саме на нього в першу чергу звертаємо увагу, розглядаючи засоби соціальної роботи, ефективні для сприяння такому розвитку.

Тема 10. Мотивація конкурентоспроможної праці.

1. Конкурентоспроможність робочої сили.

- 2. Формування мотивації конкурентоспроможної праці.**
- 3. Ефективність роботи персоналу.**
- 4. Соціальні виклики в умовах війни та їх вплив на ефективність роботи працівників.**

1. Конкурентоспроможність робочої сили.

Постійно зростає потреба у висококваліфікованих працівниках, які мають високий загальноосвітній рівень, широкопрофільну професійну підготовку, спроможні швидко оволодіти новими технологіями, орієнтуватись у виробництві, що динамічно змінюється, готових до постійного вдосконалення, конкурентоспроможних на ринку праці.

Рівень конкурентоспроможності робочої сили визначається як ступінь можливостей працівника витримати конкуренцію з боку реальних або потенційних претендентів на його робоче місце або претендувати самому на інше, престижніше.

Виділяють три підходи до трактування конкурентоспроможності робочої сили:

- загальнотеоретичний підхід;
- ототожнення даної категорії з якістю робочої сили;
- кон'юнктурний підхід.

Щодо першого підходу, то конкурентоспроможність робочої сили визначають як обов'язковий атрибут товарно-грошового виробництва, що зводиться до змагання у досягненні успіхів на будь-якому рівні і в будь-якому секторі суспільно-економічного життя, до постійної здатності носія робочої сили протистояти негативним ринковим тенденціям, спрямованим у бік його виштовхування з виробничої сфери.

Найпоширенішим підходом у трактуванні конкурентоспроможності робочої сили є ототожнення даної категорії з якістю робочої сили. Згідно з даним підходом під конкурентоспроможністю робочої сили розуміють лише певну систему властивостей робочої сили, тобто її якість. Конкурентоспроможність — це «сукупність якісних і вартісних характеристик специфічного товару «робоча сила», що забезпечують задоволення конкретних потреб роботодавців, у тому числі державних підприємств, у працівниках певної кваліфікації (професії)». Розмежувати категорії «якість робочої сили» та конкурентоспроможність робочої сили

можна за допомогою кон'юнктурного підходу. Конкуреноспроможність робочої сили, виходячи зі специфіки товару «робоча сила», виявляється у двох напрямках. Згідно з пер-шим напрямком робоча сила характеризується на ринку праці своїми споживчими та вартісними характеристиками. На даному етапі можна визначити такі основні чинники, що обумовлюють рівень конкуреноспроможності працівників на ринку праці:

- якісні ознаки робочої сили (професійно-кваліфікаційні характеристики, загальноосвітній рівень, особистісні характеристики тощо);
- відповідність якісних характеристик робочої сили потребам ринку праці, ціни робочої сили, попиту на неї.

Отже, за умов ринкових відносин для працевлаштування населення важливим є не лише якісні характеристики їх робочої сили «самі по собі», а тільки за обставини їх відповідності кон'юнктурі ринку праці. На другому етапі показником конкуреноспроможності є результативність праці на певному робочому місці. Від рівня конкуреноспроможності працівників залежить специфіка його тру-дової поведінки, рівень реалізації та розвитку особистісного трудового потенціалу. З позицій працівника цей показник визначає стійкість його становища на виробництві. З позицій підприємства він визначає перспективи успішної та стійкої фінансово-еконо-мічної діяльності. Розглядаючи соціально-економічну сутність конкуреноспроможності робочої сили, професор Д. П. Богиня виділяє три головні групи чинників, що визначають конкуреноспроможність робочої сили на ринку праці:

- загальнооб'єктивні чинники, що визначають рівень соціально-економічного стану суспільства, ступінь розвитку продуктивних сил країни та окремих її регіонів, статево-віковий склад населення, кількісний і якісний склад ресурсів праці, розвиток інфраструктури ринку праці, соціально-побутової інфраструктури та ін.;

- чинники, що характеризують соціально-демографічний статус і загальний фізичний стан особи працівника: стать, вік, сімейний стан, його фізичне здоров'я, місце проживання, забезпеченість житлом, наявність особистого автотранспорту;

- чинники, що характеризують соціально-психологічні якості особи: життєво-цільові установки, її схильності та звички, ступінь політичної зрілості, релігійність, комунікабельності, рівень інтелекту, самодисципліни, знання іноземних мов.

В умовах структурно-технологічної перебудови економіки та відповідних змін в управлінні трудовим потенціалом найбільш конкуреноспроможною є робоча сила, що має професійну мобільність. Однак аналіз соціально-економічного розвитку України свідчить, що в сучасних умовах відтворення трудового потенціалу не відповідає завданням

формування конкурентоспроможної робочої сили, оскільки воно відбувається зі значним порушенням основних показників соціально-демографічного розвитку економічно активного населення.

Конкурентоспроможність робочої сили та можливості її підвищення визначаються якісними характеристиками робочої сили, її споживчими властивостями та ціною, різні комбінації яких формують конкурентні переваги робочої сили. Переважна більшість науковців при дослідженні економічної сутності поняття «конкурентоспроможність робочої сили» підкреслює необхідність забезпечення відповідності якості робочої сили вимогам ринку, можливість перемагати в конкуренції на ринку праці, тобто «повніше порівняно з іншими кандидатами задовольняти вимоги роботодавців за рівнем знань, вмінь, навичок, особистих якостей».

При цьому науковці наголошують на тому, що конкурентоспроможність працівників може бути визначена як їх «готовність та спроможність в умовах конкурентної боротьби реалізувати конкурентні переваги на основі забезпечення відповідності характеристик робочої сили вимогам робочих місць та потребам економіки».

Еволюція змін процесу формування та розвитку конкурентоспроможності робочої сили свідчить про існування певних закономірностей. Для індустріальної та постіндустріальної моделей економік було характерно підвищення попиту на кваліфікованих робітників з інструментом, трудова діяльність яких була спрямована на виконання регламентованих операцій по обслуговуванню технологічного устаткування. Відповідно, конкурентні переваги отримувалися, передусім, працівниками, здатними до навчання та підвищення кваліфікації, що результувалися в освоєнні прогресивних форм організації праці.

Пріоритетного значення на етапах економічного розвитку, які характеризувалися значними циклічними та кон'юнктурними змінами, набували саме цінові конкурентні переваги робочої сили, пов'язані з можливостями зниження вартості та ціни робочої сили в умовах обмеженого попиту з боку роботодавців.

Перехід до інформаційної моделі економіки супроводжувався посиленням ролі інноваційних технологій, що потребувало залучення знаннєвоємної праці. Початок глобальної трансформації (Четвертої промислової революції), яка, на думку експертів World Economic Forum, характеризується конвергенцією цифрових, фізичних і біотехнологій, спрямованою на зміни способів виробництва, споживання, спілкування,

переміщення, генерування енергії та комунікації між людьми, принципово змінює сферу праці, геополітичне безпекове середовище, соціальні цінності та етичні норми. Відповідно, відбуваються зміни у характері праці, пов'язані з швидкою «інформаціоналізацією» суспільства, поширенням нестандартних форм зайнятості, зміною концептуальних підходів до традиційної праці. Посилення ролі творчого характеру праці в умовах інноваційних змін (при одночасному зниженні значимості жорстко регламентованої, уніфікованої праці) обумовлює відповідні зміни у співвідношенні способів отримання конкурентних переваг. Домінуючими поступово стають нецінові конкурентні переваги робочої сили, отримані за рахунок забезпечення більш високої її якості (насамперед, підвищення рівня освіти, кваліфікації, оволодіння сучасними навиками). Реалізація цих конкурентних переваг в умовах прискорення технологічного розвитку потребує постійного удосконалення освітньо-кваліфікаційних характеристик робочої сили шляхом систематичного оновлення знань, умінь та навичок працівників на основі безперервної освіти. Однак можливості формування та реалізації конкурентних переваг робочої сили залежать не тільки від створення умов для покращення її якості, підвищення кваліфікації, але й наявності ефективних робочих місць та вакансій.

Обмежені перспективи створення ефективних, конкурентоспроможних робочих місць суттєво звужують можливості реалізації конкурентних переваг робочої сили, пов'язаних з покращенням її якісних параметрів. Не менш важливим є вплив на реалізацію конкурентних переваг робочої сили співвідношення попиту та пропозиції на ринку праці. За умов скорочення обсягів попиту на робочу силу (з боку роботодавців) посилюється конкуренція між пошукувачами робочих місць (працівниками). Це, відповідно, стимулює пошукувачів до активації існуючих та акумулювання додаткових конкурентних переваг. При цьому співвідношення між цінovими та неціновими складовими конкурентних переваг залежить від сили конкуренції в окремих сегментах ринку праці як з боку роботодавців, так і працівників. У разі посилення конкуренції між пошукувачами за отримання робочого місця можливе застосування практики т.зв. «демпінгування», в результаті якого працівники погоджуються виконувати роботу за невисокий рівень оплати праці, не зосереджуючись на покращенні її якості. Відповідно, працівник може отримувати конкурентні переваги за рахунок або більш високої якості робочої сили (при утриманні постійного рівня цін), або зниження ціни (при збереженні достатньо стабільних параметрів якості). Однак оскільки ціна товару «робоча сила» на ринку праці має тенденцію до вирівнювання, то більш прийнятним варіантом для підвищення конкурентоспроможності робочої сили може стати поліпшення її якості.

Недостатньо високий рівень професійно-кваліфікаційної мобільності значно звужує функціональні можливості працівників, може ускладнювати реалізацію конкурентних переваг у ході конкурентної боротьби за робочі місця. Натомість, посилення адаптаційних можливостей фахівців, обумовлене наявністю фундаментальної підготовки, універсалізацією працівників стають необхідною передумовою підвищення рівня їх професійно-кваліфікаційної мобільності, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності. За умов збільшення попиту на робочу силу (посилення мотивації роботодавців до виробництва більш конкурентних товарів / послуг) можливе посилення конкуренції між ними за найм працівників, що мають більш значні конкурентні переваги. У цьому випадку роботодавці, зацікавлені у наймі кваліфікованої робочої сили, здатної обслуговувати сучасні технології, пропонують більш високий рівень оплати праці. Конкурентні позиції роботодавців на ринку праці визначаються, насамперед, рівнем оплати праці, що пропонується ними. Цінова конкуренція при цьому передбачає підбір необхідної робочої сили за рахунок маніпулювання рівнем витрат на її найм, залучення підприємцем висококваліфікованих спеціалістів за рахунок більш високого рівня оплати праці, що пропонується.

2. Формування мотивації конкурентоспроможної праці.

Сучасні дослідники ринку праці наголошують на необхідності зміни парадигми мотивації праці: на зміну мотивації продуктивної праці має прийти мотивація конкурентоспроможної праці, яку може запропонувати лише конкурентоспроможна робоча сила. “Конкурентоспроможність робочої сили” доцільно трактувати як системну тріаду:

- по-перше, як сукупність якісних та вартісних характеристик робочої сили, які користуються попитом на певному сегменті ринку праці у певний період часу;
- по-друге, як співвідношення корисного ефекту від споживання робочої сили (доходу, прибутку, доданої вартості) та її ціни;
- по-третє, як здатність конкретного працівника в умовах ринкової кон'юнктури відповідати попиту роботодавця, критеріям та мінливим вимогам ринку праці стосовно професійно-освітнього рівня, кваліфікації, віку, статі, ділових та особистих якостей у порівнянні з відповідними характеристиками інших працівників, які теж пропонують себе на ринку праці.

Виходячи з позицій системного підходу, визначення структури, важелів та принципів функціонування мотиваційного механізму

конкурентоспроможності праці необхідно здійснювати на декількох рівнях – індивідуальному, мікро -, мезо -, макроекономічному. До зовнішнього оточення системи регулювання конкурентоспроможності праці відносяться «вхід», «вихід», прямий та зворотній зв'язки, які безумовно є різними для кожного із зазначених рівнів (табл. 1)

Зосередимо увагу на функціонуванні такої важливої складової окресленого механізму як підсистема мотиваційного забезпечення. Її визначальними блоками вважатимемо:

1) організаційно-правовий (законодавчі документи з регулювання конкурентних відносин на ринку праці, проведення антимонопольних заходів, законодавча база у сфері оплати, організації та нормування праці, договірному регулювання трудових відносин, контролю за виконанням трудових угод);

2) оплати праці та доходів (передбачає комплекс економічних, фінансово-кредитних, інвестиційних важелів, що визначають та регулюють стан оплати праці і доходів, формуючи певну економічну мотивацію соціальних партнерів до підвищення ефективності праці, засвоєння інновацій, стимулювання розвитку конкурентоспроможності робочої сили);

3) соціальних інвестицій (передбачає розвиток соціальної сфери, інвестиції в розвиток людського капіталу підприємств та організацій, забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку робочої сили, підвищення її конкурентоспроможності);

4) соціального захисту (система соціальних гарантій та пільг, адекватних етапу ринкових перетворень та економічної ситуації в країні);

5) соціально-психологічного забезпечення трансформації трудового менталітету та запровадження корпоративної культури (сукупність заходів політичного, культурного, психологічного впливу на трудову свідомість у напрямі формування ринкового мислення, засвоєння цінностей корпоративної культури, норм партнерських відносин, формування працівника ринкового типу з орієнтацією на розвиток конкурентоспроможності);

6) блок мотиваційного моніторингу (проведення постійних соціологічних спостережень з метою оцінки динаміки мотивації праці; формування ціннісних орієнтацій у напрямі забезпечення конкурентоспроможності праці);

7) блок оцінки та регулювання конкурентоспроможності робочої сили (сукупність засобів оцінки конкурентоспроможності робочої сили на макро-, мезо-, мікроекономічному та особистісному рівнях, з'ясування відповідності робочої сили структурі та обсягу попиту на ринку праці, узгодження функціонування ринку освітніх послуг і ринку праці; інтегральна оцінка конкурентоспроможності праці в галузевому розрізі та її регулювання на основі розробки пріоритетних напрямів соціально-економічної мотивації з врахуванням галузевих відмінностей рівнів конкурентоспроможності).

В умовах ринкової економіки домінантного значення набуває такий мотиваційний чинник як оплата праці. Ключовою проблемою залишається досягнення суспільно прийнятного рівня, структури, диференціації доходів від трудової діяльності, передусім заробітної плати.

Таблиця 10.1 – Зовнішнє оточення регулювання конкурентоспроможності робочої сили в розрізі ієрархічних рівнів

	Рівень			
	індивідуальний	мікро-економічний	мезо-економічний	макро-економічний
«Вхід»	– об'єкти, процеси, явища, що оточують працівника на робочому місці; – члени трудового колективу; – керівники рівня роботодавця	– технологічне устаткування, технологічні лінії; – сировинні ресурси задіяні на виробництві; – підсистема організації праці та управління на підприємстві; – постачальники сировини; – трудовий колектив; – керівництво; – роботодавці; – власники (співвласники)	– підприємства у складі галузі (сфери економіки) чи регіону; – робоча сила, зайняті економічною діяльністю, безробітні в пошуках роботи; – постачальники сировини, енергії, матеріалів, обладнання; – споживачі готової продукції; – ринки праці, товарів, послуг, робочої сили; – системи управління працею;	– організації матеріально-технічного забезпечення соціально-економічного розвитку країни; – галузі; – регіони; – населення країни; – сировинні запаси; – національні ринки праці, товарів та послуг; – федерації та спілки підприємців, роботодавців, власників, професійні

				спілки
«в ихід»	ре зульта т трудової діяльності (продук т праці), чл ени трудового колективу; ке рівник; ро ботодавець	резу льтат праці трудового колективу; тру довий колектив; кері вництво; роб отодавці; влас ники (співвласники)	ВД В – результати праці трудових колективів; тру дові колективи; про фспілки, спілки роботодавців, власників підприємств; рин ки праці, товарів та послуг	В ВП; н аціональні ринки праці; ф едерації спілок, об'єднань працівників, підприємців та роботодавців, власників
пр ямий та зворотні й зв'язки	інформа ція, сигнали, команди та їх носії, які стосуються умов та організації праці, її мотиваційного забезпечення (оплата праці, можливості проф. зростання тощо) працівника на його робочому місці	інформаці я, сигнали, команди та їх носії, які стосуються умов та організації праці, її мотиваційного забезпечення на виробництві, де здійснюється трудова діяльність колективу	інформаці я, сигнали, команди та їх носії, які стосуються умов та організації праці, її мотиваційного забезпечення на підприємствах галузі чи регіону, де здійснюється трудова діяльність колективів працюючих	інформ ація, сигнали, команди та їх носії, які стосуються умов та організації праці, її мотиваційног о забезпечення, соціально- економічного розвитку країни в цілому

Низький рівень трудових доходів та їх невиправдана диференціація неминуче призводять до кризи мотивації трудової діяльності, наслідком якої стає низька трудова активність, неповне використання трудового потенціалу, зниження ролі праці та її повне чи часткове виключення з основних життєвих цінностей. Економічне зростання створило об'єктивні передумови для підвищення реальних доходів населення, передусім заробітної плати,

збільшення її частки у сукупних доходах населення. Проте загальний рівень доходів у країні залишається вкрай низьким, насамперед через низькі стандарти оплати праці.

Перехід економіки нашої держави до ринкових відносин неможливий без здійснення відповідної реформи заробітної плати. Мета реформи заробітної плати полягає, по-перше, в забезпеченні поетапного підвищення ціни робочої сили і наближення її до вартості. Приймавши за основу визначення розмірів заробітної плати, вартість робочої сили необхідно відпрацювати і ввести в дію механізм її регулювання. Перш за все, реформування організації оплати праці повинно здійснюватися поетапно на принципово новій організаційно-правовій основі, яка базувалася б на принципах державно-договірного процесу (учасники – уряд, підприємці, профспілки). Таке регулювання повинно розповсюджуватися на всі форми власності і господарювання. По-друге, реформа зарплати повинна сприяти створенню ефективного мотиваційного механізму, адекватного ринковій економіці, який базується на поєднанні економічних стимулів і соціальних гарантій.

У процесі становлення ринку праці важливу роль відіграють зміни в стимулюванні результативності праці, а також економічні відносини між роботодавцями і найманими працівниками з приводу результатів праці останніх. Такий вид відносин – це майбутнє України, а той ринок праці, що тільки формується, вже має істотні недоліки. Основними покупцями вільної робочої сили у нас є підприємницькі структури (приватні підприємства, комерційні фірми, банки, інвестиційні фонди тощо), однак державні структури майже не виходять на ринок праці, в них навпаки відбувається звільнення робітників. Відповідно деформуються основні чинники ринку праці – попит на робочу силу та її пропозиція.

3. Ефективність роботи персоналу.

Ефективність роботи персоналу правомірно розглянути як частину загальної ефективності суспільного виробництва.

В економічній теорії ефективність визначається виходячи з поставлених цілей як функція досягнутих результатів і витрачених на це ресурсів.

Академік Т. С. Хачатуров, що розробив сучасну методологію розрахунку ефективності суспільного виробництва, зазначає: "Ефективність же і соціальна, і економічна являє собою відношення економічного чи соціального ефекту до необхідних на його досягнення затрат".

Американський економіст П. Хейне вважає, що "ефективність неминує є оціночною категорією. Ефективність завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат".

В економічній літературі ефективність розраховується як відношення економії прибутку від впровадження конкретного результату до витрат на його створення

Таким чином, ефективність є відносним показником, що вимірюється в частках. Не можна плутати економічність з результативністю і продуктивністю. Результативність - це досягнення конкретного результату у встановлені терміни, вимірювана в натуральних одиницях. Продуктивність - це відношення обсягу випущеної продукції до загальної чисельності працівників.

В даний час немає єдиного підходу до проблеми вимірювання ефективності роботи персоналу. Складність полягає в тому, що процес трудової діяльності персоналу тісно пов'язаний з виробничим процесом і його кінцевими результатами, соціальною діяльністю суспільства, економічним розвитком підприємств та ін. Аналіз наукових концепцій дозволяє виділити три методичних підходи до оцінки ефективності управління.

Прихильники першого підходу вважають, що персонал організації є сукупним суспільним працівником, безпосередньо впливає на виробництво, тому кінцеві результати виробництва повинні служити критеріальними показниками ефективності персоналу. В якості таких показників приймаються чисельні значення кінцевих результатів роботи організації за конкретний період (рік, квартал, місяць): прибуток організації (балансова, валова, чиста); витрати на 1 крб. продукції (собівартість); рівень рентабельності (відношення прибутку до собівартості); обсяг товарної продукції; обсяг реалізованої продукції (виручка); дохід організації (валовий, чистий); культура виробництва; якість продукції (відсоток продукції, зданої з першого пред'явлення); дивіденди на 1 акцію (звичайну і привілейовану); коефіцієнт економічної ефективності; термін окупності капітальних витрат.

Перераховані показники, безумовно, відображають кінцеві результати виробництва і можуть служити основою розрахунку ефективності роботи персоналу. Однак на них впливають і інші фактори виробництва:

- засоби праці (структура основних виробничих фондів, рівень механізації та автоматизації виробництва, коефіцієнт змінності роботи устаткування, фондівіддача основних виробничих фондів, норма амортизації обладнання тощо);

- предмети праці (вартість покупних матеріалів, якість комплектуючих деталей, запаси матеріалів на складах, оборотність оборотних коштів, питома вага матеріальних витрат у вартості продукції тощо);

- технологія виробництва (рівень спеціалізації та кооперації, тривалість виробничого циклу, ритмічність виробництва, коефіцієнт змінності, надійність виробництва та ін.)

Тому необхідно оцінити вплив трудової діяльності персоналу на кінцеві результати виробництва.

Прихильники другого підходу до оцінки ефективності роботи персоналу вважають, що критеріальні показники повинні відобразити результативність, якість і складність живої праці чи трудової діяльності.

В якості таких показників оцінки виробничого і у правленческого персоналу виділяються: продуктивність праці (виробіток на 1 працівника); темпи зростання продуктивності праці та заробітної плати; питома вага заробітної плати в собівартості продукції; загальний фонд оплати праці ; відсоток виконання норм виробітку; втрати робочого часу (цельнодневние та внутрішньозмінні); якість праці робітників (відсоток браку); механовооруженность праці; фондоозброєність праці; трудомісткість продукції; коефіцієнти складності робіт і праці; рівень виробничого травматизму; загальна чисельність персоналу.

Дані показники досить всебічно відображають ефективність трудової діяльності персоналу і можуть служити основою для вибору критеріїв. Разом з тим вони не характеризують рівень організації роботи персоналу та соціальну ефективність, які також впливають на кінцеві результати виробництва і безпосередньо пов'язані з персоналом організації.

Прихильники третього підходу вважають, що ефективність роботи персоналу в значній мірі визначається організацією його роботи, мотивацією праці, соціально-психологічним кліматом в колективі, тобто більше залежить від форм і методів роботи з персоналом. В якості критеріальних показників ефективності роботи персоналу пропонуються такі показники: плинність персоналу; рівень кваліфікації персоналу; рівень трудової та виконавської

дисципліни; професійно-кваліфікаційна структура; співвідношення робітників і службовців; використання фонду робочого часу; соціальна структура персоналу; питома вага порушників трудової дисципліни; питома вага розкрадачів власності; рівномірність завантаження персоналу; надійність роботи персоналу; затрат: на 1 працівника; витрати на управління; рівень накладних витрат; виконання плану соціального розвитку; соціально-психологічний клімат у колективі; якість роботи персоналу.

Як видно, склад показників досить всебічно відображає організацію і соціальну ефективність роботи персоналу, причому деякі показники є комплексними, які вимагають збору оперативної інформації на основі конкретних соціологічних досліджень. На ряді підприємств з низьким рівнем механізації виробництва, а також на новостворених малих підприємствах переважає підхід до персоналу як виробничому ресурсу без розуміння значущості соціального менеджменту, що також ускладнює впровадження прогресивних методик і використання соціальних резервів.

Аналіз підходів до оцінки ефективності роботи персоналу свідчить про різноманіття критеріальних показників. Очевидно, необхідний комплексний підхід до оцінки ефективності з позицій значущості кінцевих результатів виробництва, продуктивності та якості праці і організації роботи персоналу як соціальної системи.

4. Соціальні виклики в умовах війни та їх вплив на ефективність роботи працівників.

В умовах воєнного конфлікту соціальні виклики стають фундаментальними аспектами, що визначають специфіку життя та праці людей. Наявність постійних загроз, нестабільна політична та економічна обстановка, психологічний стрес та втрати в умовах військового конфлікту вносять свої корективи в професійну сферу.

Психосоціальний стрес та його вплив:

Однією з основних труднощів, з якими стикаються працівники в умовах війни, є психосоціальний стрес. Надмірний навантаження на емоційну стійкість приводить до виснаження та зниження ефективності. Організація психологічної підтримки та тренінгів може сприяти адаптації до стресових умов.

Втрати інфраструктури та обмеження умов праці:

Руїнування інфраструктури внаслідок бойових дій часто призводить до зменшення комфорту працівників та ускладнює робочі умови. Здатність до адаптації та пошук інноваційних рішень у цих умовах стає важливим фактором для забезпечення необхідних ресурсів для праці.

Загроза безпеки та її вплив на працездатність:

Ситуація постійної загрози безпеки вносить нестабільність у повсякденне життя працівників. Забезпечення безпеки та розробка стратегій протидії можуть вплинути на психічне та фізичне здоров'я, а отже, на ефективність праці.

Соціальна дезінтеграція та взаємодія в колективі:

Втрата соціальних зв'язків та дезінтеграція спільноти можуть призвести до зменшення комунікації та взаємодії в колективі. Сприяння та підтримка взаємодії в робочому середовищі стає важливим елементом для збереження духу співпраці та взаєморозуміння.

Ефективність працівників у військових умовах визначається не лише їхніми професійними навичками, але й здатністю адаптуватися до соціальних викликів.

Розуміння та врахування психосоціальних аспектів в робочому середовищі стає ключовим завданням для забезпечення необхідного психологічного комфорту.

Здоров'я працівників у військових умовах вимагає:

1. Психологічної підтримки:

Систематична психологічна підтримка, включаючи консультування та тренінги, допомагає працівникам управляти стресом та ефективно реагувати на негативні впливи воєнного конфлікту.

2. Безпеки та адаптації робочого середовища:

Забезпечення безпеки на роботі та швидка адаптація до змін у робочому середовищі грають важливу роль у збереженні працездатності та робочого балансу.

3. Програм інклюзивного менеджменту:

Впровадження інклюзивних методів управління допомагає створювати атмосферу взаєморозуміння та співпраці, необхідну для подолання соціальної дезінтеграції.

4. Сприяння соціальному взаємодії в колективі:

Заходи, спрямовані на підтримку комунікації та взаємодії в колективі, є ключовим чинником у збереженні соціальної сплетеності.

Висновок:

Здатність працівників адаптуватися та ефективно працювати в умовах військового конфлікту залежить від комплексного підходу до управління соціальними викликами. Інтеграція соціальної підтримки, безпеки на робочому місці та сприяння соціальній взаємодії допомагає створити умови для стійкості та продуктивності працівників у нестабільних умовах воєнного часу.

11. Парадигма економічної поведінки в перехідній економіці.

- 1. Економічна поведінка й економічна дія.**
- 2. Трансформація економічної поведінки в перехідній економіці.**
- 3. Економічні виклики та стратегії споживання в умовах війни.**

За визначення М. Вебера: економічна соціологія вивчає економічну дію як форму соціальної дії.

Економічна дія – здійснення контролю над обмеженими ресурсами ненасильними методами з метою задоволення своїх потреб.

Соціальна дія - форма діяльності, яка, по-перше, містить в собі внутрішню суб'єктивну смислову єдність; по-друге, по цьому значенню співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на ці дії. Іншими словами соціальна дія виникає тоді, коли воно внутрішньо вмотивоване, а його суб'єкт чекає від інших людей певну реакцію у відповідь. Виходячи з цього, соціальна дія виступає як основа і внутрішній елемент економічної дії.

Економічна поведінка людини виступає як окремий випадок, як різновид соціальної поведінки індивіда в світі та в суспільстві. При цьому під соціальною поведінкою, у найзагальнішому визначенні, розуміють конкретний соціальний спосіб здійснення діяльності індивіда, що синтезується його (індивіда) мотивами, очікуваннями та установками, тобто зовнішній вигляд внутрішнього, смислового боку людських дій. Поведінка –

це активність соціального суб'єкта, яка спрямована на досягнення певної мети, це предметно-практична діяльність соціального суб'єкта.

Соціально-економічна поведінка – це система взаємопов'язаних дій, які чинять люди у соціальній та економічній сферах суспільства під впливом власних та групових економічних інтересів задля задоволення своїх соціальних та індивідуальних потреб. Відповідним чином сукупність соціальних дій людини та суспільства утворюють феномен ментальності цих людей й суспільства.

Серед багатьох різновидів соціально-економічної поведінки (демографічна, міграційна, у сфері освіти, професійно-трудова й інші) економічна поведінка як у певній мірі узагальнене щодо названих різновидів поняття, яке конституює людину як суб'єкта економічної діяльності та активності, є поняттям узагальнюючого аналізу соціально-економічної реальності та ситуації людини в ній.

Крім того, економічна поведінка є також сукупністю певних форм власне економічної активності. Економічна сфера суспільства при цьому розуміється фундаментальною структурою існування та саморозвитку суспільства, формою та механізмами реалізації в суспільстві руху продуктивних сил. Відповідно постулюється наявність суб'єктів економічної поведінки – із економічною свідомістю та економічною “функцією”.

Стрижневим ядром економічної свідомості таких суб'єктів виступає певна економічна ментальність. Представники різних напрямків сучасної соціологічної думки соціальну (а, отже, і економічну) поведінку людини розуміють: або як сукупність “реакцій” на вплив зовнішнього середовища (суспільства), коли суспільні явища й процеси тлумачаться як взаємодія між собою “стимулів” та комплексів стимулів, що чинять вплив на індивіда та викликають з його боку “реакції”, – це біхевіористська теорія (Б.Скіннер, Дж.Хоманс, Г.Саймон); або у щільному зв'язку із існуючою у суспільстві системою соціальних нормативних інституцій, які регулюють й організують форми діяльності людей, відтворюють такі що повторюються і є найбільш стійкими зразки поведінки, звички, традиції тощо – це інституціоналістський напрямок (П.Сорокін, Т.Верлен, Дж.Коммонс). Вони є протилежними розуміннями економічної поведінки людини. Біхевіоризм відмовляється від визнання будь-яких психологічних ланок, які опосередковують дискретні, ситуативно зумовлені дії людини у жорсткій схемі “стимул – реакція”; треба вивчати поведінку, а не свідомість.

Інституціоналізм "клітинкою" поведінкових феноменів вважає досягнення людиною конкретної соціально значущої мети, впорядковану й єдино спрямовану систему дій, "лінію поведінки", стратегію життєдіяльності.

Отже, економічна поведінка – як вид соціальної поведінки та як відносно самостійне суспільне явище – може розумітися двояко. По-перше, економічна поведінка є "назвою" для певного механізму життєдіяльності суспільства та його членів, коли "стимули" економічного характеру викликають у індивідів відповідну поведінкову "реакцію". По-друге, економічна поведінка є самим "механізмом" реалізації на рівні людини (людини-носія суспільних форм економічної активності) цієї економічної активності, де під економікою розуміється фундаментальна, базисна сфера існування та відтворення будь-якого суспільства. В цьому, останньому, контексті поняття економічної поведінки щільно сплітається із поняттям економічної ментальності – тобто сукупності психічних, інтелектуальних, релігійних, естетичних і інших особливостей мислення певного народу, які мають проявлення в культурі, мові, а, головне, у поведінці, зокрема економічній поведінці.

Названі вище два підходи до розуміння економічної поведінки (як "назви" суспільного явища та як "механізму" людської активності) є такими що доповнюють один одного і становлять єдину систему. Йдеться, з одного боку, про сенс власне економічної поведінки, з іншого – про поведінкові формоутворення в економіці. В останньому випадку економічна поведінка розуміється як поведінковий інваріант, що спричиняється особливостями певного національного суспільства, які можна відтворити, простежити й схарактеризувати особливостями ментальності даного народу. За умов повсякденного життя людей, яке постійно змінюється, у певному сенсі незмінними, відносно самостійними та усталеними (такими що вироблялися усією історією розвитку цих суспільства, країни, народу) постають зразки, принципи, алгоритми поведінки індивіда в сфері економіки – це спрацьовує "економічна ментальність".

Поряд з цим економічна поведінка є має і свою специфіку. У чому ж полягає ця своєрідність економічної поведінки як форми соціальної дії? Стан сучасної теоретичної соціології показує значні труднощі методологічного характеру при визначенні принципових специфічних рис економічної поведінки. Називаються щонайменше три підходи до тлумачення сутності та змісту економічної поведінки – асиміляційний, інверсійний і системно-інтегративний.

Асиміляційний підхід стверджує, що економічну поведінку слід розуміти не просто як соціальну поведінку в царині економічної життєдіяльності суспільства, а чітко бачити й називати (мовою економічної соціології) стрижень економічної поведінки, спільний для цієї сфери людської діяльності (економіки) і специфічний для всієї системи соціальної життєдіяльності суспільства й індивіда. Не слід синтезувати економіку з соціологією, і навпаки. Професор Стокгольмського університету Р.Сведберг висловився так: «Соціологи гадають, що економічна соціологія належить їм, економісти вважають її переважно економічною дисципліною. Коли вони зустрічаються, то не розуміють один одного, хоча у них під ногами спільний ґрунт. Насправді сила соціологів полягає ... у власній концепції».

Інверсійний підхід виходить із того, що в останні роки розв'язання господарський проблем традиційними власне економічними технологіями стає неможливим і потребує залучення знань інших наук, передусім, соціології. Економічна діяльність водночас є діяльністю і соціально-комунікативною, і соціально-психологічною, і соціокультурною діяльністю, її дуже важко, майже неможливо, виокремити в цілісній діяльності людства та однобічно досліджувати лише під економічним кутом зору. Стосовно економічної поведінки, цей підхід передає економічні абстракції (зокрема поняття економічної поведінки) соціологічною мовою. Якщо теоретичний аналіз економіки буде здійснюватися через її тлумачення як системи соціальних явищ, тоді економічна поведінка буде виступати як соціологічний термін, і розуміння економічної активності людини через соціологічне поняття економічної поведінки буде логічно виправданим і таким що "спрацює". Доречно згадати російського фахівця з питань економічної соціології В.Верховіна, який зазначає: «Має йтись про соціологічну інверсію теоретичних моделей класичної економіки, тобто переклад категоріально-поняттєвих і сенсових структур економічних абстракцій соціологічною мовою, наближеною до світу реальної, живої людської поведінки».

Системно-інтегративний підхід при з'ясуванні природи економічної поведінки специфічне в ній відшукує не десь ззовні, а в самих глибинних внутрішніх засадах людської особистості. Він виходить із органічного поєднання соціальних і видових економічних характеристик людини. Будь-яка поведінка людини, і насамперед економічна поведінка як специфічний вид людської поведінки, представляє собою певну грань людської реальності як цілого. Ця людська реальність – цілісна сукупність напрацьованих в історико-культурному процесі родових якостей людини, які реалізуються у найрізномісних демографічних, етнічних, соціальних, культурних, матеріальних і духовних зв'язках та людських світовідносинах. Вона реально

існує. В її предметному просторі виникає безліч сенсовизначальних знаків та символів, оточених відповідними реаліями, що організують та відтворюють її. Ці сенси та значення, екстеріоризуючись, неначе виходять за межі людської реальності й стають відносно самостійними утвореннями – різноманітними сферами й царинами людської життєдіяльності. Вони тепер можуть бути описані різними інтегральними суспільними феноменами, ментальним зокрема. Специфіка предметної діяльності людини починає набувати характеру самодостатності й незалежності від причин, що її породили. При цьому специфічне у певній предметній діяльності або поведінці людини (у нашому випадку – в економічній поведінці) деформується таким чином, щоб виступати органічною частиною гетерогенної сутності людини (й форм її реалізації в розмаїтті видів людської активності та сфер життєдіяльності суспільства).

Отже, поняття економічної поведінки за асиміляційною, інверсійною та системноінтегративною його версіями, "працюючи" у заданих ними предметних просторах, дозволяють аналізувати економічну поведінку людини та розкривати логіку реалізації в людській реальності як цілому тих чи інших форм людської активності, зокрема економічної активності й поведінки. Результатом цього аналізу постає феномен економічної ментальності, – як такий, що із сутності, форм та механізмів економічної поведінки виводить відповідні показники економічної ментальності, яка створюється ними та базується на них.

2. Трансформація економічної поведінки в перехідній економіці.

В перехідних економіках, які претерпівають глибокі структурні та інституційні перетворення, трансформація економічної поведінки стає складною та невід'ємною частиною соціального розвитку. Розглядати цей процес можна через декілька ключових аспектів.

1. Динаміка ринкових відносин:

У період переходу від централізованої до ринкової економіки виникає необхідність переосмислення виробничих та споживчих відносин. Розширення можливостей для вибору та підприємництва породжує нові форми споживчої поведінки та стратегії ринкової участі.

2. Роль інститутів у трансформації:

Інституційні зміни, такі як реформи банківської системи та правова перебудова, впливають на утворення нових парадигм економічної взаємодії. Зміцнення інститутів сприяє формуванню стійких економічних практик та довіри.

3. Вплив соціальних змін на споживчу активність:

Соціальні трансформації супроводжуються змінами у цінностях та переконаннях суспільства. Це відбивається на споживчих вподобаннях та взаємодії із товаровими ринками, викликаючи зміни у структурі та обсягах споживання.

4. Участь у суспільних процесах:

Під час перехідного періоду громадяни стають активними учасниками соціального життя. Вони сприймають участь у формуванні нових соціальних норм, активізуються в громадському просторі та взаємодіють із владою для визначення економічно-соціальних курсів.

Трансформація економічної поведінки в перехідній економіці – це динамічний і неперервний процес, який визначається взаємодією різноманітних чинників. Розуміння цього явища є ключем до розробки ефективних стратегій економічного розвитку та соціальної стабільності в умовах переходу.

5. Різноманіття економічних агентів:

Зміни в економічній поведінці визначаються різноманіттям нових економічних агентів, таких як стартапи, кооперативи та інноваційні підприємства. Це сприяє диференціації та конкурентоспроможності ринків.

6. Трансгресивність соціальних ролей:

В перехідний період спостерігається перенос соціальних ролей та функцій між групами населення. Споживачі стають виробниками, а робітники - підприємцями, що породжує нові форми економічної взаємодії.

7. Виклики для економічного управління:

Трансформація економічної поведінки представляє виклики для систем управління, оскільки вимагає адаптації до нових реалій, створення ефективних механізмів регулювання та підтримки інновацій.

8. Інноваційний розвиток:

Економічна поведінка тісно пов'язана з інноваційним розвитком. Створення та впровадження нових технологій, продуктів і послуг стає ключовим фактором для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку.

Трансформація економічної поведінки в перехідній економіці визначається не лише змінами в ринкових відносинах, але й створенням нових соціальних, економічних та інноваційних просторів. Розуміння цих аспектів є важливим для розробки ефективних стратегій управління в період нестабільності та переходу.

9. Соціокультурний вплив:

Трансформація економічної поведінки впливає на соціокультурні норми та цінності. Зміни в способі споживання, виробництва та ринкових відносинах формують нові культурні парадигми.

10. Глобалізація та міжнародна співпраця:

У контексті трансформації економічної поведінки, взаємодія з міжнародними ринками та глобальним економічним середовищем стає

важливим фактором визначення стратегій розвитку.

11. Соціально-екологічні аспекти:

Трансформація також враховує взаємодію економічної діяльності та стану природи. Пошук екологічно сталій економіки та споживчої поведінки визначає економічну поведінку.

12. Адаптація до технологічних зрушень:

Розвиток нових технологій та їх вплив на виробництво та споживання визначає необхідність адаптації економічної поведінки до швидко змінюючихся технологічних реалій.

Трансформація економічної поведінки в перехідній економіці є комплексним і багатовимірним процесом, що враховує вплив різноманітних факторів. Інтеграція цих аспектів дозволяє розуміти глибину змін і визначає стратегії розвитку у контексті складності економічного переходу.

4. Економічні виклики та стратегії споживання в умовах війни.

Умови війни породжують ряд серйозних економічних труднощів, які вимагають від громадян та підприємств ретельного планування та адаптації стратегій споживання. Розглянемо детальніше основні виклики та можливі стратегії у цьому складному контексті.

1. Інфляційний тиск та стратегії бюджетування:

Під час війни інфляційний тиск може стати надто високим, піддаваючи громадянські та підприємницькі бюджети значному тискові. Стратегії бюджетування, зосереджені на ретельному плануванні витрат та виборі ефективних фінансових інструментів, стають ключовими для забезпечення економічної стійкості.

2. Адаптація споживчого патерну:

Зміна споживчого патерну стає необхідною, оскільки попит на деякі товари та послуги може різко змінитися через воєнні обставини. Гнучкість та здатність швидко адаптувати свої витрати до нових реалій є важливою стратегією для збереження економічної стабільності.

3. Розширення виробництва внутрішніх товарів:

З урахуванням можливих обмежень у зовнішньому економічному взаємодії стратегія розширення виробництва та споживання внутрішніх товарів та послуг стає стратегічно важливою. Це може допомогти громадянам та підприємствам уникати залежності від зовнішніх ринків.

4. Управління фінансовою невизначеністю:

Економічні труднощі, пов'язані з війною, породжують фінансову невизначеність. Гнучкість в управлінні фінансами, включаючи раціоналізацію інвестицій та диверсифікацію портфеля, може допомогти в подоланні економічних труднощів.

5. Взаємодія громади та соціальне підприємництво:

Зміцнення спільнот та розвиток соціального підприємництва стають необхідністю. Спільні ініціативи, спрямовані на розвиток внутрішніх ресурсів та рішення економічних проблем, можуть стати ефективною стратегією для забезпечення економічної стійкості та соціального підтримання.

Економічні виклики в умовах війни несуть низку труднощів, але ефективні стратегії споживання та фінансового управління можуть допомогти подолати ці труднощі та забезпечити стійкість економічного розвитку.

6. Технологічні інновації для ефективності:

Використання технологічних інновацій може зробити економіку більш ефективною та конкурентоспроможною. Розробка та впровадження нових технологій може допомогти оптимізувати виробництво та споживання, знижуючи витрати та підвищуючи продуктивність.

7. Співпраця з міжнародними партнерами:

Навіть в умовах війни співпраця з міжнародними партнерами може стати важливою стратегією для забезпечення доступу до ресурсів та ринків. Розвиток взаємовигідних відносин може допомогти вирішити економічні виклики та зменшити ізоляцію.

8. Розвиток альтернативних джерел енергії та ресурсів:

В умовах війни, коли можливості зовнішнього забезпечення енергією та ресурсами можуть бути обмеженими, розвиток та використання альтернативних джерел стає ключовою стратегією для забезпечення енергетичної та ресурсної незалежності.

9. Створення програм соціально-економічної підтримки:

Уряди та громадські організації можуть розробляти та реалізовувати програми соціально-економічної підтримки для тих, хто потребує допомоги в умовах війни. Ці програми можуть включати фінансову допомогу, освітні ініціативи та підтримку підприємництва.

10. Заохочення ініціатив громадянського суспільства:

Активна участь громадян у вирішенні економічних викликів може бути суттєвою. Заохочення ініціатив громадянського суспільства у розвитку соціальних та економічних проектів сприяє створенню більш стійкого та справедливого суспільства.

Умови війни визначають необхідність ретельного планування та гнучкості в управлінні соціально-економічними ресурсами. Спрямованість на інновації, співпрацю та підтримку громадян може зробити економіку більш адаптованою та стійкою у важкі часи війни.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра _____ соціології і публічного управління
(назва)

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ

“Соціологічний супровід економічної діяльності”

_____ (назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ другий (магістерський)
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань _____ 05 Соціальні та поведінкові науки
(шифр і назва)

спеціальність _____ 054 Соціологія
(шифр і назва)

освітня програма _____ «Соціологічне забезпечення економічної діяльності»
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни _____ професійна підготовка; обов'язкова
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова/вибіркова)

форма навчання _____ денна
(денна / заочна)

Харків – 2024 рік

Тема 1. Теоретичні основи соціологічного супроводу економічної діяльності.

1. Сучасні тенденції розвитку економічної соціології.
2. Соціологічні дослідження економічної діяльності.
3. Прикладна соціологія та маркетингові дослідження.
4. Професія соціолога.
5. Соціальні зрушення під час воєнних конфліктів.
6. Розгляньте вплив війни на соціальний порядок, структуру суспільства, трудові відносини та міжособистісні взаємини.
7. Економічне відновлення після воєн. Вивчіть приклади країн, які успішно відновили свою економіку після війни. Які стратегії та заходи були вжиті для ефективного відновлення?
8. Роль міжнародної спільноти в економічному відновленні. Розгляньте допомогу Україні та ініціативи міжнародних організацій в часи війни. Як це впливає на глобальну економічну систему?

Література: 1-4, 6-8, 13

Тема 2. Соціологічний супровід економічної діяльності: сутність, роль та основні форми.

1. Специфіка підготовки підсумкових документів соціологічного дослідження;
2. Методика написання звіту за результатами соціологічного дослідження;
3. Особливості оформлення табличних, графічних, електронних носіїв звіту;
4. Основні умови аналізу інформації та надання рекомендацій;
5. Основні принципи написання та оформлення наукових публікацій;
6. Вимоги до написання наукових публікацій ВАК України;
7. Основні моделі взаємодії соціолога та ЗМІ;

Література: 1-4,6,8, 11

Тема 3. Напрямки соціально-економічних досліджень.

1. Соціальна діагностика як технологія соціально-економічних досліджень: поняття, сутність, види, проблеми і принципи соціальної діагностики.
2. Рівні соціальної діагностики в сфері економічної (підприємницької) діяльності.: загальносоціальний, регіональний, індивідуальний.
3. Методи, структура і функції соціально-діагностичної діяльності.
4. Методологічні підходи (моделі) до соціальної діагностики.

5. Технологічний процес діагностики в економічній (підприємницької) діяльності. в соціальній роботі: етапи та особливості)

Література: 1-4, 9, 11

Тема 4.Методи та методики соціально-економічних досліджень.

6. Метод вимірювання доходів та витрат населення:
7. Завдання: Створіть анкету для аналізу економічного стану студентів НТУ “ХПІ”. Вимірюйте їхні доходи та витрати, а також дізнайтеся про їхнє сприйняття економічної ситуації. Проведіть аналіз отриманих даних та підготуйте звіт.
8. Метод соціальної оцінки:
9. Завдання: Виберіть конкретний економічний чи соціальний явище (наприклад, вплив інфляції на студентське споживання). Розробіть план соціальної оцінки цього явища, визначте ключові показники та розробіть стратегію збору даних.
10. Методика вимірювання бідності:
11. Завдання: Спроектуйте методику вимірювання рівня бідності серед студентів. Розробіть питання, які визначатимуть різні аспекти економічного стану. Провести опитування серед своїх колег та аналізуйте результати.
12. Використання Google Forms у дослідженні соціально-економічних практик:
13. Завдання: Створіть анкету в Google Forms для аналізу соціально-економічних практик студентів в умовах віртуального навчання. Провести опитування та аналіз, спрямований на визначення особливостей студентського економічного життя в онлайн середовищі

Література: 1-4,11-13.

Тема 5. Соціально-економічні ресурси праці

1. Промислово-виробничого персонал
2. Працівники науково-дослідних підрозділів та лабораторій
3. Мобілізація ресурсів для військових потреб: проаналізуйте механізми мобілізації та використання соціально-економічних ресурсів для захисту країни та участі в військових діях.
4. Вплив війни на систему соціальних пільг та підтримки працівників: дослідить, як змінюється система соціальних гарантій та підтримки працівників у воєнний період.

Література:1-4,6-9,14

Тема 6.Соціальне партнерство на підприємстві.

6. Особливості інституціоналізації соціального діалогу в Україні.

7. Соціальне партнерство як фактор становлення відкритого громадського суспільства.
8. Закон України «Про соціальний діалог».
9. Світовий досвід соціального партнерства.

Література: 1-4, 9-13

Тема 7. Глобалізація економіки й соціальна мобільність населення.

1. Моделі розвитку глобальної економіки
2. Глобальні економічні проблеми
3. Глобальні проблеми демографії
4. Глобальні продовольчі проблеми
5. Глобальні енергетичні та сировинні проблеми
6. Глобальні проблеми миру і роззброєння

Література: 1-4,12-15

Тема 8. Трансформація економічної свідомості в перехідній економіці та проблеми всебічного розвитку людини

1. Оберіть статті: Знайдіть та проаналізуйте наукові статті щодо трансформації економічної свідомості в умовах перехідної економіки та її впливу на всебічний розвиток.
2. Напишіть есе, в якому висловіть свою точку зору щодо критики та підтримки концепції Номо Економікус у контексті трансформації економічної свідомості.
3. Кейс-аналіз:

Оберіть країну: Оберіть країну з перехідною економікою і проведіть аналіз трансформації економічної свідомості в цьому контексті, враховуючи вплив на всебічний розвиток.

4. Аналіз особистого досвіду:

Створіть соціальний портрет: Зібравте та проаналізуйте особистий досвід студентів групи щодо впливу економічної свідомості на їхній всебічний розвиток.

5. Використання онлайн-ресурсів: Створіть інтерактивний звіт: Використовуючи GoogleForms, проведіть опитування серед студентів щодо їхньої економічної свідомості та бачення всебічного розвитку. Створіть звіт із результатами.

Література: 1-4,12

Базова література

1	Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiologhiia-Teorii-serednoho-rivnia-za-red-YU.F.-
---	--

	Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf
2	Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с. https://tourlib.net/books_others/lukashevych.htm
3	Матвеев С. О. Економічна соціологія : підручник / С. О. Матвеев, Л. І. Лясота. – Суми : Університетська книга, 2006. – 184 с. https://tourlib.net/books_others/matveev.htm
4	Соціологія праці : опорний конспект лекцій / уклад. О. Б. Кіреєва. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – 44 с. http://www.dridu.dp.ua/institut/kafedra/fsdu/doc/doc%208.pdf
5	Економічна соціологія: навч. посіб. / В. Є. Пилипенко, Е. А. Гансова, В. С. Козаков та ін; за ред. В. Є. Пилипенка. - К.: МАУП, 2002. - 296 с. https://tourlib.net/books_others/pilipenko.htm

Допоміжна література

6	Біженці та внутрішньо-переміщені особи України на шляхах війни: кроки незламності [Електронний ресурс] : монографія / М. В. Бірюкова [та ін.] ; ред. М. В. Бірюкова ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2023. – 381 с. https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/67939
7	Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022, 6, 143-156. https://doi.org/10.15421/172282
8	Коваліско, Н. В., Бубняк, С. М. (2022). Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 294.
9	Грепельчук Т.В. Соціологія праці: Навчальний посібник. – Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2011. – 234 с.
10	Гансова Е. М. Ринок праці: Навч. посіб. — К.: Центр навч. літ., 2003 – 432 с.
11	Голот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу; навч. посібник.-

	К.: КНЕУ, 2018. - 312с.
12	Крушельницька О. Управління персоналом: навчальний посібник / О. Крушельницька, Д. Мельничук,. - 2-е вид., перероб. й доп. - К.: Кондор, 2015. – 304 с.
13	Васильєв В. В., Мокряк В. Л. Соціологічний моніторинг трудової діяльності: Навч. посіб. — Дніпропетровськ, 2001.
14	Катвеев С.О., Лясота Л.І. Економічна соціологія. Підручник. - Суми: Університетська книга, 2006.
15	Глобальна економіка. Global Economics : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; дар. Н. М. Волоснікова ; ред. С. І. Архієреєв ; НТУ “ХПІ”. – Харків : Іванченко І. С., 2018. – 188 с. http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/36793)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Кафедра _____ соціології і публічного управління _____
(назва)

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Соціологічний супровід економічної діяльності

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ **другий (магістерський)** _____
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань _____ **05 Соціальні та поведінкові науки** _____
(шифр і назва)

спеціальність _____ **054 Соціологія** _____
(шифр і назва)

освітня програма _____ **Соціологічне забезпечення економічної діяльності** _____
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни _____ **професійна підготовка (обов'язкова)** _____
(загальна підготовка (обов'язкова/вибіркова) / професійна підготовка (обов'язкова/вибіркова))

форма навчання _____ **денна** _____
(денна / заочна)

Харків – 2024 рік

Тема 1. Теоретичні основи соціологічного супроводу економічної діяльності.

1. Об'єкт та предмет економічної соціології.
2. Сучасні тенденції розвитку економічної соціології.
3. Основні напрямки соціологічних досліджень економічної діяльності.

Теми есе:

1. Соціологія як покликання та професія.
 2. Соціолог на промисловому підприємстві.
 3. Буття визначає свідомість.
 4. Війна як соціальний дисбаланс: взаємозв'язок з економічними трансформаціями.
 5. Економічні наслідки військового конфлікту: перспективи та виклики для суспільства.
 6. Військовий конфлікт та споживчі практики: зміни в поведінці та соціальних звичаях.
- Література: 1-4,6-8,13

Тема 2. Соціологічний супровід економічної діяльності: сутність, роль та основні форми.

1. Методи збору первинної соціологічної інформації.
 2. Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних.
- Завдання для самостійного виконання (на вибір).

1. Підготувати змістовий аналіз прикладів (в історії і сучасній практиці) соціологічних досліджень в економічній діяльності. Проаналізувати їх з точки зору основних підходів до класифікації соціологічних досліджень.
Проаналізувати сучасні приклади досліджень в економічній діяльності з точки зору кількісної і якісної стратегії. Література: 1-4, 6, 8, 11

Тема 3. Напрямки соціально-економічних досліджень.

1. Соціальна оцінка наслідків економічних реформ.
2. Дослідження якості соціальних послуг.
3. Реінтеграція в суспільство та ринок праці: розробіть стратегії для підтримки реінтеграції тих, хто втратив роботу через війну. Обговоріть можливості навчання, перекваліфікації та інші заходи для полегшення відновлення підтримки реінтеграції тих, хто втратив роботу через війну.
4. Аналіз впливу війни на безробіття: Дослідить статистичні дані щодо рівня безробіття під час війни в конкретному регіоні України. Визначте основні фактори, що впливають на динаміку ринку праці.

Література: 1-4,9, 11

Тема 4. Методи та методики соціально-економічних досліджень.

1. Метод вимірювання доходів та витрат населення

Завдання: Підготуйте анкету для дослідження доходів та витрат населення. Використовуйте шкали та категорії, щоб систематизувати інформацію. Проведіть пілотний збір інформації та аналізуйте отримані результати.

2. Використання Google Forms у дослідженні соціально-економічних практик:

Завдання: Створіть анкету в Google Forms для дослідження соціально-економічних практик вимушених мігрантів та ВПО України. Визначте ключові питання та методи аналізу результатів. Проведіть віртуальний експеримент, залучаючи студентів до заповнення анкет

Література: 1-4, 11-13

Тема 5. Соціально-економічні ресурси праці

1. Використання методики визначення чисельності окремих категорій персоналу.
2. Використання методики визначення продуктивності праці: сутність, показники та методи її вимірювання.
3. Розподіл праці та ресурсів у воєнний період: вивчіть, як змінюється структура праці та розподіл економічних ресурсів під час війни. Порівняйте це з періодом перед війною.
4. Ефективність використання людського капіталу: Дослідите, як воєнні дії впливають на використання людського капіталу, особливо у секторів, пов'язаних із суспільно важливими справами.

Література: 1-4, 6-9,14

Тема 6. Соціальне партнерство на підприємстві.

1. Здійснити аналіз сучасних стандартів соціального діалогу в економічній діяльності.
2. Обґрунтувати критерії кращих моделей національного соціального діалогу в економічній діяльності.
3. Підготуватися до презентації та захисту експертного рішення щодо ключових елементів кращих моделей національного соціального діалогу в економічній діяльності.

4. Соціальна експертиза економічного розвитку підприємства.
5. Здійснити соціальну експертизу економічного розвитку умовного підприємства.
6. Аналіз соціальних змін в умовах війни: вивчіть структурні та поведінкові зміни у суспільстві, що виникають під впливом військового конфлікту. Спробуйте ідентифікувати основні тенденції та наслідки для різних соціально-економічних груп.
7. Ефективність соціальних програм в умовах війни: Дослідите програми соціальної підтримки та їхню ефективність під час воєнного конфлікту. Оцініть їх вплив на зменшення негативних соціальних наслідків.
8. Стратегії відновлення економіки після війни: Проаналізуйте стратегії відновлення економіки та їх відповідність соціальним потребам. Визначте ключові пріоритети для ефективного відновлення.
9. Методи соціологічного моніторингу в умовах конфлікту: Розгляньте методи та інструменти соціологічного моніторингу, що дозволяють вивчати соціальні аспекти війни. Визначте, як ці дані можуть використовуватися для розробки та коригування соціальних та економічних стратегій.

Література: 1-4,9-13

Тема 7. Глобалізація економіки й соціальна мобільність населення.

1. Аналіз впливу війни на глобалізаційні процеси: Дослідите, як війна впливає на глобальні економічні відносини та міжнародну торгівлю. Оцініть зміни у геополітичному положенні України під час військових дій.
2. Дослідження соціальної мобільності під час військових конфліктів: Вивчіть, як війна впливає на соціальну мобільність населення, зокрема рухи біженців, втрату робочих місць та зміни в соціально-економічному статусі населення.
3. Оцінка взаємодії глобалізації та реагування на військовий конфлікт: Розгляньте, які міжнародні організації та міжнародні групи реагують на війну та як це впливає на глобальні стратегії економічного та соціального розвитку.
4. Аналіз впливу війни на глобальні тренди зайнятості та ринку праці: Розгляньте, як військовий конфлікт може впливати на глобальні тенденції у сфері зайнятості та ринку праці, зокрема на зростання безробіття та зміни у вимогах до працівників.
5. Розробка стратегій адаптації до глобальних змін у воєнний період: Визначте можливі стратегії та заходи для адаптації соціальних та економічних систем до впливу військового конфлікту в умовах глобалізації.

Література: 1-4, 12-15

Тема 8. Трансформація економічної свідомості в перехідній економіці та проблеми всебічного розвитку людини

1. Роль економічної свідомості: Аналіз поняття Homo Economicus: Вивчення та обговорення критики та підтримки концепції Homo Economicus як економічної людини.
2. Економічна свідомість в контексті перехідної економіки: Аналіз впливу соціального та культурного середовища на трансформацію економічної свідомості.
3. Завдання для вивчення взаємодії:
Обговорення кейсів: Аналіз кейсів, що відображають взаємодію економічної свідомості та перехідних економічних процесів.
4. Всебічний розвиток і освіта:
Розробка концепцій освітніх програм для підтримки всебічного розвитку людини в умовах перехідної економіки.
5. Групова дискусія:
Проведення групових дискусій щодо впливу економічної свідомості на процес всебічного розвитку.
6. Практичні завдання:
Роль власного досвіду: Збирання та аналіз особистого досвіду учасників щодо впливу економічної свідомості на їхній всебічний розвиток.
Література: 1-4, 12

Базова література

1	Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiologhiia-Teorii-serednoho-rivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf
2	Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с. https://tourlib.net/books_others/lukashevych.htm
3	Матвеев С. О. Економічна соціологія : підручник / С. О. Матвеев, Л. І. Лясота. – Суми : Університетська книга, 2006. – 184 с. https://tourlib.net/books_others/matveev.htm

4	Соціологія праці : опорний конспект лекцій / уклад. О. Б. Кіреєва. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – 44 с. http://www.dridu.dp.ua/institut/kafedra/fsdu/doc/doc%208.pdf
5	Економічна соціологія: навч. посіб. / В. Є. Пилипенко, Е. А. Гансова, В. С. Козаков та ін; за ред. В. Є. Пилипенка. - К.: МАУП, 2002. - 296 с. https://tourlib.net/books_others/pilipenko.htm

Допоміжна література

6	Біженці та внутрішньо-переміщені особи України на шляхах війни: кроки незламності [Електронний ресурс] : монографія / М. В. Бірюкова [та ін.] ; ред. М. В. Бірюкова ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2023. – 381 с. https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/67939
7	Бірюкова М., Руценко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022, 6, 143-156. https://doi.org/10.15421/172282
8	Коваліско, Н. В., Бубняк, С. М. (2022). Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 294.
9	Грепельчук Т.В. Соціологія праці: Навчальний посібник. – Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2011. – 234 с.
10	Гансова Е. М. Ринок праці: Навч. посіб. — К.: Центр навч. літ., 2003 – 432 с.
11	Григор'єва С. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу; навч. посібник.- К.: КНЕУ, 2018. - 312с.
12	Грушківська О. Управління персоналом: навчальний посібник / О. Грушківська, Д. Мельничук,. - 2-е вид., перероб. й доп. - К.: Кондор, 2015. – 304 с.
13	Васильєв В. В., Мокряк В. Л. Соціологічний моніторинг трудової діяльності: Навч. посіб. — Дніпропетровськ, 2001.
14	Гавриш С.О., Лясота Л.І. Економічна соціологія. Підручник. - Суми: Університетська книга, 2006.

15	Глобальна економіка. Global Economics : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; дар. Н. М. Волоснікова ; ред. С. І. Архієреєв ; НТУ “ХПІ”. – Харків : Іванченко І. С., 2018. – 188 с. http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/36793)
----	---

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

1. ukrstat.gov.ua (Статистичні матеріали Держкомстату України).
2. http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php (Електронна бібліотека Інституту соціології НАН України).

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Кафедра _____ соціології і публічного управління _____
(назва)

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ

Соціологічний супровід економічної діяльності

_____ (назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ **другий (магістерський)** _____
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань _____ **05 Соціальні та поведінкові науки** _____
(шифр і назва)

спеціальність _____ **054 Соціологія** _____
(шифр і назва)

освітня програма _____ **Соціологічне забезпечення економічної діяльності** _____
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни _____ **професійна підготовка (вибіркова)** _____
(загальна підготовка (обов'язкова/вибіркова) / професійна підготовка (обов'язкова/вибіркова))

форма навчання _____ **денна** _____
(денна / заочна)

Харків – 2024 рік

Індивідуальне завдання – вид самостійної роботи поза аудиторними годинами, коли студент, використовуючи лекційний матеріал та додаткові джерела знань, розробляє особисту тему. Підготовка рефератів/презентацій – вид самостійної роботи, що виконується студентом (або 2-3 студентами) поза аудиторними годинами. Студент вільно обирає тематику з числа тем, які пропонуються планами семінарських занять, або узгоджує з викладачем ініціативну тематику. Наступним кроком студент здійснює бібліографічний пошук, використовуючи бібліотечні фонди або Інтернет-ресурси. Також складає план реферату/презентації або ставить питання, на які треба отримати аргументовану відповідь. Опанувавши джерела за темою, студент розкриває зміст питань та представляє виконану роботу на семінарі. Обсяг презентації – 15 слайдів, текст доповіді – 4-6 стандартних сторінок, набраних на комп'ютері. Основний зміст презентації доповідається у вільній формі на семінарському занятті, і студент отримує оцінку від викладача.

Студентами здійснюється підготовка та захист презентації за темами індивідуальних завдань, відповідно до тем курсу.

(вид індивідуального завдання)

№ з/п	Назва індивідуального завдання та (або) його розділів	Терміни виконання (на якому тижні)
----------	--	---

1	<p>Підготувати проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Світові тенденції розвитку економічної соціології». 	2-5
2	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Сучасні тенденції розвитку економічної соціології в Україні» 	3-4
3	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Соціологічні дослідження економічної діяльності». 	5-6
4	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Теорія людських відносин Є. Мейо». 	7-8
5	<p>Підготувати командний проект за темою:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Нова економічна соціологія» 	9-10
5	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Соціологічний аналіз соціальних аспектів економічних інститутів». 	11-12
6	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Воєнні злочини на Харківщині». • «Глобальні проблеми миру і роззброєння». 	13
6	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Основні концепції поділу праці й соціальної солідарності». • «Соціально-трудова відносина в умовах сучасної економіки України». 	14
7	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Соціальні виклики в умовах війни та їх вплив на ефективність роботи працівників» 	15
8	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Соціальний механізм економічної діяльності». 	16
8	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Соціальні функції економічних відносин». 	16
	<p>Підготувати командний проект на тему:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Економічні виклики та стратегії споживання в умовах війни». 	

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Кафедра _____ соціології і публічного управління _____
(назва)

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО,
ПРОМІЖНОГО Й ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.**

Соціологічний супровід економічної діяльності

_____ (назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ **другий (магістерський)** _____
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань _____ **05 Соціальні та поведінкові науки** _____
(шифр і назва)

спеціальність _____ **054 Соціологія** _____
(шифр і назва)

освітня програма _____ **Соціологічне забезпечення економічної діяльності** _____
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни _____ **професійна підготовка (вибіркова)** _____
(загальна підготовка (обов'язкова/вибіркова) / професійна підготовка (обов'язкова/вибіркова))

форма навчання _____ **денна** _____
(денна / заочна)

Харків – 2024 рік

Контрольні питання з курсу до екзамену.

1. Предмет і об'єкт економічної соціології.
2. Причини й умови виникнення економічної соціології.
3. Економічна сфера життєдіяльності суспільства
4. Місце соціологічних досліджень в системі спеціальних досліджень економічної діяльності.
5. Контроль якості соціологічної інформації як фактор забезпечення ефективності економічної діяльності.
6. Планування та програмування соціологічного дослідження.
7. Методи збору первинної соціологічної інформації.
8. Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних. Інтерпретація результатів дослідження.
9. Підготовка звіту за результатами соціологічного дослідження, формулювання висновків та підготовка рекомендацій.
10. Дослідження рівня життя населення.
11. Якісні дослідження стилів життя певних соціальних груп.
12. Соціальна оцінка наслідків економічних реформ.
13. Дослідження якості соціальних послуг.
14. Дослідження суб'єктів економічної (підприємницької) діяльності.
15. Щоденниковий метод вимірювання доходів та витрат населення.
16. Згадувальний метод вимірювання доходів та витрат населення.
17. Метод соціальної оцінки.
18. Війна та ринки праці: динаміка та втрати.
19. Методика вимірювання бідності.
20. Поняття «модель», «моделювання».
21. Сутність, передумови та особливості процесу моделювання.
22. Форми моделювання: матеріальні та ідеальні (математичні моделі).
23. Особливості застосування методу математичного моделювання в соціально-економічних дослідженнях
24. Праця й трудові ресурси
25. Поняття, класифікація і структура трудових ресурсів.
26. Облік трудових ресурсів
27. Оцінка трудових ресурсів
28. Соціально-економічні механізми регулювання економіки.
29. Економічна культура.
30. Ринок і ринкові відносини.
31. Соціально-орієнтована економіка.
32. Відносини соціального партнерства.
33. Соціальне партнерство на підприємстві: сутність і функції.
34. Моделі соціального партнерства.
35. Сторони та рівні соціального діалогу.
36. Система регулювання соціально-трудових відносин на підприємстві.
37. Розвиток досліджень на стику соціологія-економіка.
38. вітчизняної соціології, використання теорій управління.
39. Процес соціологізації економічного життя.
40. Соціальна економіка.

41. Вплив війни на соціальну економіку.
42. Соціальний механізм економічної діяльності.
43. Особливості соціальної економіки в перехідних умовах
44. Соціальне партнерство як фактор становлення відкритого громадського суспільства.
45. Закон України «Про соціальний діалог».
46. Світовий досвід соціального партнерства.
47. Соціологічні аспекти глобалізації економіки.
48. Сучасні глобальні проблеми.
49. Нестабільність у суспільному житті.
50. Проблема екологічного ризику.
51. Концепція «мережного суспільства».
52. Інформаційно-технологічна революція.
53. Екологічна людина (лат. Homo Economicus)
54. Економічна свідомість у перехідній економіці
55. Всебічний розвиток людини
56. Економічна свідомість у перехідній економіці
57. Структура й функції економічної системи.
58. Класова теорія К. Маркса.
59. Культурологічний підхід М. Вебера.
60. Соціально-трудова відносина в умовах сучасної економіки України.
61. Соціологічний підхід Т. Веблена.
62. Соціальні механізми регулювання економіки: суб'єкти, склад, функції.
63. Узгодження рівнів функціонування й розвитку елементів і підсистем соціальних механізмів.
64. Системний характер “соціальних механізмів” регулювання економіки.
65. Розвиток і розвиненість економічної свідомості.
66. Соціальні виклики в умовах війни та їх вплив на ефективність роботи працівників.
67. Економічні інтереси як основа економічних відносин господарюючих суб'єктів
68. Мотивація як явище й процес. Мотиваційний потенціал країни і її економічний розвиток.
69. Типології мотивації суб'єкта діяльності. Тенденції мотивації найманих робітників.
70. Економічні виклики та стратегії споживання в умовах війни.
71. Нові орієнтири в соціальній і професійній мобільності.
72. “Субкультури бідності”.

Модульна контрольна робота
з курсу «Соціологічний супровід економічної діяльності».
МОДУЛЬ 1.

1. Історія розвитку економічної соціології:

- Проаналізуйте основні етапи та впливові напрямки розвитку.
2. Сучасні тенденції економічної соціології:
 - Обґрунтуйте актуальність сучасних напрямків та фактори, які їх визначають.
 3. Сутність соціологічних досліджень економічної діяльності:
 - Визначте завдання та функції соціологічних досліджень у сучасному соціально-економічному контексті.
 4. Соціально-економічний розвиток Слобожанщини:
 - Проаналізуйте його як об'єкт соціологічного аналізу.
 5. Соціологічний супровід економічної діяльності:
 - Визначте ролі та місце соціологічного підходу в бізнес-середовищі.
 6. Місце соціологічних досліджень в системі спеціальних досліджень економічної діяльності:
 - Обґрунтуйте переваги та можливі обмеження використання соціологічних методів у бізнесі.
 7. Планування та програмування соціологічного дослідження:
 - Проаналізуйте кроки цього процесу та їх роль у досягненні мети дослідження.
 8. Методи збору соціологічної інформації:
 - Визначте інструменти та підходи до збору даних у соціологічних дослідженнях економічної діяльності.
 9. Статистичні методи оброблення та аналізу соціологічних даних:
 - Проаналізуйте методи та техніки для вивчення соціально-економічних процесів.
 10. Підготовка звіту за результатами соціологічного дослідження:
 - Проаналізуйте ключові етапи підготовки та їх роль у представленні об'єктивних результатів.
 11. Формулювання висновків:
 - Обґрунтуйте принципи формулювання об'єктивних та наукових висновків.
 12. Методи вимірювання доходів та витрат населення:
 - Проаналізуйте методи та їх вплив на об'єктивність отриманих даних.
 13. Використання GoogleForms у дослідженні:
 - Обґрунтуйте переваги та обмеження використання цього інструменту.

14. Методика вимірювання бідності:

- Проаналізуйте методику та її роль у соціально-економічних дослідженнях.

15. Дослідження соціально-економічних практик вимушених мігрантів та ВПО України:

- Проаналізуйте результати та їх значення для соціальних політик та практик.

МОДУЛЬ 2

1. Поняття, класифікація і структура трудових ресурсів:

- Проаналізуйте основні поняття, класифікацію та структуру трудових ресурсів.

2. Облік трудових ресурсів:

- Розгляньте механізми обліку трудових ресурсів та їх важливість у контексті управління персоналом.

3. Оцінка трудових ресурсів:

- Обґрунтуйте методи та процес оцінки трудових ресурсів на підприємстві.

4. Соціальне партнерство на підприємстві: сутність і функції:

- Визначте сутність та основні функції соціального партнерства на підприємстві.

5. Моделі соціального партнерства:

- Проаналізуйте різні моделі соціального партнерства та їх застосування в практиці.

6. Сторони та рівні соціального діалогу:

- Визначте сторони соціального партнерства та розгляньте поняття рівних соціального діалогу.

7. Система регулювання соціально-трудова відносин:

- Проаналізуйте систему регулювання соціально-трудова відносин на підприємстві та її вплив на трудову діяльність.

8. Соціальна економіка:

- Визначте поняття та особливості соціальної економіки в перехідних умовах.

9. Система суб'єктів соціальної економіки:

- Розгляньте різні суб'єкти соціальної економіки та їх взаємодію в економічній системі.

10. Структура й функції економічної системи:

- Проаналізуйте структуру та функції економічної системи у контексті соціальної економіки.

11. Підходи до вивчення економічного розвитку суспільств:

- Розгляньте різні підходи до вивчення економічного розвитку суспільств та їхні особливості.

12. Соціологічні аспекти глобалізації економіки:

- Проаналізуйте вплив глобалізації на економіку з соціологічної перспективи.

13. Сучасні глобальні проблеми:

- Розгляньте ключові глобальні проблеми з точки зору соціологічного аналізу.

14. Проблема екологічного ризику:

- Обґрунтуйте соціологічний підхід до аналізу проблеми екологічного ризику в умовах глобалізації.

15. Концепція "мережного суспільства" та інформаційно-технологічна революція:

- Проаналізуйте концепцію "мережного суспільства" та вплив інформаційно-технологічної революції на соціальну мобільність населення.

МОДУЛЬ 3

1. Економічна людина (лат. Homo Economicus):

- Розгляньте концепцію Homo Economicus та її вплив на розуміння економічної поведінки людини.

2. Економічна свідомість у перехідній економіці:

- Проаналізуйте особливості економічної свідомості у перехідній економіці та її роль у формуванні економічної поведінки.

3. Конкурентоспроможність робочої сили:

- Розгляньте фактори, що впливають на конкурентоспроможність робочої сили та методи її оцінки.

4. Формування мотивації конкурентоспроможної праці:

- Проаналізуйте процес формування мотивації конкурентоспроможної праці та його вплив на ефективність роботи персоналу.

5. Ефективність роботи персоналу:

- Розгляньте поняття та критерії ефективності роботи персоналу та їх значення для підприємства.

6. Умови й передумови формування ринкового мислення:

- Проаналізуйте умови та передумови, які сприяють формуванню ринкового мислення.

7. «Людина економічна»:

- Розгляньте концепцію "Людина економічна" та її роль у формуванні ринкового мислення.

8. Закономірності економічної поведінки:

- Проаналізуйте основні закономірності економічної поведінки та їх вплив на ринкові процеси.

9. Економічна поведінка й економічна дія:

- Розгляньте відмінності між економічною поведінкою та економічною дією в контексті парадигми економічної поведінки.

10. Еволюція «соціологічної людини»:

- Проаналізуйте еволюцію уявлень про "соціологічну людину" та її вплив на економічну поведінку.

11. Мотивація «економіко-соціологічної людини»:

- Розгляньте основні мотиваційні аспекти "економіко-соціологічної людини" та їх роль у ринковому середовищі.